

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 09309

FUN ZIKH UN FUN YENEM

H. Perlmutter

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

ה. פערלמוטער
פון זיך און פון יענעם

פֿאַר מיין ליבן אַרעל אַתאָ אַוועק
"אַמק" חרף,
אַגנעט ווערן אַ פּאַרענט און אַ
באַפּקט געוואָרן!

ה. פערלמוטער

מחצית בית 5-10/11 1987

דאָס בוך דערשיינט צו דער צייט ווען די ווייניקע פון אונזערע ברידער און שוועסטער, וועלכע זענען אַרויס לעבעדיקע פון די דייטש־נאַצישע טויטן־לאַגערן קומען קיין ירושלים אַפּמערקן דעם 36־סטן יאַרטאָג פון זייער באַ־פּרייאַונג. ווידמע איך עס דעם אַנדענק פון די מיליאָנען קדושים וועלכע האָבן נישט זוכה געווען צו „טאַנצן אויף היטלערס קבר“.

איך ווידמע עס אויך דעם ליכטיקן אַנדענק פון מיין יינגסטן ברודער ירחמיאל, טראַגיש אומגעקומען אין בליענדיקן עלטער פון 19 יאָר און מיין איינציקער שוועסטער רייזל מירעלע, פּלוציס געשטאַרבן אין עלטער פון 13 יאָר. זאַל דאָס בוך אויך זיין אַ נר־תּמיד צוקאַפּנס פון זייערע קברים אויפן לאַדזשער בית עלמין — צו זייער 50־סטער און 60־סטער יאַרצייט.

ה. פּערלמוטער

ה. פערלמוטער

פון זיך

און

פון יענעם

כ מ ו ה ק ד מ ה

ווען איד, א פשוטער ייד, וואָס האָט נישט געטראַכט צו ווערן אַ שרייבער, האָב מיט קנאַפּע צוואַנציק יאָר צוריק גענומען די פע-
דער אין האַנט, בכדי אויף אַ כּמשמעותדיקן אופן צו דערציילן וועגן
די יידן פון מיין אומגעבראַכטן שטעטל, האָב איד עס געטאָן צוליב
אַ שטאַרקן אינערלעכן דראַנג דערצו. אַ דראַנג, פון וועלכן עס איז
אויף קיין אַנדער אופן נישט מעגלעך געווען צו באַפרייען זיך.

איד דערמאָן זיך אָבער אויך, אַז נאָך פאַר דעם, ווי כ'האָב
אַנגעהויבן שרייבן און באַשרייבן די אַלע מיר גוט באַקאַנטע גע-
שטאַלטן צווישן די פינף הונדערט יידישע משפחות פון מיין אומ-
געקומען געבוירן-שטעטל, האָב איד, ווי פיל אַנדערע על פי נס אַפ-
געראַטעוועטע פון היטלער-גיהנום — געוואוסט, אַז ס'איז מיין חוב,
ממש אַ חוב, צו דערציילן דאָס געזעענע און מיטגעמאַכטע אין דער
צייט פון חורבן. עפעס האָט מיר אָבער געשטערט דערין...

קיין גענויעם דין וחשבון פון דעם אין וואָס עס באַשטייט דער
„עפעס“, וועלכער האָט מיר געשטערט שרייבן וועגן דער טראַגישער
צייט פון דער שואה, האָב איד זיך נישט געקאַנט אָפגעבן. ערשט,
האַלטנדיק מיט אַ ציטערדיקער האַנט דאָס בוך „מיין סטערצעוו“,
וועלכעס האָט שפעטער געדאַרפט ווערן מיין ערשטלינג-בוך, האָב

איך אָנגעהויבן פֿילן, אין וואָס עס איז באַשטאַנען די מניעה, וואָס האָט פֿריער מיר געשטערט שרייבן וועגן אוישוויץ און וועגן אַנדערע טויטפֿאַבריקן. איך האָב געלייענט און איבערגעלייענט „מיין סטער-צעוו“, מיט אַ געפֿיל ווי עס וואָלט נישט געווען מיינס, נייערט, אַז די געשטאַלטן פֿון מיינ שטעטל, דאָס ייִדישע שטייגער-לעבן דאָרט, האָבן אַליין זיך געגעבן אַ תִּיקון און אַזוי אַרום מיך באַפֿרייט פֿון אַ חוב.

די „שטערונג“ איז פֿאַרביי. איך האָב גענומען שרייבן וועגן דעם, וואָס איך אַליין, און פֿיל אַנדערע יידן, האָבן דורכגעמאַכט אין די פֿיניקונגס-לאַגערן. אויב כ'האַב נאָך געהאַט וועלכע עס איז ספֿיקות, צי איך בין גענוג באַרופן עס צו טאָן, זענען זיי פֿאַרביי נאָך דעם, ווי אַ צאָל פֿני פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור האָבן (נאָכן איי-בערלייענען „מיין סטערצעוו“) כמעט אַלע, ווי מען זאָגט בפה אחת, געמאַנט ביי מיר, אַז איך זאָל שרייבן.

צוליב די דערמאָנטע סיבות, ווי אויך בכדי מקיים צו זיין די צוואה פֿון מיינע אומגעקומענע אחים לצרה, בין איך געוואָרן אַ מחבר פֿון אַ צווייט בוך — „אן אַקטיאָר אין אוישוויץ“.

די „געשיכטע“ פֿון מיינ דריט בוך, אַזוי ווי איך זע זי היינט (און מיר זעען דאָך אין יעדער צייט און אין יעדן עלטער אַ ביסל אַנדערש), איז פֿון אַן אַנדערן מין: ראשית — בין איך שוין געווען מער זיכער אין זיך, שוין נישט אַזוי שטאַרק מורא געהאַט צו האַלטן די פֿעדער אין האַנט; שוין געהאַט דורכגעמאַכט אַ שטיקל פֿון יענעם וועג וועלכן עס מוז דורכגיין יעדער מחבר-אַנפֿאַנגער, און ספֿעציעל אַזאַ, וואָס הייבט אָן שרייבן אין מיינ עלטער. דאָס איז דער וועג וואָס ציט זיך פֿון מאַמענט, ווען מען הייבט אָן פֿאַרשרייבן די קאַרט-לעך פֿאַפֿיר, ביי זיך אין די אייגענע ד' אמות, ביז צו יענעם מאַמענט, ווען דאָס בוך דערשיינט און ווערט אַ רשות הרבים.

ווען איך בין צוגערעטן שרייבן מיין דריט בוך, האָב איך שוין גוט געוויסט וואָס איך וויל, אפילו אָפגעגעבן זיך אַ חשבון דערפון, אַז ערגעץ טיף אין מיין נשמה האָט זיך געמוזט פון לאַנג שוין אויס- באַהאַלטן (פאַר מיר אַליין) אַ ווילן צו שרייבן. ווייל אויב נישט, פון וואָנען איז צו מיר, זיינער צייט געקומען אַן אידייע צו זאַמלען דאָקומענטן, וואָס האָבן געהאַט אַ שייכות צו יענעם ווונדערפולן שטורמישן אויפברויז ביי געוועזענע יידישע קאַצעטלער אַנצוהייבן שפילן יידיש טעאַטער, און דאָס דווקא אויף דער פאַרשאַלטענער דייטשער ערד?

די צוויי סיבות, דאָס מיינט דאָס אייגענע ביסל זיכערקייט און מיין טעאַטער-אַרכיוו, האָבן מיטבאַשטימט, אַז ס'זאָל געבוירן ווערן מיין דריט בוך — „בינע-מאַסקעס“. לויט דער באַצייכענונג פון לוי שאַליט איז דאָס געווען דאָס נויטיקע בוך, דער וויכטיקסטער שטיין אין מיין טרילאָגיע-בנין.

און איצט? פאַרוואָס דעציזיר איך זיך איצט אויף אַרויסגעבן דאָס דאָזיקע בוך, וואָס אפילו ביים שרייבן די כמו הקדמה ווייס איך נאָך אַלץ נישט גענוי וועלכן נאָמען דעם צו געבן. סיבות זיינען פאַראַן פאַרשידענע. ערשטנס, האָט זיך ביי מיר אַנגעזאַמלט אַ גרע-סערע צאָל אָפהאַנדלונגען, רעצענזיעס און בריוו געווידמעטע מיינע פריערדיקע ביכער, און לויט מיין איבערצייגונג האָבן די דאָזיקע עסייען און בריוו נישט בלויז אַ פערזענלעכן ווערט פאַר מיר — נייערט, ווען זיי ווערן צוזאַמענגענומען, אויך אַ דערקענטעניש-ווערט און אַ חשיבות פאַר דער גאַנצער חורבן-ליטעראַטור.

ווען איך האָב די אַלע רעצענזיעס און בריוו געוויזן מיינע פריינט, האָבן אַלע מיר גע'עצה'ט אַרויסצוגעבן זיי אין אַ בוך-פאַרם. און דאָך האָב איך לאַנג זייער לאַנג, נישט געקאַנט באַשליסן. ערשט,

ווען דאָס זעלבע האָט געהייסן טאָן דער באַקאַנטער עסייאַסט און ליטעראַטור-קריטיקער לייזער פּאַדריאַטשיק, האָב איך ענדלעך פעסט-גענומען דעם באַשלוס.

און דאָן זענען אויפגעקומען גאַנץ אַנדערע פּראָבלעמען: ווי אַזוי למשל, קאָן איך געבן מיין נאָמען צו אַ בוך, וואָס פּאַקטיש איז די גרעסטע טייל געשריבן געוואָרן פון אַנדערע, און דאָס על פי רוב פון וואָגיקע יידישע פען-מענטשן? אַזאַ זאַך וואָלט געקענט טאָן אַן אינסטיטוציע, אָבער נישט איך — דער יחיד. באַדאַרף מען עס בכּוּן נעמען בלשון „יהללך זר“, און ווי אַן „אומר בשם אומרים“.

צוהילף איז געקומען אַ געוויסער רעאַלער צושטאַנד, וועלכער האָט אונטערגעזאָגט: „אויב, הערשל, ביי דיר זענען נישט געבליבן אין פאַרמעג קיין עקזעמפּלאַרן פון דיינע פּריערדיקע דריי ביכער, און דערפילן דעם פאַרלאַנג פון דיינע פּריינט אַרויסצוגעבן אַ צוויי-טע אויפלאַגע, קאָנסטו נישט, איז אפשר וועסטו אַרויסנעמען צו איין קאָפיטל פון יעדן פון דיינע פּריערדיקע ביכער און געבן זיי די מעגלעכקייט, אַז זיי זאָלן צוזאַמענלעבן בינאַנד מיט די רעצענ-זיעס וועגן זיי, טאַקע צווישן די טעוועלעך פון איין בוך?“.

וכך הווה, איך האָב זיך דעצידירט. אָבער דאָס איז נאָך נישט געווען אַלץ, נאָך נישט די לעצטע דאגה. עס איז נאָך געבליבן די פּראַ-גע — וועלכע קאָפיטלעך? גיך האָב איך געפונען אַן אויסוועג: עס וועלן זיין יענע קאָפיטלעך, וואָס האָבן מער-ווייניקער אַן אויטאָ-ביאָגראַפישן כאַראַקטער.

ווען דער יצר-טוב האָט שוין געהאַט אָפּגעטאָן דאָס זייניקע, האָט זיך גענומען אַריינמישן דער שרייבערישער יצר-הרע: „אויב שוין יאָ נאָך אַ בוך, פאַרוואָס זאָלסטו אויך נישט פאַרעפנטלעכן עטלעכע דערציילונגען פון די, וואָס האָסט געשריבן נאָך דעם, ווי דו האָסט אַרויסגעגעבן דיין דריט בוך בינע-מאַסקעס?“

אַזוי איז, סוף כל סוף, געבוירן געוואָרן דער פּלאַן און דער סדר
פון דאַזיקן בוך.

□

פאַר קאַנען אַרויסגעבן אַזאַ בוך, וויל איך אויסדריקן מיין
טיפּסטן דאַנק אַלע די פון מיינע לייענער, וועלכע האָבן צו מיר
געשריבן, און אַלע יידישע פען-מענטשן, וואָס האָבן זיך געגעבן די
מי אַפּצושאַצן מיינע פּריערדיקע ביכער, אַזוי מיינע פּריינט, ווי די
וואָס איך קען נישט פּערזענלעך. איך וויל אויך דערמאָנען מיט יראת
הכבוד יענע יידישע שרייבער, זיי זאָלן זיין אַפּגעשיידט, וואָס זענען
שוין אויפן עולם האמת, און וועמענס אַפּהאַנדלונגען אַדער בריוו
גייען אריין אין דעם בוך.

מיט די פאַר ווערטער, גלויב איך צו האָבן פאַרענטפּערט זיך,
פאַר דעם מוט אַרויסצוגעבן דאָס דאַזיקע בוך, וואָס דאַרף צומאַל
אויך זיין אַ מין „זה חלקי מכל עמלי“.

ה. פּערלמוטער

פאַריז, פעברואַר 1981.

סטאַניסלאָוו וויגאַדזקי

דאָס פנים פון דער צייט

מיכאל מילבערגער האָט שוין געפורעמט און פורעמט ווייטער סקולפֿ-טורן פון באַרימטע מענטשן, אַזוי פון יידן ווי נישט יידן — פון פּאַליטיקער, געלערנטע, שרייבער, שוישפּילער, מלוכה-פרעזידענטן און נאַבל-לאָרעאַטן. ער האָט אַבער נישט אָפּגעזאָגט זיך צו מאַכן סקולפּטורן פון נישט באַרימטע מענטשן, אויב זיי האָבן נאָר דורך זייער שווייגן, שטילקייט אָדער ליידן, צו־געצויגן דעם קינסטלערס אויפּמערקזאַמקייט.

דער ביסט פון הערשל פּערלמוטער, געגאַסן אין בראַנדז, (פּאַריז 1979) געהערט טאַקע צו די דאָזיקע ווערק פון מיכאל מילבערגער. און דווקא דאָס דאָזיקע ווערק אינספּירירט צו רעפּלעקסן איבערן מהות פון דער קונסט. און וואָס איז זי באמת? אַ דאָקומענט, אַ צייגעניש, אָן איבערגעבן — און אויב יא, וואָס גיט זי איבער? די ענלעכקייט, דאָס אייגנטימלעכע פון די אויסערלעכע־ווי נשמה-אייגנשאַפטן ביים געגעבענעם מאָדעל?

איך ווייס וועגן הערשל פּערלמוטער, אַז ער איז געווען אַ קאַצעטלער, געפּייניקט געוואָרן אין די היטלערישע לאַגערן; אַז ער האָט פאַרלוירן זיין גאַנצע משפּחה; אַז ער איז אַ באַשיידענער מענטש, אַ מחבר פון דריי ביכער זכרונות, אַז ער האָט ליב טעאַטער. אַבער נישט די דאָזיקע אייגנשאַפטן זיינע, געפּין איך אָפּ אין דער סקולפּטור פון מילבערגער.

דער דאָזיקער ביסט, דאָס פנים פון מאָדעל פּערלמוטער, אַנטפּלעקט אַלץ אויף וואָס עס איז אויסגעשטעלט געווען דער מענטש פון דעם יאָר-

הונדערט, אָדער ריכטיקער פון דער ערשטער העלפט פון דעם יאָרהונדערט, וואָס איז איבערפולט געווען מיט שחיטות, מיט בלוט, מיט ליידן אָן אַ מאַס. און אַט — אַ ניצול-געוואָרענער פון דער צייט, פון וועלכנס פנים מען קאָן אַראָפלייענען די ליידן, דעם וויי און די אויסגעמאַטערטקייט. דאָס געזיכט פון דאָזיקן ליידנדיקן מענטש וועט איבערדויערן די צייט: אין דער דאָזיקער סקולפּטור וועט מען קאָנען מכיר פנים זיין דאָס פּריואַטע לעבן פון מאַדעל, וועלכעס האָט אַבער אויפגעהערט צו זיין דאָס אייגנס פון דעם יחיד — דער נאָמען פון וועלכן עס איז הערשט פּערלמוטער. דאָס וואָלט אַבער נישט מעגלעך געווען אָן דער מייסטערשאַפט פון מיכאַל מילבערגער.

ה. פערלמוטער

אַן אַכט-יאַריקער מלמד
אַ גאַסט פון אַמעריקע
חיהלע
אויפן וועג קיין אוישוויץ
אויף דער ראַמפע
צום עמק הבכא
אַקטיאָר
אַרויס פון לאַגער און
אַריין אין לאַגער
אַ פאַרשטערטער סדר
וואַקאַנסיאַדע
מיטן נשיא זלמן שזר
אין האַטעל „אילת“
ישראל אין די גורלדיקע
מלחמה-טעג

פון זיך

אַן אַכט-יאָריקער מלמד

ווער ס'האַט נישט געלערנט ביי מענדל דעם דרדקי מלמד, וועט קיין ריכטיקע עברי נישט קענען, פלעגט מען זאָגן אינעם שטעטל.

מענדל מלמד איז געווען אַ ייד אַ הדרת-פנים, מיט זייער אַ שיינער צוויי-שפיציקער לאַנגער גרויער באַרד און מיט בלויע מילדע אויגן. ער האָט אויס-געזען אינגאַנצן ווי משה רבנו, אַזוי ווי מען פלעגט אים זען געמאַלט אויף ביל-דער מיט די לוחות אין האַנט. מען וואָלט געקאַנט זאָגן, אַז די שכינה האָט ממש גערוט אויף זיין פנים. ער האָט געהאַט נאָך אַ מעלה: ער איז נישט געווען קיין קפדן, ווי דער שטייגער איז געווען ביי מלמדים אין יענער צייט. דערפאַר האָבן אים זיינע תלמידימלעך ליב געהאַט. אָפט פלעגט ער געבן וועמען פון זיי אַ ראש-חודש-רעטעכל פונעם אייגענעם גערטנדל, וואָס ער האָט אַליין באַאַר-בעט, וועמען אַ שטיקל איילזאַמען, וועמען אַ צוקערל. אַ חוץ דעם איז ער טאַקע געווען אַ גרויסער מומחה אינעם פּאָך. ביים איינלערנען דעם קמץ-אלף האָט ער באַנוצט אַן אייגענעם אופן, און ס'איז אים אַ סך לייכטער אַנגעקומען ווי ביי אַנדערע. פאַר יעדן מין לערנען האָט ער געהאַט אַ באַזונדערן ניגון, און דערמיט אים צוגעגעבן אַזאַ טעם, אַז ס'איז גיכער און בעסער אַריינגעדורנגען אין די קלייניקע מוחלעך פון די קינדערלעך.

ווען ס'איז געקומען צו אקדמות, האָט מען געלערנט מיט אַזאַ חשק, אַז די קלאַנגען האָבן פאַרשאַלט דאָס גאַנצע געסל. ווען מען האָט געלערנט די סדרה, ווי די ברידער פאַרקויפן יוספן קיין מצרים פאַר אַ קנעכט און ווי ער ווערט דאָרט שניי-למלך, האָט דאָס אַרויסגערופן ביי אונדז אַזאַ שפּאַנונג און רחמנות, אַז טרערעלעך האָבן זיך באַוויזן אין אונדזערע אויגעלעך. איז דערי-

בער קיין ווונדער נישט, אז דער, וואָס האָט אַדורכגעמאַכט זיין „שולע“, איז געווען אַ גאַנצער קענער.

ווען מענדל מלמד איז געשטאַרבן, איז דאָס גאַנצע שטעטל געווען איינ- געהילט אינעם טיפסטן טרויער, גלייך ווי ס'וואָלט נפטר געוואָרן דער צדיק הדור.

ביי דער לוויה זיינען אַלע זיינע תלמידים, קליין און גרויס, געגאַנגען פאַר דער מיטה מיט סידורימלעך אין האַנט און געזאַגט „ישוב בסתר“. געקומען זענען אפילו זיינע שונאים, ווי אַ שטייגער דער קלישטשעווער מלמד מיטן חדר, מיט וועלכן מיר האָבן יעדן ל"ג בעומר מלחמה געהאַלטן און יעדעס מאָל באַזיגט, אַדאַנק טאַקע דער גוטער „סטראַטעגיע“ פון מענדל מלמד, וועלכער האָט געזאַרגט, אַז זיין „אַרמיי“ זאָל זיין גוט „באַוואָפנט“ בחרבו ובקשתו, דאָס הייסט מיט אַ פיילנבויגן געמאַכט פון אַ שירעם־דראַט, אַ שווערד געשניצט פון אַ דאָך־שינדל, און ער האָט אָפט מיט אונדז געמאַכט „מאַנעווערעס“, געוואָלט פאַר יעדן פרייז געווינען די „שלאַכט“. אויך זיי — די „באַזיגטע“ — האָבן מיט דרך־אָרץ באַגלייט דעם רבין צו זיין אייביקער רו און געזאַגט דעם־צדק לפניו יהלך“.

ווען מענדל מלמד איז געשטאַרבן, בין איך אַלט געווען אַכט יאָר. כ'האַב שוין געלערנט ביי גמרא־מלמדים פונעם שטעטל. מיין לעצטער, דער גרעס־טער רבי, ר' ישראל שאַיע, האָט נאָר געלערנט מיט דערוואַקסענע בחורים, נגידישע קינדער, וועמענס עלטערן האָבן זיך געברוגזט אויפן רבין. ס'איז זיי נישט אָנגעשטאַנען, הלמאי זייערע בחורים זאָלן לערנען מיט אַזאַ שנעק. ר' ישראל שאַיע האָט זיי, ווי כ'האַב זיך שפּעטער דערוווסט, געענטפּערט מיטן פּסוק פון פרק: „אל תסתכל בקנקן, אלא במה שיש בו“ (קוק נישט אויפן קריגל, נאָר וואָס איז אינעווייניק). ביי מיר, האָט ער זיי געזאַגט, איז פאַראַן דער יש בו, בין איך דעריבער ראוי צו לערנען אינאיינעם מיט אַט די חתן־ בחורים. דערביי האָט ער זיי אויך איבערגעגעבן וועגן מיר און וועגן מיין חבר איטשע שלמהס, אַז ווי נאָר מיר לערנען צום ערשטן מאָל אַ שיעור, זענען מיר

אַן אַכט־יאָריקער מלמד

אים באַלד תופס, און אויף צו מאַרגנס לערנען מיר עס שוין אין דערבייאיקן צימער אויף אויסנווייניק.

ער האָט נאָר נישט געוויסט, אַז חזרנדיק דאָרט דעם שיעור, האָבן מיר אין איינוועגס גאַנץ געשמאַק געקנאַלט אַן אַקעלע.

ווען דער רבי האָט מיר אַמאָל נאָכן לערנען געזאָגט, אַז ער וויל זען מיין פּאָטער, בין איך מסתמא געוואָרן בלייך ווי קאַלך. ווער ווייסט — האָב איך געטראַכט — צי דער רבי האָט זיך נישט עפעס דערוויסט וועגן אונדזערע מעשים טובים, וואָס מיר טוען דאָרט אינעם צווייטן צימער, און צוליב דעם הייסט ער דאָס רופן מיין פּאָטער. וואָס טוט מען? נישט פּאָלגן דעם רבין, איז דאָך נאָך ערגער. האָב איך בלית ברירה עס געזאָגט מיין פּאָטער אַזוי, אַביסל אונטער דער נאָז, און געבעטן אין האַרצן, ער זאָל דאָס נישט דערהערן.

מילא, וואָס איך האָב איבערגעלעבט ביז מיין פּאָטער איז צוריקגעקומען, איז איבעריק צו זאָגן. נאָר אַז מיין פּאָטער איז צוריקגעקומען און כ'האָב באַ־ מערקט אַ שמייכל אויף זיין פנים, איז מיר לייכטער געוואָרן אויף דער נשמה. ער האָט דערציילט דער מאַמען, אַז וועדליק ר' ישראל שאַיע קאָן איך זיך שוין מיין שטעטל אַליין באַשטיין. דאָס הייסט, אַז לויט אים דאָרף איך שוין גיין לערנען אינעם בית־המדרש אַליין.

ווען איך האָב דאָס דערהערט, בין איך געוואָרן באַהערשט פון אַ טאַפּל־ טער פרייד: ערשטנס, וואָס כ'האָב זיך אומזיסט געשראַקן און צווייטנס, וואָס כ'זעל ווערן אַ פרייער מענטש. כ'זעל קאָנען לערנען ווען איך וויל, וואָס איך וויל, און ווי איך וויל. איינמאָל פאַר אַלע מאָל פטור ווערן פון „מורא רבך“. כ'האָב צוגעזאָגט מיינע עלטערן, אַז כ'זעל זיי נישט אַפּנאָרן, נאָר לערנען מיט חשק.

ווען די בחורים אין בית־המדרש האָבן דערזען דעם „פאַרשוין“, וואָס וויל ווערן זייער קאַלעגע, האָבן זיי געקייכט פאַר געלעכטער: גרויס בין איך

געווען ווי א גענעץ. אז כ'האב געוואלט ארויסנעמען א גמרא אדער א ספר פון די אלמערס, האב איך זיך געמוזט ארויפשטעלן אויף דער באַנק, פון דער באַנק אויפן טיש — און דאָס האָט זיי שטאַרק געקיצלט. אַזוי איז דאָס אַנגע- גאַנגען שיינע עטלעכע טעג. ערשט ווען זיי האָבן מיך געזען קנעלן איבער דער גמרא גאַרנישט אויף קאַטאַוועס, האָט איינער פון די יונגעלייטלעך, אפשר פאַר לאַנגווייליקייט, צי גאַר כדי צו זען אויב איך ווייס טאַקע וואָס איך לערן, מיך צוגערופן צו זיך און פאַרגעלייגט מיר זאָלן לערנען צוזאַמען. איך בין שטאַרק נתפעל געוואָרן, וואָס גראַד ר' יעקב קוטנערס איידעם האָט עס מיר פאַרגע- לייגט.

ר' יעקב קוטנער איז געווען זייער אַן אַנגעזעענער ייד אין שטעטל. אויף אים האָט מען געקאָנט זאָגן: תורה וגדולה במקום אחד, צו גאָט און צו לייט. אַ רייכער שניט-סוחר, אַ נגידישער מענטש, ממש די איידלקייט אַליין. דערצו אַ גרויסער למדן. האָב איך זיך דעריבער געמעגט גרויסן דערמיט, וואָס פאַר זיין איידעם האָט געפאַסט מיט מיר צו לערנען.

דער יונגערמאַן איז, ווייזט אויס, אויסן געווען טאַקע צו זען, אויב איך ווייס באמת וואָס איך לערן. ער האָט זיך גענומען מיט מיר אַזוי פשטלען און מיר שטעלן אַזעלכע קשיות, אַז כ'האָב געמיינט, כ'געפין זיך ביי אַ ריכטער אויף אַ קרייץ-פאַרהער. ער האָט געגלעט דערביי זיין קליין בלאַנד בערדל און זיין בלייך איידל פנים האָט זיך אַפט צעשמייכלט. זעענדיק, ווי כ'בלייב אים נישט שולדיק קיין תירוץ, האָט ער מיך אויף צומאַרגנס ווידער פאַרבעטן צו לער- נען צוזאַמען.

אַ די בחורים און קעסט-איידעמלעך, וועלכע האָבן זיך ביז איצט גע- וויילט אויף מיין חשבון, האָבן דאָס דערזען, האָבן זיי אויסגעגלאַצט די אויגן. סטייטש? יעקב קוטנערס איידעם פאַרבעט מיך גאַר צום לערנען? נישט צו פאַרשטיין. וויסנדיק אַבער, אַז „פון זיין שחיטה מעג מען עסן“, האָבן זיי אויך געפרוּווט דאָס נאַכצוטאָן, ס'איז שוין געווען ביי זיי פשוט ווי אַ פאַרמעסט, ווער פון זיי וועט מיך האָבן צום לערנען.

אַן אַכט־יאָריקער מלמד

איז דערגאַנגען אַ קלאַנג צום רב, אַז ס'איז פאַראַן אין בית המדרש אַ יינגל אַ מתמיד, אַ פייערדיקער קאַפּ, וואָס כאַטש ער דערגרייכט קוים צום טיש, קאָן ער זיך פאַרמעסטן מיט די, וואָס קוועטשן די גמרא איבערן טיש. מיט איין וואָרט: ס'וואַקסט אַן עילוי.

ווען דער רב האָט זיך איבערצייגט, אַז ס'איז אַזוי, איז ער געפאַלן אויף אַ המצאה: היות זיין אייניקל, הלל, וועט, ווי דער שטייגער איז ביי רבנים, אויך אַמאָל דאַרפן ווערן אַ רב, און ער האָט אָבער, לאַ עליכם, זייער אַ שווערן קאַפּ צום לערנען, לכן בעט ער מיד, איך זאָל מיט אים לערנען צוזאַמען, וועט ער אפשר אַזוי אַרום גיכער תופס זיין וואָס ער לערנט. ער האָט אויך באַמערקט, אַז איך רייכער שוין אַ פאַפיראַסל, האָט ער מיר תיכף געגעבן אַ «קאַנטע», אַ ביסל טערקישן טיטון, וואָס ער פלעגט זיך ברענגען פון די וואַרעמע בעדער אין אויסלאַנד, ווהיין ער איז יעדן זומער געפאַרן.

דעם טיטון האָט דער רב גענוצט צום טיילן כיבוד און נאָר יום־טוב פאַר זיין לאַנגער ליולקע, וואָס האָט געגרייכט ביו צו דער ערד. איך האָב, וואָס אַן אמת, שוין גאָר וואַזשנע פאַרצויגן אַ סיגאַרעטל (אויב כ'האָב נאָר געהאַט), מ'האַט טאַקע אויף מיר געטייטלט מיט די פינגער, און עטלעכע האָבן אפילו מיט באַדויערן צוגעברומט, אַז ס'וואַקסט אַ גנב. מאַדנע: ביי אַ טייל האָט עס געהייסן, אַז ס'וואַקסט אַן עילוי, און ביי אַנדערע, אַז ס'וואַקסט אַ גנב... ביידע זאָכן זענען ב"ה גישט מקוים געוואָרן.

דאָס ביסל טיטון, וואָס כ'האָב באַקומען פונעם רב, האָט מיד שטאַרק דערפרייט. קודם־כל דערמיט וואָס כ'האָב דערזען דעם ערשטן שכר פאַר מיין לערנען. ס'איז מיר גאַנץ גוט צונאָך געקומען אויך. ס'לערנט זיך גאָר אַנדערש. ווען דו ווייסט און פילסט, אַז אין וועסטל־קעשענע ליגט עפעס צום רייכערן, און דערצו נאָך טערקישער טיטון, אַ מתנה פון רב. כ'האָב זיך טאַקע מיט ברען גענומען צום לערנען מיט זיין אייניקל הלל. דאָס איז מיר, אגב, גאַרנישט אַזוי לייכט אָנגעקומען. כאַטש ער איז געווען עלטער פון מיר, איז אָבער דער קאַפּ

זיינער געווען אזוי טעמפ, אז ער האָט גאַרנישט געקאַנט פאַרנעמען. כ'בין פשוט אַפּטמאַל געווען אויף אים אין כעס און נישט געקאַנט משיג זיין, ווי אזוי ער, אַ רבס אָן אייניקל, וואָס זיין טאַטע איז אויך אַ רב, צוויי ברידער זיינע, מלך און יעקב, האָבן אויך שוין היתר־הוראה — זאָל נישט קאַנען באַנעמען דעם פשט פון דער גמרא. כ'האָב זיך נישט איין מאָל געטראַכט, אַז דאָס ביסל טיטון האָב איך מיר כשר פאַרדינט.

ס'איז געווען אַ זומערדיקער פרימאַרגן. די ביימער פון די אַרומיקע צע- בליטע גערטנער האָבן פאַרשמעקט מיט זייער ריח, וואָס איז אַריינגעדורנגען דורך די אַפּענע פענצטער אין בית־המדרש אַריין, וווּ ס'איז שוין דווקא נישט געווען אזוי שמעקנדיק... ס'האַט אַ ביסל דערפרישט די לופט, און דערמיט צוגעגעבן חשק צום לערנען. אין אַט דעם פרימאַרגן האָט זיך באַוויון אין בית־המדרש אַ ייד, אַן אַרענדאַר פון אַ דערבייאַיקן דאָרף, וווּ ער איז געווען דער איינציקער יידישער איינווינער, געהאַט דאָרט אַ שפּייז־געוועלבל, אַ שטיקל קרעטשמע. אַחוץ דעם האָט ער אויך פאַרמאַגט דריי דערוואַקסענע בנים, וועלכע האָבן, נעבעך, נישט געקאַנט קיין צורת אַלף, געוואַקסן ריינע גויים. האָט ער געהאַפּט דאָ אין בית־המדרש, וווּ ס'שוויבלט און גריבלט מיט תורה, צו געפינען עפעס אַ בחור אַ שטיקל מלמד פאַר זיי. געזוכט און גענישטערט ביי די טישן, האָט ער זיך אַפּגעשטעלט ביים טיש, וווּ כ'בין געזעסן און „גע- אַקערט“ מיטן רב'ס אייניקל, הלל. אפנים, אַז כ'בין אים שטאַרק געפעלן גע- וואָרן. מיר האָבן גראָד געלערנט מיט אַזאַ התמדה, אַז מיר האָבן געצויגן אויף זיך די אויפמערקזאַמקייט. ער האָט זיך צוגעהערט און געקוקט, ווי מיר לער- נען און פאַר קנאה אונדז אויפגעגעסן ממש מיט די אויגן. ער האָט זיך נאָכ- געפרעגט ווער איך בין און דעם זעלביקן טאַג נאָך, זיך געוואַנדן צו מיינע עלטערן, זיי זאָלן באַוויליקן מיך צו שיקן צו אים אויפן דאָרף ווי אַ מלמד פאַר זיינע קינדער. ער איז גרייט צו געבן יעדן חודש דערפאַר כך וכך מיינע על- טערן, אַבי זיינע זין זאָלן אויך קאַנען לערנען די הייליקע תורה... דערצו וועל איך אַרומגיין ביי אים אין מילך און האַניק, ס'וועט גאַרנישט פעלן. מיינע על-

טערן איז דער עסק שטאַרק געפעלן געוואָרן און זיי האָבן זיך צו אים צוגע־
כאַפט מיט ביידע הענט.

ס'איז געווען מלחמה־צייט פון פערצן־אַכצן. אין שטוב איז מיט פרנסה
געווען נישט שטאַרק פויגלדיק. מיין פאָטער האָט נישט געוויסט מיט וואָס
מפרנס צו זיין דאָס הויז־געזינד, וואָס איז באַשטאַנען פון זיבן נפשות : טאַטע־
מאַמע, איך מיט נאָך דריי ברידער און אַ שוועסטער. זיין פרנסה איז דעמאָלט
באַשטאַנען פון דעם, וואָס ער האָט זיך איינגעשאַפט אַביסל נאָדלען, אַביסל
פאָדעם און דערמיט אַרומגעקראַכן איבער די דערפער צו באַקאַנטע און אומ־
באַקאַנטע פויערים. דערפאַר האָט ער איינגעהאַנדלט ביי איינעם אַ שטיקל פֿו־
טער, ביי אַ צווייטן אַ ביסל קאַרטאַפּל, אַ ברויט, אַדער אַביסל גרויפן, אַמאָל
בעבלעך. כ'געדענק ווי איצט, ווי מיר האָבן אַלע מאָל געוואָרט אויפן טאַטן
ווי אויף משיחן, ער זאָל שוין וואָס גיכער קומען און אונדז באַפרייען פון הונ־
גער. ווען ער איז געקומען מיט אַ לעבל ברויט, האָבן מיר זיך דערויף גע־
וואָרפן ווי די היישעריקן און דער טאַטע האָט פאַר זיך געלאָזט קוים אַ כזית.
אַרעמער טאַטע, נעבעך ! וויפל צער האָט גענאָגט דיין געווייטיקט האַרץ, צו־
זעענדיק ווי דיינע קינדער חלשן ממש נאָך עסן און דו האָסט זיי נישט וואָס
צו געבן, און ווי גרויס איז געווען דיין פרייד, ווען מיר האָבן זיך געקוויקט
מיט אַ לייטישן מאָלצייט. און צו דעם אַלעם ביסטו פאַר זייטיקע מענטשן תמיד
געווען לוסטיק, פריילעך, כדי קיינער זאָל נישט וויסן וועגן אונדזער שלעכטער
לאַגע.

כ'דערמאָן זיך יענעם פרייטיק צו נאַכטס, ווען ביי לייטן האָט מען גע־
פראָוועט די שבת־סעודה מיטן גאַנצן קנאַק און מיר זענען געזעסן ביי די
קליינע שבת־ליכטלעך ביים טיש, אויף וועלכן ס'האָט זיך געפונען אַ טרוקן
שטיקל ברויט, מיט שוואַרצער ציקאַריע, כ'געדענק, ווי מיר האָבן מורא געהאַט,
אונדזערע חברים זאָלן נישט קומען צו אונדז, ווי דער שטייגער איז געווען,
און זען אונדזער שבת־טיש. האָסטו דעריבער געהייסן פאַרשליסן פאַר זיי די
טיר ביז מיר וועלן ענדיקן דעם „מאָלצייט“, כדי נישט צו ווערן פאַרשעמט. און

טאָמער איז דאָס נאָך געווען ווייניק, האָט דאָס טעפל „קאָווע“ ביים אַראָפּנעמען עס פון קיך זיך איבערגעדרייט און אויסגעגאַסן. דאָס ביסל בידנע „קאָווע“ האָבן מיר אויך נישט געטרונקען, און אַ צווייטס האָט מען דאָך נישט געקאַנט אויפקאַכן, ס'איז געווען שבת. מיין טייערע מאַמע האָט געזען דערין גאַטס שטראָף און זיך דערביי יאָמערלעך צעוויינט, און מיר אַלע האָבן מיטגעוויינט. דעריבער זענען מיינע עלטערן טאַקע געווען איבערגליקלעך פונעם אַרענ-דאַרס פאַרשלאָג, וויסנדיק אַז מיר וועט כאַטש קיין עסן נישט פעלן און זיי יועלן נאָך יעדן חודש באַקומען אַביסל געלט פאַר שכר-לימוד.

ווען איך האָב דערהערט דעם פּלאַן, בין איך פון אָנהייב געווען מלא שמחה. עפעס אַ קלייניקייט, אַני הקטן, קוים אַכט יאָר אַלט, וועל גאָר ווערן אַ רבי, לערנען מיט תלמידים באַלד טאַפּלט עלטער פון מיר. ס'האָט מיר אויך געלאָקט דאָס אַרויספאַרן אין דער „וועלט“ אַרײַן, זיצן ווי אַ פּריץ אויף אַ בריט-שקע מיט אַ פאַר קנאַקעדיקע סוסים. איך האָב ביז דעמאָלט קיינמאַל נישט גע-האַט קיין געלעגנהייט אַרויסצופאַרן פונעם שטעטל, און דאָ מיט אַמאַל אַזאַ גליק. מען האָט דעריבער לאַנג נישט געטראַכט, מיר פאַרפאַקט אַ קלומיקל מיט אַ פאַר זאַכעלעך און — היידא! מיר פאַרן.

ס'האָבן מיר אַבער פאַרפאַלגט מיין מאַמעס טרערן, וואָס כ'האָב באַ-מערקט אויף די וויעס פון אירע אויגן ביים געזעגענען זיך מיט מיר. און ווי נאָר מיר זענען אַרויסגעפאַרן פון שטעטל, איז מיר באַפאַלן אַ בענקשאַפט נישט אויסצוהאַלטן. ס'האָט זיך מיר אַזש געוואָלט אויסשרייען צום אַרענדאַר: ר' ייד! דרייט אויס דעם דיזשל און פאַרט צוריק! כ'האָב זיך אַבער דערמאַנט אין מיינע עלטערן, וואָס האָבן דערין געזען אַזאַ גליק און הילף פאַר מיר, ס'האָט מיר באַהערשט אַ געוואָלדיקער רחמנות אויף זיי. כ'האָב זיך אויך גע-שעמט פאַר מיינע חברים, וועלכע האָבן מיר אַזוי שטאַרק מקנא געווען און פאַר זיך אַליין אויך. פאַרט געוואָלט ווייזן, אַז כ'בין אַ „מענטש“. האָב איך זיך אַנגענומען מיט כוח נישט אויסצוברעכן אין אַ געוויינ און זיך באַמיט צו פאַר-טרייבן פון זיך די בענקשאַפט.

אַן אַכט־יאָריקער מלמד

ס'האַט שוין אָנגעהויבן צופאַלן די נאַכט. אַלץ אַרום איז געווען אַזוי שטיל. ס'האַט זיך בלויו געהערט דאָס סווישטשען פון די פייגעלעך. דער ריח פון די סאַסנע־ביימער און פון פריש־געשניטענעם גראָז אויף די פעלדער איז אַריינגעדונגען אין אַלע איברים, ממש פאַרשיכורט. בין איך אַזוי איינגע־שלאָפן מיט מיינע קינדערישע געדאַנקען.

ווען כ'האַב זיך אויפגעכאַפט, בין איך שוין געווען אויפן אָרט. כ'האַב נישט באַוויזן זיך אומצוקוקן וווּ איך געפין זיך, אָפגעגעסן גלייך אַוונטברויט. האַלב שלאָפנדיק, האַלב וואַכעדיק בין איך אַריין אין צימער, וואָס מען האָט מיר אָנגעוויזן, זיך געלייגט שלאָפן און פטור.

וויפל דימיונות און חלומות ס'זענען מיר אין יענער נאַכט אַדורך אין מיינ קינדיש מוחל — ווייסט איין גאַט.

אויף צומאַרגנס, שוין אַן אויסגאַנג־שלאָפענער און אַ געדאַונטער (כ'בין דאַכט זיך, געווען דער איינציקער אינעם דאַרף, וואָס האָט געקענט דאַווענען) — האָט מען מיך אַוועקגעזעצט ביים טיש צוזאַמען מיטן גאַנצן געזינדל עסן פרישטיק, כדף וכדין, דערלאָנגט מיט דער פולער האַנט אַזוי ווי אַן אַרענדאַר קאַן: קעז, צוואַרעך, סמעטענע, אייער, מילך, פוטער, ברויט מיט מאָן און קאַ־פער. אַלץ האָט מיר זייער גוט געשמעקט. נאָר אַז איך האָב באַטראַכט מיינע תלמידים, דריי יונגען ווי די בערן, גרויס ווי די היידאַמאַקעס, וואָס האָבן כסדר אָנגעשפיצט זייערע אויגן אויף מיר, איז מיך באַפאַלן אַן אימה. איך זאָל דאָס זיין זייער רבי? ס'האַט מיר פאַרשלאָגן דעם אָפעטיט צום עסן און כ'האַב גאַר־נישט געקאַנט נעמען אין מויל אַריין. קיינער פון די מיטעסער האָט נישט גע־וויסט פאַרוואָס.

כ'האַב זיך אָנגעטאַן דעם גרעסטן כוח אויף גובר צו זיין די שרעק און זיך גענומען צו דער מלאכה, דאָס הייסט צו לערנען מיט מיינע בחורים. איך האָב אָנגעהויבן פון אלף־בית, וואָס איז פאַר זיי געווען שווערער פון האַלף־האַקן.

מילא, קיין גרויסע למדנים וואלטן זיי פון מיר שוין סיי ווי נישט ארויס. כ'וואלט שוין אויף דעם אויך באשטאנען. ס'וואלט שוין אלץ ווי ס'איז מיטגע- גאנגען ווען נישט דאס בענקען. די בענקשאפט אהיים האט מיך נישט געלאזט רוען. אלע וויילע זענען מיר געקומען פאר די אויגן מיינע טייערע עלטערן, מיינע ברידער און שוועסטער, צו וועלכע ס'האט מיך געצויגן כאטש א ווארט פון זיי צו הערן, א וויילע זיך צוטוליען צו זיי. ס'האט מיך אויך געצויגן צו מיינע חברים. כ'האב אפילו געבענקט נאך מיין תלמיד מיטן טעמפן קאפ, דעם רב'ס איניקל, הלל. דערצו נאך האט דער יצר-הרע נישט אויפגעהערט אין מיר צו בורטשען: נאר איינער, שוטה וואס דו ביסט! צו וואס האסטו עס באדארפט? וואס האסטו דא מ'שטיינסגעזאגט? דרייסט זיך ארום פוסט און פאס, האסט צומאל נישט מיט וועמען א ווארט אויסצורעדן. ס'פאסט דאך נישט פאר דיר ווי א רבי צו שטיפן מיט די דארפשיקסלעך, ווי דאס טוען דייע תלמידים. באשר דו האסט דא בעסער צו עסן? ביסט אינדערהיים אויך נישט געשטארבן פון הונגער.

אין א זונטיק גאנץ פרי, ווען אלע זענען נאך געשמאק געשלאפן, האב איך אויף גיך צוזאמענגענומען מיינע בידנע זאכלעך, פארפאקט אינעם קלוי- מיקל און ארויסגעשארט זיך פון הויז, קיינער זאל מיך נישט באמערקן, און אן "א גוטן טאג" בין איך אנטלאפן אהיים.

ס'איז גרינג צו זאגן אהיים. ווי ווייס איך דעם וועג? פרעגן האב איך מורא געהאט, מען זאל מיך נישט צוריקברענגען צום ארענדאר מיט די בנים. מחמת דורך דעם שטיקל צייט, וואס איך בין דארט געווען, האבן מיך כמעט אלע פון דארף שוין געקאנט ווי דעם "נאוטשיטשעל או שלאמקא" (לערער ביי שלאמקען). אלע זענען זיי דאך געקומען צום ארענדאר אין קלייטל עפעס וואס איינקויפן: ווער אביסל נאפט, ווער זאלץ, און ווער צוקער אדער זייף און זיי האבן מיך דארט אלע מאל געזען. ווידער זיך לאזן סתם אזוי, איינער אליין אין וואלד אריין (דאס גאנצע דארף איז געווען ארומגערינגלט מיט לויטער וואלד) — איז מיך באפאלן א פחד, כ'זאל נישט פארבלאנדזשען. וואס זשע טוט מען

אַן אַכט־יאָריקער מלמד

פאַרט? אפשר צוריקגיין צום אַרענדאָר און אים זאָגן דעם גאַנצן אמת אַזוי און אַזוי, אַז כ'האַב, חלילה, צו אים מיט זיינע בנינים גאַרנישט, כ'זאָלט דאָ גע- בליבן, נאָר די בענקשאַפט אַהיים צערייסט מיין האַרץ? אַבער ניין! דאָס נישט! אַלץ יאָ, נאָר נישט צוריק צום אַרענדאָר.

ווי איך שטיי אַזוי פאַרצווייפלט און פאַרזונקען אין מיינע קינדערישע מחשבות, איז פלוצים ווי אַ מלאך פון הימל מיר אַקעגנגעקומען אַן אַלטער פויער, וועלכן כ'האַב צום ערשטן מאַל געזען. האָב איך פאַרשטאַנען, אַז אים מעג איך זיך אַנפאַרטרויען און אים באַלד אַ פּרעג געטאָן: „גדושע דראַגאַ דאָ שטשערצאַוואָ?“ (ווי איז דער וועג נאָך סטערצעוואָ?). ער האָט מיך פאַרווונדערט אַנגעקוקט, ווי איינער זאָגט, וואָס טוט דאָ אַזוי פרי דער קליינער יאַטל? אַבער פאַרט מיר אַנגעוויזן דעם וועג צום שאַסיי, וואָס פירט אין מייך שטעטל.

פון וואַנען ס'האַט זיך גענומען צו מיר כוח צו גיין צו פּוס אַ וואַסערע דרייצן קילאָמעטער אין אַ הייסן זומערטאָג אַן עסן און אַן טרינקען — איז מיר נאָך עד היום שווער צו פאַרשטיין. נישט אַנדערש, נאָר דער געדאַנק, אַז כ'גיי צוריק אַהיים, האָט מיך געטראָגן ווי אויף די פליגלען פון ווינט.

אַריינקומענדיק אין שטוב, בין איך מיט מיינע לעצטע פאַרבליבענע כוחות אַרויפגעפאַלן אויף דער מאַמעס שויס און האָב זיך שטאַרק צעוויינט.

קיינער אין שטוב האָט מיך נישט אַזוי פאַרשטאַנען ווי מייך האַרציקע, טייערע מאַמע.

א גאסט פון אמעריקע

וואָס ווייסט איר סאַרע האַרמידער און קאַכעניש ס'האַט זיך געטאַן אין שטעטל, ווען ס'איז באַקאַנט געוואָרן, אַז אַ ליאַדע טאַג דאַרף קומען אונדזער פעטער מענדל פון אמעריקע.

קומען האָט ער אייגנטלעך געזאָלט, אַלס דעלעגאַט פון אמעריקאַנער יידישן הילפס־קאָמיטעט צו העלפן די געליטענע פון דער מלחמה פערצן־אַכצן. יידן פון שטעטל האָבן דערין געזען ממש אַ ישועה פון זיין ליבן נאַמען...

איידער וואָס, ווען, איז אונדזער שטוב אויפגעגעסן געוואָרן מיט די אויגן פון קנאה צוליבן גרויסן גליק וואָס דערוואָרט אונדז. „נישקשה, נישקשה, מיט זיי שוין אויסגעזאַרגט... זיי וועלן זיך שוין איינמאַל דעם בייליק איינרייבן... אַ שוואַרצע גבורה צו האָבן אַזאַ מזל“ — פלעגן נישט פאַרגינער צוזיפצן און אונטערקעכצן.

פאַרשפרייט די נייעס איבערן שטעטל האָט פייוול איטשעלעס. מיין פאַ-טער האָט זיך מיט אים שוואַל־עצה געווען, ווי אַזוי איינצואַרדענען דעם קבלת־פנים פאַרן גאַסט, און אַזוי אַרום האָט ער אים דעם ערשטן מגלה געווען דעם סוד.

ווי נאָר פייוול איטשעלעס האָט דאָס דערהערט, איז ביי אים תיכף גע-בוירן געוואָרן אַ געניאַלער געדאַנק, דהיינו: דער קבלת־פנים פאַרן גאַסט, דאָס הייסט פאַר מיין פאַטערס לייבלעכן פעטער, זאַל נישט אַנדערש, נאָר פאַרקר-מען ביי אים אין שטוב. פאַרוואָס עפעס גראַד ביי אים? ער ווייסט שוין פאַר-וואָס. איז ער דאָך פייוול איטשעלעס, דער ממונה איבער דער תלמוד־תורה, וואָס

האַלט זיך אין בויען און קען נישט פאַרטיק ווערן מחמת ס'פעלן „ממתקים“.
איז טאַקע דער פעטער אייערער — זאַגט ער — ווי פון הימל צוגעשיקט אַהער.
בכּן, וויל ער אויסנוצן דעם שעת-הכושר און אים מאַכן אויפּעפענען דעם טייס-
טער פאַרן דאָזיקן הייליקן ענין. דאָס וועט ער קענען דערגרייכן, טענהט ער
ווייטער — נאָר אויב ער וועט דעם בעל-דבר, דעם אַמעריקאַנער גאַסט הייסט
עס, האָבן ביי זיך אין הויז.

ס'טייטש ? — בלייבט מיין פאַטער נשתומם פון פייוול איטשעלעס פלאַן
— וואָס פאַלט דיר איין ? — פרעגט ער אים פאַרחידושט — נעמען אַן אייגע-
נעם פעטער, וואָס קומט צו מיר אַזש פון אַמעריקע, און אים גאָר וואַרפן אַ
פרעמדן אין קאַפּ אַריין ? וווּ איז שוין אַזוינס געהערט געוואָרן ? ראשית, ווי
פאַסט עס מיר פאַרן פעטער ? און, וואָס וועלן מענטשן זאָגן דערצו ? סאַרע
פנים וועל איך ביי זיי האָבן ? זיי וועלן דאָך מיר די אויגן אויסדראַפּען, און
וועלן טאַקע גערעכט זיין אויך.

פייוול איטשעלעס, אַ ייד אַ חריף, ווערט אַבער קנאַפּ נתפעל פון מיין
פאַטערס, דוכט זיך ריכטיקע קשיות. אים אַרן ווייניק, זאַגט ער, אַזעלכע מע-
שיות וואָס דער פעטער וועט דערצו זאָגן, און נאָך ווייניקער, וואָס מענטשן
וועלן זאָגן. דאָס אַלץ זענען שטותים. ס'שטייט בפירוש געשריבן „ותלמוד-תורה
כנגד כולם“, און די אַלע טענות ומענות זענען קעגן דעם — בלאַטע !

פאַרשטייט זיך, אַז זיין פשטלן זיך מיט פּסוקים, און אפילו זיין געשליפן
צינגל, האָט אים ווייניק געהאַלפן. מיינע עלטערן האָבן זיך געגרייט אויפּצו-
נעמען דעם פעטער דווקא ביי זיך אין שטוב. און דאָ ערשט האָט זיך אָנגעהויבן
אַ גאַנג מיט בקשות ביי מיין פאַטער, אַז ער זאָל זיך משתדל זיין ביים פעטער,
בעת יענער וועט נעמען טיילן די דאָלאָרן, און אויספּועלן פאַר יעדן אַ וואָס
גרעסערן מתנת-ייד.

דער ערשטער איז געקומען צו לויפן אַ פאַרסאַפּעטער ישראל אַרן, מיין
פאַטערס אַ ידיד פון אַלעקסאַנדערער שטיבל. — „דו וויסט דאָך אַמבעסטן, יוסף

א גאסט פון אמעריקע

— זאגט ער צו מיין פאטער — ווי דאס וועט מיר צונאך קומען ביים חתונה מאכן מיין עלטסטע טאכטער. ווייטער איז געקומען דער קלישטשעווער מלמד, וואס איז בטבע נישט געווען קיין גרויסער רעדער, ווייל מער ווי ביים קנעלן מיט זיינע חדר-יינגלעך דעם חומש-רשי, פלעגט ער זעלטן אויסרעדן א ווארט. כל ימיו געווען אנגעכמורעט, א קארגער אויף ווערטער און דא קומט ער צו לויפן הענדום-פענדום צו מיין פאטער כמעט מיט א ווארענונג: „יוסף, זאלסט נישט קוקן אויף קיין ציגל.“ ראפטום ארויסגעשאסן און פארשווינדן. אין פלוג האט מען אפילו נישט פארשטאנען די כוונה פון זיין „טיפן זאג“, ביז מען האט זיך געכאפט, אז ער האט געמיינט דערמיט מרמז צו זיין, אז היות ער פארמאגט זיין אייגנס א געמויערטע שטיבל פון ציגל, זאל דאס נישט גענומען ווערן אין אכט, און ער זאל דערפאר נישט באטראכט ווערן פאר א גביר, וואס ס'קאן זיין א מניעה צו באקומען זיין חלק דאלארן פונעם אמעריקאנער גאסט.

בייניש שוסטער איז געקומען פשוט מיט א געוויין: „ר' יוסף קרוין! זעט אז כ'זאל געהאלפן ווערן און אויף די עלטערע יארן פטור ווערן פונעם שוס-טער-בענקעלע, פון די קאפיטעס, צוזאמען מיט די סמאלע-דראטוועס, וואס מאכן א תל פון מיינע קראנקע אויגן. און מאדנע, דעם דאזיקן בייניש שוסטער פלעגט מען זעלטן פארשטיין וואס ער זאגט, ער פלעגט נישט רעדן, נייערט שנאפלען מיט דער גאז, פאנפען און בורטשען ווי א קוואקע, אבער גראד יענע ווערטער מכוח דעם פעטערס דאלארן פאר אים, האט ער דווקא ארויסגע-בראכט גאנץ דייטלעך. א פנים, אז דאלארן פארמאגן אין זיך אזא מין כוח, אז זיי זיינען מסוגל אפילו א שטומען צו מאכן רעדן...

פאפקען דעם קאלד-קרעמער האט תמיד געפייניקט א שטארקע אסטמע. זי איז אים ממש דערגאנגען די יארן. ווען זי פלעגט אים א נעם טאן, פלעגן די שטוב-מענטשן זיין זיכער, אז ס'קומט ביי אים די מינוט פון יציאת-נשמה, און מען איז געלאפן ברענגען די חברה-קדישא. אויך ער האט זיך מטרחה גע-ווען און געקומען בעטן ביי מיין פאטער, ער זאל למען-השם אין אים נישט פארגעסן. און דער עיקר, ער זאל טראכטן וועגן זיין אסטמע. בשעת מעשה

האַט ער דערלאנגט, אַלס מוסטער, אַזאַ פאַרציע הוסטן, אַז ער האָט שיער נישט אויסגעהוסט פון זיך די נשמה.

שמואל נחום האָט בקרוב געדאַרפט צושטעלן זיין זון לאָזער צום פריי-זיוו. איז ער געקומען בעטן מ'זאל האָבן גאַט אין האַרצן און אויך אים אין זינען האָבן. „איך, האָט ער איינגערוימט מיין פאַטער אַ סוד אויפן אויער, דאַרף עס נישט אַזוי ווייט פאַר זיך אַליין, נאָר גיכער פאַרן פאַוויאַטאַווע דאַקטער. וואָס זיצט ביי דער קאַמיסיע. מען דאַרף אים „אַפּסמען“... אַ מגפה אויף אים, רבונג של עולם, ער וויל דאָך נישט אַנדערש, נאָר אַ גאַנצן הונדערטער. פאַר-קרענקען זאל ער עס, טאַטע אין הימל“.

בקיצור, יעדער איינער וואָס איז געקומען מיט זיין „פעקל“ און בקשה האָט פאַרשטייט זיך באַקומען פון מיין פאַטער אַ בטחונדיקן צוואַנג (א ברירה האָט ער געהאַט?). און עולם איז צופרידן אַהיים צו זיך, וואָרטן מיט אומגע-דולד אויפן אַמעריקאַנער גאַסט, וואָרטן ממש, ווי אויף משיח...

דערווייל האָבן מיינע עלטערן אַריינגעבראַקט אין דעם עסק די פאַר גילדן, וואָס זיי האָבן פאַרמאַגט. קודם כל האָט מען באַדאַרפט אַביסל אויסטראַיען די שטוב, אויסמאַלעווען, קויפן נייע גאַרדינען, אַ גרויסן בליץ-לאַמפּ. ביי בייביש-טישלער האָבן זיי געלאָזן פאַריכטן די צעבראַכענע שטולן, ביי וואָלף טישלער צוגעקויפט עטלעכע נייע, און אויך אַ געבעטן שטול, וואָס אויף אים זאל זיצן טאַקע דער פעטער. וואָס דאַרף מען זיך דען אייגנטלעך זשאַלעווען? ווי זאַגט איר? — דער פעטער וועט שוין פאַר אַלעם פאַרגיטיקן... און פאַר-וואָס טאַקע נישט? קומט ער דאָך בסך הכל אַהער צוליב דעם, יאָ צי ניין? נאָר פאַראיינוועגס האָט מען טאַקע אויך שוין אַביסל אויסגעפּוצט די שטוב-מענטשן. ווי זאַגט מען עס: „אַז מען כאַפט זיך נישט אַוועק, האָט מען נישט...“ און זאל דער פעטער זען, אַז מיר גייען דאָ נישט אַרום קרוע-בלוע.

הכלל, מיין פאַטער האָט זיך באַשטעלט ביי הענעך פיעטרושקע אַ נייע זשופיצע פון עכטן טאַמאַשאַווער שטאַף, ביי הערש בער הימל-מאַכער אַ טוכן

א גאסט פון אמעריקע

היטל און די קאמאשולעך געלאזן פאריכטן טאקע ביי בייניש שוסטער. יענער האט זיך באמיט זיי אויסצומייסטערן פלאי-פלאים. ממש דערביי באוויזן זיין גאנצן טאלאנט... איין קלייניקייט! צו ר' יוספן דארף דאך קומען דער פעטער פון „גאלדענעם לאנד“...

מיין מוטער האט זיך געלאזן אויפנייען ביי דבורה-זקנס א יום-טובדיק קלייד און אין בעלכאטאוו באשטעלט א שפאגל ניי שייטל. מען האט אויך נישט פארגעסן אין אונדז קינדער. די טאנדעטנע שניידער — „די קעצלעך“, ווי מען האט זיי גערופן — האבן פאר אונדז אויפגעשטעלט נייע צייגענע כאלאטלעך. מיט איין ווארט, ס'וועט זיין יום-טוב אין דערוואכן...

ויהי היום, ווען ס'האט זיך דערנענטערט דער טאג ווען דער גאסט האט געזאלט קומען, איז דאס שטעטל, קאן מען זאגן, געגאנגען ווי אויף רעדלעך. מיט עטלעכע טעג פריער האט מיין מאמע געלאזט רופן צו זיך שיינדלען מרדכי לייביש'ס, די אנגרייטערין אויף יידישע שמחות, וועלכע האט געשטמט מיט איר טאלאנט אין דער גאנצער געגנט. זי איז געווען א בריה צו מאכן אַזוינע געשמאקע מאכלים, אַז דער קייסער אליין וואלט זיך נישט געקרעקט מיט זיי. — שיינדל, האט צו איר געזאגט מיין מאמע, זאלסט אונדז אנגרייטן אַ מאַלצייט מיט אַלע פּיטשעווקעס. ווי ס'פאסט טאקע פאר אַזאַ ס'גאל גאסט וואס קומט צו אונדז און אויך פאר די פאַרנעמסטע לייט פון שטעטל, וואס וועלן זיין פאַרבעטן צו דער מאַלצייט.

הגם מיינע עלטערן זענען שוין געווארן לייטישע בעלי-חובות פון דעם אויסטראיען די שטוב מיט די שמאַכטעליאַקעס און נייע מלבושים פאר יעדן פון אונדז, האבן זיי וועגן הוצאות אויף אנגרייטן די גבירישע סעודה זיך פונ-דעסטוועגן נישט באדארפן שוואכן דעם קאַפּ. פאַרקערט, די הענדלערקעס פון שטאט האבן באווארפן די שטוב מיט כל הגוטס. איין קרעמערקע איז געקו-מען צו לויפן מיט אַ פעטע גאַנדז אונטערן אַרעם און געזאגט צו מיין מאַמע: „לאה קרוין, טוט נאָר אַ קוק איר זאַלט מיר געזונט זיין, בלויז שמאַלץ, בנאמ-“

נות איין גריוו...“ א צווייטע האָט געברענגט אַ קוישל אייער און געשווירן זיך, אַז זיי זענען „נאַרוואַס פון די הינער אַפּויער.“ אַ דריטע מיט אַ קוואַרט פּוטער, פּריש פון שקאַפּעק אַרויס. היינט ערשט בעריש עליס, ער האָט גאָר געשטעלט זיין גאַנץ שפּייז־קרעמל צום רשות פון מיין מאַמען מיט שיינדלען די אַנגרייטע־ריך, זיי זאָלן נעמען דערפון וויפּיל נאָר זייער האַרץ גלוסט און באַגערט. „מאָך זיך נישט קיין זאַרגן וועגן געלט, לאַה — האָט ער געזאָגט צו מיין מאַמען — הלוואי זאָל איך אַזוי בטוח זיין מיט אַלעם גוטן, ווי כ׳בין ב״ה אויסגעזאָרגט מיט דיר.“ משמעות אַז ער האָט אויך דערביי אין זינען געהאַט דעם פעטערס טייסטער...

דער שטעטלשער פּישער איטשע מאיר פאַרעך, האָט זיך געלאָזן צו די טייכן, פאַנגען פּיש ספּעציעל לכּבוד דער שמחה.

איטשע חזן האָט איינגעזונגען מיט די משוררים אַ ברוך־הבאדיקן זמרל, בגילה ורנה אויפצונעמען דעם פעטער ביים אַריינקומען אין אונדזער שטוב. (קענטיק אויך געפעלן צו ווערן דעם גאַסט, יענער זאָל דערפאַר דערלאַנגען מיט דער גאַנצער האַנט). הערשל שעפּס, דער בעל־עגלה פון שטעטל, האָט גע־וואַשן און גערייניקט זיינע סוסים, געפּוצט די בריטשקע בכדי אַ קעגן צו פאַרן דעם גאַסט, אַזוי ווי ער פּלעגט עס טאָן פאַר אַ חתן אינעם חופּה־טאַג.

איך אליין, מיט מיינע קינדערישע השגות, וואָלט דעמאָלט כ׳לעבן אַלץ מוחל געווען, אַבי מ׳זאָל אויך מיך מיטנעמען אויף דער בריטשקע אַקעגענזופאַרן דעם פעטער, כ׳האָב ממש גע׳חלשט זיך אַביסל אויסצואַדען און זען אַ וועלט פאַר זיך. איז אָבער די צרה וואָס איך בין געווען דער גלאַוונער סאַפּראַן אינעם דורכן חזן צוגעגרייטן כאַר, און ער האָט בשום אופן נישט דערלאָזט דערצו. באַשר בכך, כ׳קען נאָך אויפן וועג חלילה צוקילן די כלי, דאָס מיינט מיין סאָ־פּראַן, און ס׳וועט ווערן אַ תל פון זיין גאַנצער האַראַוואַניע... וואָס שייך דעם, ווי אַזוי ס׳האַט אויסגעזען אין יענעם טאַג ווען דער אַמעריקאַנער פעטער איז אַנגעקומען אין שטעטל און איז אַריין אין אונדזער שטוב ? יונג און אַלט,

קינד און קייט, זענען געקומען צו לויפן ווי אויף אַ ביז ווונדער. דאָס גאַנצע געסל וווּ מיר האָבן געוווינט איז כהרף-עין פול געוואָרן מיט נייגעריקע אויגן, צו זען דעם אות־האיש, דעם וואָזשנעם גאָסט פון אמעריקע, וואָס געפינט זיך אין אונדזער שטוב. און אַז די ווינטשאַוואַניעס וואָס זענען געפלויגן זענען איבערגעשטיגן איינע די אַנדערע, מילא פון דעם איז שוין אָפּגערעדט.

איינער, למשל, האָט זיך געוווינטשן „צו פאַרמאָגן כאָטש אַ צענט חלק פון דעם, וואָס מיינע עלטערן וועלן אַראָפּשלונגען פונעם פעטערס קומען“. אַנדערע, זענען שוין באַשטאַנען צו פאַראַיבריקן עס דעם קומענדיקן יאָר, וואָס בלויז די קייסערלעכע סעודה קאָסט אָפּ. „אויף אַ גבירישע חתונה זעט מען דאָך נישט אַזוינס“. „מאָכט זיך נישט קיין צרות“, האָט צוגעהאַלפּן אַ זייטיקער ייד אַ בעל חשבון און מומחה אויף נישט פאַרגיבעריי — „דער עסק וועט זיי האָבן גוט געלויבט“... בשעת מעשה איז ביים עולם אָנגעגאַנגען אַ דינגעניש און אַ טרעפעניש וועגן דעם וויפל למשל ס'באַדאַרף אָפּקאַסטן אַזאַ מין מאַלצייט מיט אַזוינע מעדני-מלך און דערביי זיך פאַרכלינעט פון די גוטע ריחות פון גע-בראַטנס און געקאַכטע פיש, וואָס האָבן זיך געטראָגן פון אונדזער הויז אין געסל אַריין. דער עיקר די שפאַרעניש און נייגיר איז אָבער געאַנגען איבער די הויך פון דער „מטבע“, וואָס דערוואַרט אונדז...

הלמאי זאָל איך לייקענען? מיר, איז — וואָס אן אמת, פון ערשטן אויגן-בליק אָן דער פעטער נישט געפעלן געוואָרן. עפעס איז ער נישט געווען דאָס וואָס איך האָב געמיינט. אין מיין דמיון האָב איך זיך אים אויסגעמאַלט אַ הויכן און דיקן, מיט אַ לייטישן גראָבן בויך. און געווען איז ער פונקט דאָס פאַרקער-טע, אַ קליין, דאַר און כמעט צעבראַכן מענטשל. און ווען נישט די גראָבע ציי-גאַר אין זיין מויל, דער האַרטער קאַפעליוש און דער שטעקן מיטן זילבערנעם הענטל וואָס ער האָט געטראָגן, וואָלט איך געקענט שווערן, אַז ער איז גאַרנישט קיין אמעריקאַנער, נאָר עפעס אַ יידל פונעם דערבייאיקן שטעטל... אַדער טאַקע דער סאַמאַראַדנער „מנחם מענדל“ וועגן וועלכן כ'האָב געהערט דערציילן. איך האָב נישט פאַרשטאַנען און געפרעגט זיך אין האַרצן: מה רעש? וואָס איז די

גראטשקע? דאָס איז ער גאָר אינגאַנצן? הזאת נעמי? צוליב אַזאַ נעבעכדיק פּעטערל באַדאַרף מען דאָס מאַכן אַזאַ פּאַמפע? און דערפאַר איז אַ וועלט אונדז אַזוי שטאַרק מקנא? די אמתע כוונה, וואָס אַלע אינעם שטעטל האָבן דערפון געוויסט און געטראַכט, דהיינו, אַז די גאַנצע „חתונה“ איז נישט צוליב דעם פּעטער גאָר צוליב דעם פּעטערס דאָלאַרן, מיט וואָס ער וועט באַלד מוכה-זיין דאָס שטעטל, איז צו מיין קינדערישן שכל נישט דערגאַנגען.

און עס איז געקומען די שמחה אַליין. אַלע געסט (פייוול איטשעלעס בתור- כּם) זיצן ביי די געדעקטע טישן און מען פּראַוועט די סעודה כיד-המלך. איטשע חזן האָט נאָך די „מי שברך'ס“ פאַרן גאַסט און פאַר אַלע אַנדערע חשובי העיר גענומען, ווי זיין טבע איז געווען, זאָגן ווערטלעך, דערציילן פּריילעכע מעשיות און חכמהלעך. און דער עולם האָט זיך משמח געווען, טאַקע נישט צו גלייכן, ווי אויף אַ גבירישע חתונה. ערשט נאָך דער סעודה, ווען, ווי ס'ווערט געזאָגט ס'איז שוין געווען „כטוב לב המלך ביין“ און דער גאַסט איז געווען גוט אויפגע- לייגט, האָט פייוול איטשעלעס, וועלכער האָט נישט פאַרגעסן אין די קניידלעך דאָס מיינט אין דעם פּעטערס דאָלאַרן פאַר דער תלמוד-תורה, געפרוּווט אַ טאַפּ טאָן דעם דופק ביים גאַסט, מכות דער ברייטער נדבה פאַר דעם הייליקן בנין... נו, נו, פּלוצעם איז נישטאַ געדאַכט, אַלעמען פינסטער געוואָרן פאַר די אויגן. פון פּעטערס תשובה איז מיט אַמאָל קלאָר געוואָרן, אַז ער איז גאַרנישט אַזאַ סגאל אַמעריקאַנער, ווי מען האָט זיך פאַרגעשטעלט אין דער פּאַנטאַזיע. ער איז נישט דער גרויסער גביר מיט אַ געשוואַלענעם טייסטער דאָלאַרן, צו ברענ- גען מיט זיי די ישועה פאַרן שטעטל. ער איז אַ פשוטער שליח פון זיינע לאַנדס- לייט אין אַמעריקע, וועלכע האָבן אים אַלס גבאי פון זייער שולעכל דאָרט, געשיקט אַהער צו זייערע קרובים און פּריינט צו זען און הערן, ווי אַזוי עס גייט זיי דאָ נאָכן איבערלעבן די שרעקלעכע מלחמה. תוך כדי דיבור, נישט צו פאַר- לירן קיין צייט (אַמעריקאַנער האָבן דאָס פּיינט!...) ער מוז נאָך היינט אַפּפאַרן פון דאַנען, בעט ער רופן צו זיך די אַלע יידן, וואָס זענען ביי אים געווען פאַר-

שריבן אין זיין נאָטיץ־ביכעלע, בכדי ער זאל זיי איבערגעבן אַ גרוס און צוריק־פירן פון זיי אַ גרוס.

מיט אַ מאָל זענען אַלע געבליבן נשתומם, איי אן אומגליק! נאָך מער פון אַלע אַנדערע, פייוול איטשעלעס. די דיבורים פון פעטער זענען אויף אים געפאלן ווי אַ באַמבע. „אזוי גאָר, האָט ער ביטער אָפגעזיפצט, אַ פאַלשער אַמעריקאַנער הייסט עס, אַם כן למה זה אנוכי“, וואָס איז דאָ פאַראַן צו באַלעמוטשען? — האָט ער זיך געזאָגט, און איז אַוועק ווי אָפגעגאַסן מיט קאַלט וואָסער. דאָס זעלביקע אויך אַלע אַנדערע, ביי וועלכע די גליקן פונעם אַמעריקאַנער מיט זיינע דאָלאַרן זענען צערונען און צעפליגן געוואָרן ווי אַ זייפן־בלאַז.

דאָס שענסטע פון שענסטן איז אַבער געווען דאָס, וואָס ביז דער סאַמע לעצטער מינוט פאַרן פעטערס צוריקפאַרן, האָט מען ביי אונדז אין שטוב גע־טראַכט מיט זיכערקייט: „ווער, ווער, נאָר אונדז וועט דאָך דער פעטער נישט איבערלאָזן מיט לידיקע הענט און אַוועקפאַרן. דאָס מגלה־סוד זיין וועגן זיין נישט גבירישיקייט איז ביים פעטער זיכער געווען אַן אַנשטעל, אַזאַ אַמערי־קאַנער שפיצל, כדי די יידן אין שטעטל זאלן אים נישט וועלן מעלקן ווי אַ קו און וועלן פון אים ציען דאָלאַרן.“ מיינע עלטערן, ווי מען זאָגט, האָבן נאָך גע־לייגט „דאָס לעבעדיקע אויפן טויטן“, ווידער געהייסן הערשל שעפס שפאַנען פערד און בריטשקע אויף צו פירן דעם פעטער צו דער באַן־סטאַציע.

ביים געזעגענען זיך מיט אונדז האָט דער פעטער זייער שטאַרק און האַרציק געדאַנקט פאַר דעם גרויסאַרטיקן קבלת־פנים, פון וואָס ער איז גע־רייט ביז גאָר, געמאַכט וואַזשנע קאַמפלימענטן מיין מוטער, פאַר די זייער גע־שמאַקע באַטעמטע מאַכלים וואָס זי האָט לכבוד אים צוגעגרייט. „שוין לאַנג, לאַנג, לאַנג, האָט ער, אַזוינע מעדנים נישט געגעסן...“ און אונדז די קינדער, האָט ער דערלאַנגט לעצט־געלט יעדן אַ... קניפּל אין בעקל אַריין.

דאָס דאָזיקע קניפּל זיינס, האָב איך אַ לאַנגע צייט געפילט אויף מיין בעקל. בעת כ'האָב עס אָנגערירט, האָט זיך מיר געדוכט אַז ס'ברייט מיך ווי

ה. פערלמוטער

מיט אַ געברענטע קויל. ווי אזוי מיינע עלטערן האָבן זיך דעמאָלט אַרויסגע-
קאַפעט פון דעם פעקל חובות אין וועלכן דעם פעטערס גאַסטן האָט זיי אַריינגע-
געטריבן, ווייס איך עד היום נישט. איינס האָבן זיי פאַרט פאַראַיבריקט : גע-
האַט ביי זיך אַ גאַסט פון אַמעריקע.

ח ו ה ל ע

1

דאָס איז געווען אין די צוואַנציקער יאָרן. צוויי יידן פונעם שטעטל, חיים לעזער קאַפּלס און עליע יאַמעס, האָבן זיך מיישב געווען אַלץ צו פאַרקויפּן מיט האַק און פאַק און זיך אַריבערפּעקלען קיין אַרץ־ישׂראל.

חיים לעזערן האָט מען גערופן מיט אַ צונאַמען: „נישטאַ“, ווייל וואָס מען איז געקומען קויפּן אין זיין שפּיז־געוועלבל, האָט ער אַלע מאָל געענט־פּערט — נישטאַ! ווען מ'האַט אים געפּרעגט וואָס איז די מעשה, וואָס ער האַנדלט נאָר מיט „נישטאַ“, זאָל ער האָבן געענטפּערט, אַז ס'איז אים לגמרי נישט ניחה זיך צו פאַרנעמען מיט נישטיקע מסחרים.

אַלע האָבן געוואָסט, אַז ער איז אַ דרייקאַפּ, אַ לופט־מענטש, אַן אמתער מנחם מענדל. האָט דעריבער פון אָנהייב קיינער נישט גענומען ערנסט די גאַנ־צע מעשה מיט זיין פאַרן קיין אַרץ־ישׂראל. (ער איז אַגב נאָך אַ שטיקל צייט צוריקגעקומען). וואָס שייך עליע יאַמעס, וואָס איז געווען אַ גוטער קאַמאַשן־שטעפּער, געהאַט פּרנסה בריווח, געפּירט אַ שיין הויז — האָבן אַלע זיך גע־וונדערט צוליב וואָס ער טוט עס. ווי נעמט דאָס אַ מענטש מיט די אייגענע הענט אַ פּרנסה און וואַרפט זי אין גאַס? נישט אַנדערש, נאָר דער ווילטאַג האָט זיך אין אים צעבריקעוועט.

ווען ס'האַט זיך אַרויסגעוויזן, אַז זיי מיינען עס טאַקע ערנסט און ס'איז שוין געווען באַשטימט ווען און ווי אַזוי זיי פאַרן, האָט די ציוניסטישע אַרגאַ-

ניזאציע אויסגעפועלט ביי דער סטאראסטווע א דערלויבעניש פאר א פייערלעך-
כער געזעגענונג צו זייער אפפארן.

מיר איז נאך ביז היינט פארבליבן איינגעקריצט אין זכרון די יומטוב-
דיקייט, וואס האט איינגעהילט דאס שטעטל אין יענעם טאג. יידישע קינדער
האבן געטראגן בלוי-ווייסע פענדלעך. א כאר פון דעם חונס משוררים האט זיך
באטייליקט אין די פייערלעכקייטן.

כ'דערמאן זיך, ווי אין מאמענט, ווען מען האט ארויסגעטראגן די בלוי-
ווייסע פאן פון חיים לעזערס ווינונג, וואס האט זיך געפונען אין זעלבן הויז
ווי די פאליציי-קאמענדאטור, האט דער כאר געגעבן א זינג אויף דעם "דגל
מחנה יהודה" און די פאליציי מיטן קאמענדאנט בראש האבן געקוקט דערויף
ווי אויף א בייז ווינדער.

א קאמענדאנט איז געווען ביי אונדז אַזאַ, אַז פאַר זיין בלויזן אויסזען
פלעגט אַנפאַלן אַ פּחד. גרויס איז ער געווען ווי דער שור הבור, גראב ווי א העל-
פאנט, זיין אויסגעפרעסענע מאַרדע, וואָס אונטער איר האָט זיך קוים אַרויס-
געזען דער קאַלנער פון מונדיר, איז געווען ענלעך ווי צוויי טראַפּנס וואָסער
צו זיין הונט נעראָ. מיט איין וואָרט — דער אשמדאי אליין. אָבער אין אַט דעם
טאָג איז ער געווען אַנמעכטיק. מיט ביטערניש האָט ער זיך צוגעקוקט, ווי די
זשידקעס "באווען" זיך, פאַראַדירן מיט זייערע זשידאָוסקע פענער פראַנק און
פריי אין מיטן העלן טאָג, און דוקא פאַר זיינע אויגן.

מיר האָבן מאַרשירט איבער די גאַסן. ס'האַט אויסגעזען ווי משיח וואָלט
געקומען און מיר אַלע וואָלטן געגאַנגען מיט אים קיין ארץ-ישראל.

די נישט-יידישע איינוווינער פון און אַרום שטעטל האָבן געקוקט דערויף
מיט שטוינונג, נישט געוואָסט וואָס ס'קומט דאָ אַזוינס פאַר. ווען זיי האָבן דער-
זען, ווי זייערע זשידקעס גייען מיט פענער און זינגען, זענען זיי געוואָרן
נבהל ונשתומם, און מיט נייגער געפרעגט: וואָס איז דאָס אַזעלכעס? אויף

דעם האָבן מיר זיי שטענדיק געענטפערט: „אידזשעמי דאָ פּאַלעסטיני“ (מיר גייען קיין ארץ־ישראל). דאָס איז געווען אַ ווונק אויף זייערע העצערישע אויס־רופן „זשידושי, דאָ פּאַלעסטיני!“.

צוריקגייענדיק פונעם פּאַראַדנעם באַגלייט, איז מען באַהערשט געווען מיט אַ געפיל פון פרייד און פון אומעט. אַ פרייד — פון איבערלעבן אַזאַ טאָג, ווען צוויי יידישע משפחות האָבן זוכה געווען צו פּאַרלאָזן דעם דורות־לאַנגן גלות און זענען געפאַרן זיך באַזעצן אינעם לאַנד פון די אבות, אַ זאָך וואָס מען האָט וועגן איר געקאַנט בלויז חלומען; און אַן אומעט — וואָס משיח איז נאָך דערווייל נישט געקומען און מען מוז זיך צוריק אומקערן יעדערער צו זיינע טאָג־טעגלעכע אַרבעטן און זאָרגן.

ביי עליע יאַמעס, וואָס האָט געפירט אינעם שטעטל אַ קאַמאַשן־שטעט־פּעריי, האָט אויך געאַרבעט מיין עלטערער ברודער, פריער אַדורכגעמאַכט ביי אים די לער, און דערנאָך געאַרבעט אַלס געזעלן, מילא, וויפל געזונט און טרערן ס'האַט געקאַסט מיין טייערער מאַמען, וואָס איר קינד איז געוואָרן (דער איינציקער אין דער גאַנצער משפחה) אַ בעל־מלאכה — איז אַ קאַפיטל פאַר זיך. זי האָט נישט געקאַנט שלום מאַכן מיט אַט דעם געדאַנק, אַבער באין ברירה געמוזט מסכים זיין, מחמת לערנען האָט ער סיי־ווי־סיי נישט געוואַלט, טאָ וואָס קאָן שוין פון אים ווערן? פאַרפאַלן, זאָל שוין זיין אַ בעל־מלאכה.

צו דער אַרבעט, וואָס אַן אמת, האָט מיין ברודער דווקא יאָ געטויגט, זי ליב געהאַט. די קונים זענען געווען זייער צופרידן פון אים. דער מייסטער עליע יאַמעס האָט אים געהאַלטן ווי אַן אייגן קינד, זייער אַפט אים פאַרבעטן צום מיטאָג־עסן, און אפשר גאָר געטראַכט אים נעמען שפּעטער פאַר אַן איידעם. האָט ער טאַקע אים דערפאַר, פאַרן פאַרן קיין ארץ־ישראל, איבערגעלאָזט אַלס מתנה דעם וואַרשטאַט מיטן הכל שבהכל. דאָס האָט געגעבן שוין פרנסה. ער איז געווען שטענדיק באַלאָדן מיט אַרבעט. מיינע עלטערן האָבן איצט אפילו געוואַלט אַז אויך איך זאָל זיך נעמען צו דער מלאכה. אַבער איך האָב צו דעם

קיין גרויסן חשק נישט געהאט. מיר האָט בעסער געשמעקט צו שפילן טעאַטער. ס'האָט מיך דערצו געצויגן ווי אַ מאַגנעט.

צו אונדז איז גראָד געקומען אויף דאָטשע אַ באַקאַנטער פון לאַדזש, דוד שוואַרצבערג. אין לאַדזש האָט ער אַנגעפירט מיט אַ טעאַטער-סעקציע ביי די לינקע פּועלי-ציון, האָבן מיר אויסגענוצט די געלעגנהייט ער זאָל ביי אונדז געבן עפעס אַ פאַרשטעלונג. ער איז מסכים געווען און איינגעשטעלט מיט אונז אַ קליין-קונסט פאַרשטעלונג, וואָס איז באַשטאַנען פון דריי פאַרשידענע אַקטן : „די אַמעסטיע“ פון הערמאַן הייערמאַן, „איך באַשולדיק“ פון משה בראַדערזאָן אין „דער זיידע“ פון ש. אַנ-סקי.

איך האָב אַנטיילגענומען אין אַלע דריי איינאַקטערס, עוסק געווען דערביי יומם ולילה, נאָר אין זינען געהאַט מיינע ראָלן.

שוואַרצבערג איז געפּעלן געוואָרן, ווי כ'נעם זיך צו דער זאָך אַזוי ערנסט און ער איז מיט מיר געוואָרן באַפריינדט. ער האָט אַפּטמאַל געפרוּווט ווירקן אויף מיינע עלטערן, זיי זאָלן באַוויליקן מיך מיטצושיקן מיט אים קיין לאַדזש, וווּ ער זעט פאַר מיר אַ גוטע צוקונפט ביים טעאַטער. מיט מיינע פעאיקיטן, האָט ער געזאָגט, וועל איך ווערן אַ לייט. מיין פּאַטער האָט דערפון זיך אויס-געלאַכט. מיין פּאַטער פּלעגט, וואָס אן אמת, זייענדיק אַ טיש-זיצער ביים אַלעק-סאַנדער רבין, פונדעסטוועגן אַריינכאַפן זיך בגניבה אינעם טעאַטער, זען מיך שפילן, געשעפט נחת. ער האָט אַבער נישט געוואָלט איינגיין דערויף, אַז איך זאָל ווערן אַן אַפיציעלער „אַקטיאָרשטשיק“, און צו דעם נאָך שיקן אין דער פרעמד. איך וואָלט עס גריילעך יאָ געטאָן, מיר איז דאָס דווקא יאָ געפּעלן.

דער דאָזיקער פּלאַן האָט מיך שטאַרק גערייצט, אַבער טאָן עס קעגן ווילן פון מיינע עלטערן, האָב איך נישט געוואָלט. מיין פּאַטער האָט עס נישט פאַרדינט. גענוג שוין, וואָס ער האָט מיר בכלל דערלויבט מיינע „מעשים טו-בים“ : מיטאַרבעטן אין דער י. ל. פּרין-ביבליאָטעק, וווּ ס'קומען זיך צונויף יינגלעך מיט מיידלעך („שיך מיט שטיוול“ — ווי ער פּלעגט דאָס באַצייכענען)

חזוהלע

ווי מען לייענט טריפה־פסול, און גאט ווייסט וואס נאך סאָראַ „מצוות“ מען טוט דאָרטן. אין אַנדערע שטיבער האָט זיך איבער די זעלביקע ענינים געטאָן חושך. אַ סך פון מיינע חברים זענען דערפאַר אויסגעשטאַנען געברענטע צרות פון זייערע עלטערן. האָב איך דערשטיקט אין זיך דעם געדאַנק פון אַוועקפאַרן, ווערן אַ פּראָפעסיאָנעלער אַקטיאָר. דערפאַר זיך באַמיט אויפן אָרט אַפּצוגעבן וואָס מער צייט און כוח דעם טעאַטער. כ׳האַב דעריבער מיין גאַנצן חוש אַריינגעלייגט אין מיינע ראַלן און קיין אַנדער אַרבעט האָט מיך נישט אינטער־רעסירט. ווען ס׳האַט אַפילו געטראָפּן, אַז כ׳האַב בעל כרחי זיך שוין יאָ צו־געריירט צו מיין ברודערס אַרבעט, האָב איך עס געמאַכט אַזוי, אַז מ׳האַט מיך באַלד דערפון באַזייטיקט.

מיט שוואַרצבערגס צוריקפאַרן קיין לאַדזש האָב איך געזען, אַז מיין „טעאַטער־קאַריערע“ איז געענדיקט. דאָס האָט מיך ווייט נישט געפרייט. איז אָבער פאַראַן אַ גמרא־ווערטל: „בדרך שאדם רוצה לילך מוליכין אותו“ (אין דעם וועג, וואָס אַ מענטש צילט צו גיין פירט מען אים). מאַכט זיך און ס׳קומט צו אונדז אויף אַרבעט אַ יונגערמאַן, איטשע אַבראַמטישק. מיר האָבן אים גע־קענט פונעם דערבייאיקן שטעטל בעלכאַטאָוו ווי אַ פעאיקן בחור פאַר טעאַ־טער. איז נישט אַנדערש, נאָר ס׳האַט זיך אים פאַרוואַלט מיט אונדז שטעלן דעם „דיבוק“ פון ש. אַנ־סקי. מיין שמחה איז געווען אין לשער! אַ קלייניקייט, ווידער האָבן אַ געזיכערטן „דזשאַב“, זיין פאַרנומען מיט פראַבן, שפּילן לייטישע ראַלן. ס׳איז מיר פאַרגעלייגט געוואָרן „חנן“, וואָס כ׳בין שוין כמעט געווען אַ „גישפּילטער“, און אויך דער מיראַפּאַלער צדיק. הכלל, ס׳איז געווען ליהו־דימדיק וווּיל.

די פאַרשטעלונג האָט געזאָלט פאַרקומען חוּל־המועד סוכות. כ׳דערמאַן זיך דערביי אַ מעשה, וואָס האָט געשמעקט מיט סכּנות־נפּשות: קאָסטיומען וואָס זענען אַממייסטן באַשטאַנען פון זשופּיצעס, טלית־קטנס, ווייסע זאַקן, קיטלען, טליתים, האָט יעדער פון אונז צוגעזאַגט צו באַזאָרגן. ווער ביים פאַטער, ווער ביי אַ קרוב אָדער סתם ביי אַ באַקאַנטן יידן, דאָס ערגסטע איז געווען מיט אַ

טופר אַרויסצוטרייבן דעם דיבוק, וואָס מ'האַט באַדאַרפט אַרויסלקחענען פֿון אַרון קודש אין שול. די מיסיע האָט מען מיר אָנפאַרטרויט.

אַריינקומענדיק אין שול, האָב איך באַמערקט דאָס וואַקסענע נשמה-ליכט, וואָס איז געוואָרן אָנגעצונדן אין יום-כיפור און פאַרבליבן ביזן הושענא-רבא. איז מיר געקומען אויפן געדאַנק, אַז כדי צו געבן דער בינע דעם כאַראַקטער פֿון אַ שול, אין איינוועגס אויך דאָס ליכט מיטצונעמען. ווען אהרן שמש האָט דערזען, אַז דאָס נשמה-ליכט איז פאַרשווונדן פֿונעם אָרט, איז ער אַריין צום רב, און אים איבערגעגעבן וועגן די געשעעניש. בליץ-שנעל האָט זיך די זאַך צעטראָגן איבערן שטעטל. מען האָט דערין געזען נישט קיין גוטן רמז, און יעדער האָט גענומען ציטערן איבערן גורל פֿון זיין נשמה. איך האָב מורא גע- האָט די מענטשן אינעם טעאַטער זאָלן נישט באַמערקן דאָס נשמה-ליכט אויף דער בינע, און נישט מאַכן קיין טרעוואַגע און שטערן די פאַרשטעלונג. איך האָב געציטערט, מען זאל זיך נישט אַמאַל דערוויסן, אַז דאָס איז מיין שטיקל אַרבייט. כ'האב שוין חרטה באקומען אויף דעם גאַנצן עסק, זיך געטראַכט, אַז מ'וואלט געהאט אַרויסטרייבן דעם דיבוק אָן נשמה-ליכט אויך. נאָר אַלץ איז יאמאַש אדורך בשלום, און באלד גאָר דער פאַרשטעלונג האָב איך צוריקגע- שטעלט דאָס וואַקסענע נשמה-ליכט דאָרט, פֿון וואָנען כ'האָב עס גענומען. דאָס מזל האט מיר ציגעשפּילט. קוים האט זיך געענדיקט איין טעאַטער- אַרבעט, איז באלד אונטערגעקומען, ווי פֿון הימל צוגעשיקט, אַ צווייטע.

קומט אין שטעטל אָן אורח. אָן אויסטערלישער מין אורח, דעם אמת געזאָגט. זיינע פֿולע רויטע בעקלעך, דער דיקער קאַרק, האָבן גיכער געמאַכט דעם איינדרוק פֿון אַ גביר איידער פֿון אַ נדבה-קלייבער. און נישט איין נגיד וואָלט זיך געווינטשן זיין אויסזען. אַז ער האָט זיך באַוווּזן אין די ידישע היי- זער בעטן אַ נדבה, איז ער געוואָרן בעסער באַהאַנדלט ווי די געוויינלעכע שגאַרערס. מיט באַדויערן פֿלעגט מען צושאַקלען, נעבעך אַ יורד, אָן אַפּגעקו- מענער גביר. דאָס האט אים ציגעהאַלפֿן צום "פּאַד"; קיין צוקער אַדער ברויט איז מען, צוליב זיין הדרת פנים, נישט דרייסט געווען אים צו געבן.

חזקת

דאָס שטעטל האָט, ווייזט אויס, ביי אים נושא חן געווען, ווייל ער האָט זיך פשוט ווי באַזעצט ביי אונדז. אַלע פאַר וואָכן האָט מען אים ווידער געזען. באַלד האָט ער זיך שוין גערעכנט כמעט פאַר אַ בן־עיר.

איינמאָל איז ער געקומען אין דער י. ל. פּרין־ביליאַטעק און נאָכגע־פרעגט זיך אויף פאַרשידענע ביכער, אויסגערעכנט דערביי אַן אַ צאָל באַ־קאַנטע שרייבער, פאַרפירט אַ שמועס וועגן זייערע ווערק, אַז ס'איז ממש גע־ווען צו שטוינען: פון וואָנען קומט צו אַזאַ סגאל ייד אַזוי פיל וויסן און באַ־האַונטקייט אין ליטעראַטור? אפּשר אַ נסתר? אַ למד־וואַוּניק? אַ קשיא, וואָס ס'קאַן טרעפן! אַ וואָרט פאַר אַ וואָרט, מען איז אַרויפגעקומען אויף אַ שמועס וועגן טעאַטער, האָט ער דערלאַנגט אַ פרעג צי ס'איז פאַראַן ביי אונדז אַ טעאַטער־קרייז. אויף אונדזער פאַרווּנדערונג, צו וואָס אַ שטייגער ער דאַרף דאָס וויסן? זענען מיר געווינער געוואָרן, אַז ער איז חוץ אַלעם, אויך אַ שטיקל טעאַטער־רעזשיסער. ער האָט דערביי אויסגערעכנט אַ גאַנצע ריי פּיעסעס, וואָס ער האָט שוין געהאַט געשטעלט. אויב מיר ווילן, קאַן ער מיט אונז אויך עפעס אויפפירן, לויט אונדזער אויסוואַל. נאָר בתנאי, אַז מיר זאָלן אים באַזאָרגן מיט עפעס אַ דירה, ער זאָל נישט דאַרפן, ווי ביז איצט, נעכטיקן אינעם הקדש, אַדער אין בעסטן פאַל — אין בית־המדרש. וועגן פרנסה האָט ער נישט גערעדט, נאָר אונדז געגעבן אַנצוהערן, אַז ער איז אויך אַ לערער פון יידיש, פּויליש און העברעאיש, פון וואָס ער האָפט דאָ צו קאַנען ציען זיין חיונה.

ס'איז אונדז אויסגעקומען אַביסל מאַדנע, וואָס אַ מענטש מיט אַזאַ באַ־גאָזש זאָל ביז איצט נישט האָבן געפונען אין ערגעץ קיין באַשעפטיקונג און זיך מוזן באַנוצן מיט בעטלעריי. האָט מען זיך דעריבער אין פּלוג באַצויגן צו אים מיט ספק: ווער קאַן דען וויסן, וואָס ס'טוט זיך אין זיין האַרצן? מיט וואָסע־רע פאַרבאַרגענע מחשבות ער טראַגט זיך אַרום? נאָך אַ ישוב הדעת האָבן מיר אים געזאָגט, אַז מיר נעמען בדרך כלל אין אַכט זיינע פּלענער, וועגן וועלכע מיר וועלן זיך דאַרפן באַראַטן און אים געבן אַן ענטפער.

דעם רעזשיסערס געדאנק האָט מיך דערפרייט : ווידער אַ מעגלעכקייט צו שפילן טעאָטער ! הכלל, וואָס זאָל איך לאַנג ברייען : אויף דער באַראַטונג בין איך, מורא האַבנדיק, אַז עס זאָל חלילה פון עסק גאַרנישט ווערן, געווען זיין מליץ-יושר. וואָס איז ? האָב איך זיך געקאַכט, וואָס קאָן אונדז דאָ אַזעלכעס פאַסירן ? ערשטנס דאַרף מען זיך איבערצייגן אויב ער יכולט, אַזוי ווי ער זאָגט, און שפעטער וועט מען ווייטער זען.

וכך הוה. מען האָט באַשטימט, אַז ער זאָל צוערשט פאַר אונדז איבער-לייענען אַ פיעסע. אויסגעקליבן האָבן מיר „דער פרעמדער“ פון יעקב גאַרדין, וואָס איז פון אַלע זיינע פאַרגעלייגטע פיעסעס געווען די פאַסיקסטע.

נאָכן איבערלייענען עטלעכע זייטלעך, האָט זיך חברה איבערגעקוקט מיט די בליקן, אין וועלכע מען האָט געקענט זען אַ חרטה איבערן חשד, וואָס מען האָט אויף אים געהאַט. ער האָט אונדז זייער איבעראַשט. ביים פאַרלייענען די פיעסע האָט ער אַרויסגעבראַכט יעדן פערסאָנאַזש ווי לעבעדיק. קיינער האָט מער נישט געהאַט קיין שלעכטע כוונה וועגן אים. מיר האָבן שוין געזען אין אים אונדזער רעזשיסער, וואָס שיינט צו זיין אינעם פאַך אַ מומחה. און ער וועט זיין פאַר אונדז ווי אַנגעמאַסטן.

איך האָב זיך ביים לייענען די פיעסע שוין צוגעקליבן צוויי ראָלן : קלמן משה — די כאַראַקטער-קאַמישע און נפתלי הערץ — די דראַמאַטישע, זיך גע- שלאָגן מיט דער דעה, וועלכע ראָל וועט מיר בעסער קליידן. מען האָט פאַר-טיילט די ראָלן. איך האָב באַקומען צוגעטיילט די דראַמאַטישע, נפתלי הערץ. מען האָט באַשטימט פראַבעס און מען האָט גענומען זוכן אַ דירה פאַרן רעזשי-סאָר מיט זיין פרוי און קינד.

ס'האָט אונדז אַבער געמאַטערט איין געדאַנק : מיר האָבן געוואַלט וויסן זיין ביאָגראַפיע, וועלכע סיבות האָבן אים געשטויסן צו שנאַרעריי. ווען מיר זענען מיט אים געוואָרן אַביסל היימיש, האָט עמעצער ביי אַ שמועס אים אַ פּרעג געטאָן, וואָס אַזוינס האָט אים געבראַכט צו זיין פּריערדיקן מצב ? האָט

ער אונדז מגלה געווען דעם גאַנצן סוד, וואָס פאַר זיך גופא וואַלט עס גאַנץ גוט געפאַסט פאַר אַ טעאַטער־טעמע אָדער פאַר אַ סצענאַריום פון אַ פּילם.

אַט וואָס ער האָט אונדז דערציילט :

ער אַליין שטאַמט פון אַ רייכער חסידישער משפּחה — אַראַנאַוו. אַחוץ תּלמוד האָט מען אים אויך געלערנט שפּראַכן און אַנדערע לימודים. האָט זיך אָבער אַזוי געמאַכט, אַז ער האָט זיך פאַרליבט אין אַ מיידל, זיין איצטיקע פּרוי, פון אַרעמען שטאַנד, אַ טאַכטער פון אַ לאַטוּניק. זיינע עלטערן האָט נישט געפאַסט דער שידוך. זיי האָבן נישט געוואַלט הערן דערפון, אים גע־דראַט, אַז אויב ער וועט מיט איר נישט איבעררייסן, וועלן זיי פון אים נישט וועלן וויסן. עפעס אַ קלייניקייט : אַראַנאַוו אַ זון זאָל חתונה האָבן מיט אַ שוסטערס אַ טאַכטער, וואָס אויף איר זאָגט מען נאָך, אַז זי איז אַ קאַמוניסטקע !

— איך האָב דאָס מיידל זייער גוט געקענט, געוויסט, אַז זי איז אַן אַרנט־לעך קינד, קלוג און טאַקע שייך אויך. מיר האָבן זיך באמת זייער ליב גע־האַט. דאָס, וואָס זי איז אַרעם, האָט מיך לחלוטין נישט געאַרט. כ׳האַב בכלל נישט געטראַכט דערפון.

„בקיצור, כ׳האַב פאַרלאָזט די עלטערן, געפאַרן קיין יאַראַסלאָוו מיטן מיידל, זי האָט דאָרט געהאַט חברים. דאָרט איז אויך געווען אַ טעאַטער־קרייז ביים פּראַפעסיאָנעלן פאַראיין. באַלד בין איך געוואָרן אַ גאַנצער טוער אינעם דאָזיקן קרייז, האָב אפילו רעזשיסירט עטלעכע פּיעסעס מיט דערפּאָלג, בין גע־וואָרן צום טייל פון זיי אויסגעהאַלטן. דאָס האָט געדויערט אַ שטיקל צייט, ביז ס׳איז דערגאַנגען צו דער מאַכט, אַז דער פאַראיין פירט אַ לינקע טעטי־קייט און מען האָט אים צוגעמאַכט.

„די חברים, מורא האַבנדיק פאַר תּפיסה, זענען זיך צעלאָפּן פון שטאַט. איך מיט מיין פּרוי זענען געבליבן אַן מיטלען צום לעבן. קיין פּאָך פון וואָס צו ציען חיונה האָב איך נישט געהאַט, האָבן מיר גענומען וואַנדערן פון שטאַט

צו שטאַט, ביז מיר זענען אַריינגעפאלן אין נעץ פון שנאָרעריי. מיר האָבן עס אָנגענומען באהבה, אַבי אונדזערע הערצער זאָלן נישט צעריסן ווערן.

זיינע ווערטער האָבן אונדז שטאַרק גערירט. מיר האָבן באַשלאָסן די מענטשן, וואָס האָבן זיך מקריב געווען פאַר זייער ליבע, אַרויסצושלעפן פונעם זומפ, אין וועלכן זיי זענען געזונקען, און זיי באַזאָרגן מיט פרנסה.

שוין פריער איז ביי אונדז אויפגעקומען אַ פלאַן איינצואַרדענען אָונט-קורסן פאַר דערוואַקסענע. מחמת מען האָט באַמערקט, אַז אַ גרויסער טייל פון אונדזערע לייענער טוישן די ביכער נישט לייענענדיק זיי, פשוט דערפאַר, ווייל זיי האָבן נישט געקאָנט גוט לייענען. צו דעם צוועק האָט מען באַדארפן פון ערגעץ-וווּ אַראַפברענגען אַ לערער. היות ווי מיר האָבן דאָ איצט געהאַט ביי זיך אַראַנאָווי, איז געבליבן, אַז מיר זאָלן אים אָנפאַרטרויען דעם פאַסטן און אַזוי אַרום אים געבן די מעגלעכקייט צו האָבן פון וואָס צו לעבן מיר האָבן אים באַזאָרגט מיט אַ דירה, אים נישט שלעכט איינגעאַרדנט און אַלץ וואַלט געווען וויל און פיין, ווען נישט דאָס, וואָס האָט ווייטער פאַ-סירט :

די פאַרשטעלונג פון גאַרדינס פיעסע „דער פרעמדער“ האָט געהאַט אַ גרויסן דערפאַלג. דער קלאַנג דערפון האָט דערגרייכט אַזש אין די אַרומיקע שטעטלעך, וואָס האָבן גענומען אונדז פאַרבעטן צו שפילן די פיעסע אויך דאָרט.

מאַכט זיך, אַז מיר זענען איינמאַל געקומען אין אַ דערבייאַקן שטעטל מיט אַט דער פאַרשטעלונג. זי איז זייער גוט דורכגעגאַנגען און דער דאָרטיקער דראַמקרייז האָט נאָך דער פאַרשטעלונג איינגעאַרדנט פאַר אונדז אַ באַנקעט. ס'זענען געווען פאַרבעטן די „פני“, די גאַנצע „קולטורעלע וועלט“. געקומען איז אויך חוהלע — די פאַנאַ עוואַ, ווי מען האָט זי גערופן. זי האָט אויך אַמאָל געהערט צום קרייז. גלייך ביי איר אַריינקומען האָט זי צוגעצויגן אַלעמענס אויפמערקזאַמקייט, מחמת שײן איז זי געווען ווי אַ מלאך. דערצו נאָך — קלוג, באַלייענט, געקאַנט רעדן. זי איז יונגערהייט געבליבן אַ יתומה, אַן טאַטע-

חזוהלע

מאמע, די מאמע איז געשטארבן בעת אַ קימפעט, אַביסל שפעטער דער טאטע — פון אַ האַרצשלאַק, זיי האָבן איבערגעלאָזט אַ שניט־געוועלעב, וואָס זי האָט ווייטער געפירט, און געהאַט דערפֿון אַ גאַנץ בכבודיקע פרנסה. נאָר פֿאַרט איז זי געווען שטאַרק פֿאַראומערט. זי האָט מיט קיינעם נישט פֿאַרקערט, אין ערגעץ נישט געגאַנגען פֿאַרברענגען. דאָס מאָל האָט זי געמאַכט אַן אויסנאַם, וואָס האָט אַלעמען דערפֿרייט, ווייל מען האָט געוואָלט זי זען אַן אויפֿגעהייטערטע. נאָכן אויסהערן דאָס בינטל שבחים, ווי דער שטייגער איז, אויף אונדזער קאַנטע, און גאָר באַזונדער פֿאַרן רעזשיסער, און נאָך דעם ווי מען האָט גע־מאַכט אַ לחיים, פון וואָס מען איז געוואָרן אַ ביסל בגילופין, האָט עמעצער פון די אַקטיאָרן פֿאַרגעלייגט, מען זאָל צוריקגיין אין זאל מאַכן אַ טענצל (ס'איז שוין געווען אזאָ מנהג, אַז נאָך אַ פֿאַרשטעלונג האָט מען געטאַנצט ביז אינ־דערפֿרי).

די פֿאַננאַ עוואָ איז אויך מיטגעגאַנגען, און ס'איז אזוי געשען, אַז זי איז די גאַנצע צייט געווען אין דער געזעלשאַפט פון אַראָנאָון, דעם רעזשיסער. זי האָט, צום ערשטן מאָל זיגט אַ לענגערער צייט, זיך געלאָזט פון אים פֿאַר־בעטן צום טאַנצן, און אזוי איז זי שוין די גאַנצע נאַכט פֿאַרבלעבן זיין פֿאַרט־נערקע.

פֿאַרוואָס די פֿאַננאַ עוואָ פֿלעגט פון יענער צייט אַן אַלץ אָפטער זיך באַ־ווייזן אין שטעטל, איז קיינעם נישט אַיינגעפֿאַלן צו טראַכטן. מיר האָבן גענומען פֿאַר גוט איר דערקלערונג, אַז דאָס ברענגט איר אַהער די סימפּאַטיע צו אונדז פֿאַר אונדזער גוטן שפּילן. מיר זענען געווען צופֿרידן פון די קאַמפּלימענטן פון אזאָ סימפּאַטישן גאַסט. ביז איינמאַל, נאָך דעם ווי עטלעכע טעג האָבן מיר מער נישט געזען אונדזער אַראָנאָון, נישט אויף די אַוונט־קורסן און נישט אויף די פֿראַבן — האָט מען באַשטימט צוגיין זען, וואָס ס'האַט פֿאַסירט : אפשר איז ער קראַנק, און קען נישט אַרויסגיין. אַז זיין פֿרוי איז אַ לייַדנדיקע, האָבן מיר געוואוסט, זי איז מער געלעגן אין בעט ווי אַרומגעגאַנגען. אויב ער איז אויך קראַנק, האָבן מיר געטראַכט, דאָרף מען זיי דאָך מיט עפעס וואָס העלפֿן.

ווען מיר זענען אריין צו זיי אין שטוב, האָבן מיר דערזען אַ שוידערלעך בילד : צוויי נפשות — די מאַמע מיטן קינד — זענען געלעגן אין בעט און האָבן יאָמערלעך געוויינט. אונדזער פראַגע : וואָס איז געשען ? — איז געבליבן אַן אַן ענטפער.

— וווּ איז אייער מאַן, דער חבר אַראַנאָוו ? פאַרוואָס זעט מען אים נישט מער ביי אונדז ?

זי האָט זיך ווידער צעכליפעט, אַז זי ווייסט נישט. ער איז אַוועק און זי איבערגעלאָזט מיטן קינד אַן שום מיטלען צום לעבן. „מילא איך — האָט זי געטענהט — וועל שוין סיי ווי סיי נישט לאַנג אויסהאַלטן. כ'פיל, אַז דאָס זע-נען מיינע לעצטע טעג. אָבער דאָס קינד ? וואָס וועט דערפון ווערן ? ווער וועט זיך דערמיט פאַרנעמען ?“.

מיר האָבן זי געפרוווט באַרואיקן, צוגעזאָגט צו זאָרגן פאַר איר געזונט און שטיצן זי מיט וואָס נויטיק איז. מיר האָבן גערופן צו איר דעם דאָקטאָר, וועלכער האָט אונדז איבערגעגעבן נישט קיין גוטע נייעס : זי איז שווער קראַנק און מוז גלייך אַריין אין שפיטאַל.

מיר האָבן גענומען אַרבעטן מעשים, אינטערווענירט ביים וואַיט פונעם שטעטל, אויך ביי די יידישע כלל-טוער. ס'איז אונדז ענדלעך געלונגען אויסצו-פועלן, מען זאָל די פרוי אָפשיקן אין שפיטאַל, וואָס האָט זיך געפונען אין אַ דער-בייאיקן גרעסערן שטעטל. נאָר ס'איז סיי ווי סיי שוין געווען צו שפעט : אין אַ פאַר וואַכן אַרום איז זי געשטאַרבן.

פאַר אונדז איז די גאַנצע מעשה געווען אומפאַרשטענדלעך. מען האָט זיך געבראַכן דעם מוח און נישט געקאַנט פאַרשטיין, וואָס אַזוינס האָט באַווויגן אַראַנאָאָוו צו אַזאַ זאַך. אַ מענטש, וועלכער האָט געלעבט פון בעטלעריי און האָט זיך ווידער דערשלאָגן צו אַ בכבודיק לעבן, זיך נישט שלעכט איינגע-אַרדנט, געהאַט פּרנסה, נישט שווער געאַרבעט, געווען אַנגעזען אין דער געגנט

— און מיט אַ מאָל זאָל ער דאָס אַליין נעמען און צעברעכן, זיך אויפהייבן אָן אַ פאַרוואָס און אָן אַ פאַרווען, איבערלאָזן אַ קראַנק ווייב, אַ קינד, און אַוועק אָן אַ „גוטן טאָג“, ווי אין וואַסער אַריין ?

דאָס רעטעניש האָט זיך ערשט אויפגעקלערט דורך איינעם פון אונדזער קרייז. סאָלאָווייטישק האָט מען אים גערופן, ווייל ער האָט געזונגען ווי אַ סאָלאָ-וויי. ער איז געווען זייער אַ געראַטענער, אַ שיינער יונג, אַ פריילעכער. דער גראַשן האָט אים אויך נישט געפעלט. פון ערשטן מאָמענט ווען אָט דער סאָלאָ-ווייטישק האָט דערזען די פּאַנאַ עוואַ, האָט אים באַלד באַהערשט אַ שוואַכ-קייט צו איר. די גאַנצע צייט איז ער געווען זיכער, אַז דאָס קומט די פּאַנאַ עוואַ אַזוי אָפט אינעם שטעטל טאַקע צוליב אים. איצט אָבער האָט זי אויפגע-הערט צו קומען. ער האָט נישט געוואָלט פאַרוואָס. האָט ער ביי זיך באַשלאָסן, אַזוי מיר נישט דיר נישט, בשתיקה זיך אַריבערצוכאַפּן צו איר אין שטעטל, כדי זיך צו דערוויסן די סיבה. אין איינוועגס זיך געטראַכט, צו וואָס זיך שפּילן אין קוצעניר-מוצעניו, ער וועט איר דערקלערן קליפּ און קלאַר, אַז ער האָט זי ליב און וויל זי פאַר אַ כלה.

געקומען צו פאַרן אין איר שטעטל, זיך נאַכגעפרעגט וווּ זי וווינט, איז ער פון ענטפער געוואָרן ווי אַפּגעגאַסן מיט אַן עמער קאַלט וואַסער. די פּאַנאַ עוואַ, האָט מען אים דערקלערט, האָט לעצטנס אַלץ פאַרקויפט, פאַרלאָזט דאָס שטעטל, און איז געפאַרן זיך באַזעצן אין לאַדזש. זי האָט דאָרט, ווייזט אויס, אירן אַ פעטער, וואָס האָט דורכאויס פאַרלאַנגט זי צו האַבן ביי זיך. סאָלאָוויי-טישק האָט זיך אויך דערוויסט, אַז קורץ פאַר איר אַפּפאַרן האָט מען דאָ אין שטעטל אויך געזען אַראַנאַוו, אונדזער רעזשיסער און לערער פון די אַוונט-קורסן.

ער האָט גענומען חוקר ודורש זיין דעם אַדרעס וווּ דער פעטער וווינט, און ווי נאָר ער האָט אים אַרויסגעקראַגן, האָט ער איר געשריבן, אַז ער וויל זיך אומבאַדינגט מיט איר ווי אַמגיכסטן זען.

ווי גרויס איז אָבער געווען זיין איבעראַשונג, ווען ער האָט באַקומען אַן ענטפּער פּונעם פּעטער אירן, אַז נישט געשטויגן, נישט געפּלויגן; ער הייבט נישט אָן צו וויסן אפילו, אַז זיין ברודערס טאַכטער דאַרף זיך באַזעצן אין לאַדזש. זי איז בכלל ביי אים נישט געווען.

ווען סאַלאַווייטשיק האָט אַביסל אַ פאַרשעמטער דאָס אונדז איבערגעגעבן, איז אַלץ געוואָרן קלאַר. מיר האָבן פאַרשטאַנען דעם גאַנצן ענין: נישט אַנדערש ווי די צוויי חברה־לייט האָבן באַשטימט צו זיין צוזאַמען, באַשלאָסן ערגעץ אַוועקצופאַרן און זיך אויסבאַהאַלטן.

סאַלאַווייטשיק האָט איצט פאַרשטאַנען, אַז די פּאַנאַ עוואָ איז אַזוי אַפּט געקומען אין אונדזער שטעטל נישט אַזוי צוליב אים, ווי צוליב דעם חבר אַראָנאָוו. ער האָט זיך אוודאי געטראַכט, אַז נישט אומזיסט זאָגט מען: „שטילע וואַסערלעך גראַבן טיף“. פון זיין מלאכל, ווי ער פּלעגט זי רופן, איז געוואָרן אַ מלאך מיט צוויי אמתע פּליגלען, וואָס האָט געגעבן אַ פּלי אַוועק, אַז קיינער ווייסט צומאַל נישט וואָהין.

אויך מיר, שטאַרק אַנטווישטע און אַפּגענאַרטע, האָבן סוף כל סוף שלום געמאַכט מיטן געדאַנק, אַז אַזוי איז שוין די טבע פון מענטשן: ווען ער איז הונגעריק, איז זיין פאַרלאַנג זיך צו זעטיקן. ווערט ער אָבער זאַט — זוכט ער שוין נאָך עפּעס...

(פּראָגמענט)

אויפן וועג קיין אוישוויץ

דער העל-בלויער הימל מיט דער אויפגייענדיקער זון האָבן נישט באַוויזן צו פאַרטרייבן די שוואַרצע כמאַרעט פאַר אונדזערע אויגן בעתן פירן אונדז צו די וואַגאַנעס, אין יענעם תשעה-באב/דיקן פרימאַרגן פון ערשטן אויגוסט, דריי און פערציק. אונדזער פאַרגעפיל, אַז מען פירט אונדז צו דער שחיטה-שטאַט אוישוויץ, האָט פאַרפינצטערט דעם וועג, וואָס האָט אויסגעזען, ווי אַ גרויסע שוואַרצע עגלה, וואָס פירט אן עדה יידן אויף זייער לעצטן וועג.

דאָס פאַרגעפיל האָט זיך נאָך מער באַרעכטיקט דערמיט, וואָס פון די אַלע יידן, וואָס זענען פריער געוואָרן דעפאַרטירט, איז צו אונדז נישט דערגאַנגן גען קיין פונק פון אַ לעבנסצייכן.

דאָס ערגסטע, פון וואָס די הערצער האָבן געבלוטטיקט ביי מיר און מיין פרוי, איז דעמאָלט געווען, בעת מיר האָבן געקוקט אויפן קינד, פאַר וועלכן מיר זענען תמיד גרייט געווען צו באַצאָלן מיט אונדזער לעבן, אַבי אים זאָל גאָר-נישט געשען.

ווען מיר זענען פאַרבייגעגאַנגען דאָס הויז וווּ ס'האָט געווינט דער קינד-דער-דאָקטאָר ליבערמאַן, איז מיר איינגעפאַלן, אַז מיר זאָלן צו אים אַריינשיקן אונדזער קינד און ס'זאָל דאָרט ביי אים בלייבן. מיר האָבן נאָך געגלויבט, אַז דאָקטוירים וועלן זיין פריווילעגירט דערווייל נישט דעפאַרטירט צו ווערן. אפשר וועט אונדז אַפגליקן אַזוי אַרום כאַטש דאָס קינד אַפצוראַטעווען. מיר האָבן דאָס שטילערהייט געזאָגט דעם קינד און ער האָט אונדז געפאַלגט און אַריינגעגאַנגען.

אין אַ וויילע שפעטער דערזעען מיר, ווי דאָס קינד זוכט אונדז וויינענדיק ביי די וואַגאַנעס צווישן דער מאַסע יידן. מיר האָבן אים איינגענומען און גע-וואָלט פון אים הערן פאַר וואָס ער איז נישט פאַרבליבן ביים דאָקטאָר (דער דאָקטאָר ליבערמאַן האָט דאָס קינד גוט געקענט און איז געווען אַן אַפטער יוצא-ונכנס אין אונזער הויז).

די טיר איז ביים דאָקטאָר געווען פאַרשלאָסן — דערציילט דאָס קינד — און ער האָט זיך דאָרט אין הויף באַהאַלטן אין אַ שטאַל. ווען ס'זענען דאָרט אַריין די ס.ס. און געשריגן: „אַלעס אַרויס!“! — האָט ער מורא באַקומען און איז אויך אַרויס. אָבער ער האָט געהערט, אַז די קינדער נעמען די דייטשן צו אַרבעט ביים פאַרפאַקן שוועבעלעך אין די שאַכטלעך, וועט ער דאָך דאָס אויך קאַנען טאָן (ער האָט זיך מסתמא צוגעהערט צו אונדזערע עצבותדיקע שמועסן וועגן זיין גורל, האָט ער אַ פנים דערמיט אונדו געוואַלט באַרואיקן).

מיט אַ ביטערן שמייכל האָבן מיר אויפגענומען דעם קינדס טרייסטווער-טער, וואָס איז גרייט, ביי זיין אַכטיאַריקן עלטער, צו אַרבעטן פאַר די דייטשן, כדי צו קאַנען ראַטעווען זיין לעבן. אינעם האַרצן האָבן מיר זיך געווונטשן און געבעטן: הלוואי זאָל עס זיין אמת און ס'זאָל מקוים ווערן דעם קינדס פאַגן-טאַזיע.

אַרעם קינד! האָסט נישט געוואוסט, אַז דאָס איז דיין לעצטע קינדישע איי-לוזיע, אַז ס'איז היינט דער לעצטער טאַג פון דיין יונג לעבן, אַז דו מיט דיין טייערער מאַמע און נאָך אַזוינע טויזנטער יידישע לעבנס, וועלן אין געציילטע שעהן שפעטער, דורך אַט די דייטשן, ביי וועלכע דו טראַכסט צו אַרבעטן, דער-שטיקט ווערן פון גאַז און דערנאָך פאַרברענט ווערן אויף אַש, בלויז פאַרן איינ-ציקן „פאַרברעכן“ וואָס דו ביסט געבוירן אַ ייד. — — —

מיטאַג-צייט ווערן מיר פאַרלאַדעוועט אין די וואַגאַנעס, אין וועלכע מען פלעגט פירן בהמות, מיר ווערן אָבער אין זיי נישט אַריינגעסדרט, לפחות ווי יענע באַשעפענישן, נאָר אַריינגעפרעסט, ווי די הערינג אין אַ פעסל.

די זון האָט אין יענעם תשעה־באב־טאַג באַוווּזן איר גאַנצע מאַכט און אַנגעגליט די וואַגאַנעס אַזוי, אַז ס'איז נישט געווען צום אויסהאַלטן פון דער היץ און פון דורשט.

גם דער מרחק פון אונדו ביז אוישוויץ איז בסך־הכל געווען אַ וואַסערע דרייסיק קילאָמעטער, האָט די „נסיעה“ זיך געצויגן און געצויגן, געדויערט אַן

א סוף. די סאדיסטן האבן געהאט א באזונדערע הנאה אונדז צו שלעפן אין די פארהעמערטע וואגאנעס דעם גאנצן טאג.

אינעם וואגאן האט מיין פרוי, ווי די טבע איז ביי א מאמע, צו זיך צוגע-טוליעט דאס קינד, אויף וועמענס קעפל ס'זענען אלע וויילע געפאלן אירע ביי-טערע טרערן. דאס קינד האט נישט געקאנט פארטראגן דער מאמעס טרערן. ער האט זי געפרעגט מיט פארווונדערונג פאר וואס זי וויינט, און געבעטן זיך ביי איר, זי זאל אויפהערן וויינען. נישט ווילנדיק מער מצער זיין דעם קינד, וואס האט נעבעך נישט פארשטאנען, אז דאס איז דער לעצטער וועג, האט זי אט די טרערן געמוזט אין זיך דערשטיקן.

פאר נאכט דעהערט מען א שטארקן פייף פון לאקאמאטיוו: א פנים, מיר דערנענטערן זיך צו אוישוויץ. דורך די פארקראטעוועטע פענצטערלעך פון די וואגאנעס האט מען געזען מענטשן אין געשטרייפטע מלבושים וואס באוועגן זיך, ווי די שאטנס ביי זייער ארבעט. דאס האט אונדז אגב עטוואס גענומען בא-רואיקן, אז אפשר איז נישט אזוי שרעקלעך, ווי מען האט געטראכט: אויב ס'גייעט בלויז אין דעם, וואס מיר וועלן מוזן ארבעטן, מילא, וועט מען ארבעטן. ס'איז דאך מלחמה-צייט.

דער לאקאמאטיוו נעמט לאנגזאם סאפען, די רעדער גיבן א קוויטש — און אט שטעלט דער צוג זיך אפ. מיר טוען ווידער א קוק דורך די פענצטער-לעך, און מיר זעען איצטער אהויף די מענטשן אין געשטרייפטע בגדים, אויך ס.ס.-לייט מיט מעדאלן און קרייצן אויף זייערע ברוסטן. זייערע פרצופים האבן דערמאנט אין יענע תלינים, וואס האבן מיט א צייט צוריק, אויפן סקווער פון דער מאדזשעווער גאס אין סאסנאוועזע, אויפגעהאנגען די פיר יידן.

ס'איז אבער נישט געקומען אויפן רעיון, אז די היטלעריסטן האבן אונדז דא אהערגעשלעפט נישט ווייל זיי נייטיקן זיך אין אונדזער ארבעט, נאר בכדי אונדזערע לעבנס אונטערצוהאקן. ווער האט זיך געקאנט פארשטעלן, אז זיי וועלן פעאיק זיין צו נעמען אמשולדיקע מענער און פרויען און אפילו פיצעלעך קינדער, און אן א פארוואס זיי מאסנווייז אויסקוילענען?

אויף דער ראַמפע

טראַך! ווילדע קולות רייסן איבער די אין טרויער פאַרזונקענע מחשבות ביי די יידן אין די וואַגאַנעס אויף דער ראַמפע אין אוישוויץ-בירקענאַו, מחשבות וואָס האָבן געטאַטשעט די מוחות און געקלעמט דאָס האַרץ. אַט עפענען זיך די טירן און ס'ווערט באַפוילן אַלעמען אויסצושטייגן.

פון דעם וואַגאַן, וואָס איך מיט מיין משפּחה האָבן זיך אין אים געפונען, האָט זיך די טיר גראָד די ערשטע געעפנט. מיר זענען פון אים אַרויס, ווי צעטומלט, און נישט באַוווּזן זיך צו אַריענטירן, וואָס דאָ טוט זיך.

די מענטשן אין די געשטרייפטע קליידער, וואָס מען האָט זיי געזען דורך די פענצטערלעך אין וואַגאַן, האָבן צו אונדז גערעדט יידיש און זיך באַלד גענומען מתעסק זיין מיט אונדז. קודם כל ווייזן זיי אָן, וווּ מיר זאָלן אַוועקלייגן אַלץ, וואָס מען האָט מיטגעבראַכט מיט זיך. דערנאָך פירן זיי אַוועק די מענער אין איין זייט פון פּלאַץ, און די פרויען — אין דער אַנדערער זייט, אויסגע-שטעלט צו פינף אין רייען, אויפגענומען צו ווערן פון די הויכראַנגיקע ס.ס. מחבלים. די עלטערע מענטשן און פרויען מיט זייערע קינדער ווייזט מען אָן אַרויפצוגיין אין די אַפענע לאַסטוועגענער.

מיר זענען בשעת-מעשה געווען צופרידן, אַז די מענטשן, וואָס גיבן זיך אָפּ מיט אונדז, זענען יידן. דאָס איז געווען די „קאַנאַדע-קאַמאַנדע“. דעם נאָמען „קאַנאַדע“ האָבן זיי באַקומען דערפאַר, ווייל זיי פלעגן האָבן עסן צו דער זעט, אַזוי ווי די מענטשן אין קאַנאַדע, וואָס שמט מיט איר שפע. איז וויבאַלד מען געפינט זיך נאָר צווישן יידן וועט מען זיך שוין ווי נישט איז קאַנען אָן עצה געבן — האָט מען זיך געטראַכט. דעמאָלט האָט זיך געקאַנט דוכטן, אַז ס'איז נישט אַזוי געפערלעך, ווי מען האָט געמיינט. והא ראייה, זיי די „קאַנאַדיסטן“

הייסט עס, זעען גארנישט אזוי שלעכט אויס. פארקערט, מען וואלט געקאנט זאגן, אז זיי זענען דא, ווי אויף א דאטשע... נאר גיי ווייס, אז דורך די דאזי-קע הענט זענען שוין אדורכגעגאנגען אזוי פיל טויזנטער יידן, וועלכע דער פייער-פיסק פון קרעמאטאריע האט שוין באוויזן צו פארשלינגען.

מאנכע "קאנאדיסטן" פלעגט זייער בריווחער ביסן א סך מאל נישט בא-קומען. פארשידענע געוויסנס-פיינען, וואס האבן געקאנט פירן ביז משוגעות, האבן זיי געמאטערט און מאטערן זיי נאך אפשר עד היום.

ווי געזאגט, איז זייער ארבעט אויף דער ראמפע אין אוישוויץ-בירקענאו געווען אפצונעמען די אנגעקומענע טראנספארטן מענטשן. פון דער טרויערי-קער פראקטיק דארט האבן זיי וויל געוויסט, וואס אזוינס עס דערווארט די גע-קומענע יידן, בפרט פרויען מיט נישט דערוואקסענע קינדער, וועלכע זענען תיכף פארמשפט פארן גאזקאמער און פאר דער קרעמאטאריע. פלעגן דעריבער אט די "קאנאדע-מענטשן" ווי ווייט מעגלעך פרווון ראטעווען לפחות די מאמעס, אזעקע מענדיק ביי זיי די קינדער, כדי זיי, די מאמעס, זאלן אזוי ארום בא-שטימט ווערן אין לאגער אריין און דערווייל בלייבן לעבן. ס'פלעגן זיך דער-ביי אפשפילן שוידערלעכע סצענעס בעת די מאמעס האבן געזען, ווי מען רייסט פון זיי אזעק זייערע קינדער.

ווער שמועסט נאך, אז די "קאנאדיסטן" פלעגן זיך דארט באגעגענען פנים אל פנים מיט אייגענע, אדער פריינט צי באקאנטע, פלעגן זיי זיכער אזוי ברוטאל האנדלען. דאס האט געמוזט ביי זיי געשען גיך און קונציק, אז דאס זאל נישט באמערקן די ס.ס. באנדע.

ס'האט געטראפן מיט איינעם, וואס איז געווארן דעפארטירט פריער ווי זיין פרוי און ער האט דארט געארבעט אין דער "קאנאדע-קאמאנדע", אז ער האט מיט א שטיקל צייט שפעטער דערווען אויף דער ראמפע אנקומען זיין פרוי מיטן קינד. ער האט ביי איר טאקע תיכף צוגענומען דאס קינד, איר פאר-

אויף דער ראמפּט

שטייט זיך נישט געזאגט דעם זינען דערפון, און אזוי אַרום אָפּגעראַטעוועט די פרוי.

זיכער איז דער אומגליקלעכער פּאַטער דערמיט בייגעשטאַנען אַ שרעק־ לעכן נסיון, אזוי ווי אברהם אַבינו מיטן ברענגען זיין זון יצחק אויף דער עקדה, זייענדיק אַבער זיכער, אַז דער נס, ווי דעמאָלט מיט יצחק, וועט דאָ נישט געשען; אַז קיין שום מלאך וועט נישט קומען אין דער לעצטער מינוט אָפּצוהאַלטן די האַק פון דייטשן תליון. ער, דער פּאַטער ווערט געצווונגען מיט זיינע אייגענע הענט צו לאָזן אומברענגען זיין איינציק קינד, כדי ס'זאָל צייט־ ווייליק בלייבן לעבן כאַטש די מאַמע, זיין פרוי הייסט עס.

מען האָט אויך דערציילט וועגן אַן ענלעך טראַגישן פּאַל, בעת אַ „קאַנאַ־ דיסט“ האָט אויף דער ראַמפּע דערזען אַנקומען זיין שוועסטער מיט אירע צוויי קינדער. ער האָט איר געהייסן, אויך צוליב דעם דערמאָנטן ציל, אויף אַ ווייל אַוועקגעבן די קינדער איר חברטע, מיט וועלכע זיין שוועסטער איז געקומען צוזאַמען אינעם זעלביקן וואַגאָן. איידער וואָס ווען, איז פּאַרשטייט זיך די חברטע מיט די קינדער, צוזאַמען אויך מיט איר אייגן קינד, אַרויף אויפן לאַסט־ אויטאָ, וואָס האָט זיי אַוועקגעפירט צום פּאַרגאַזן, און זיין שוועסטער איז גע־ בליבן לעבן. נישט שווער תופּס צו זיין דעם געראַנגל אין די הערצער פון די „קאַנאַדע־מענטשן“ אין יענע מינוטן.

די ס.ס.־תלנים, וואָס האָבן אויף דער ראַמפּע באַשטימט אונדזער גורל, האָבן דעמאָלט אַוועקגענומען מיין עלטסטן ברודער שמואל און אים געהייסן אַרויפגיין אויפן וואַגן, וווּ ס'האַבן זיך שוין געפונען זיין פרוי מיט זייערע פיר קינדער. מיין אַכט־יאָריקן בן־יחיד שימעק, וועמען כ'האַב געהאַלטן מיט זיך, האָבן זיי אויך פון מיר אָפּגעריסן און אים צוגעשיקט צו דער מאַמען. „דאָס קינד דער מוטער אָפּגעבן“ — האָבן זיי אויסגעשריגן. דאָס דאָזיקע האָט שוין אויף מיר שרעקלעך געווירקט, הגם כ'האַב נאָך נישט געאַנט וועגן זייער בן־ טערן גורל.

געווען בין איך פון דעם ערשטן פינפטל אויסגעקליבענע מענער. די „טויגבארע סחורה“ פארן קאצעט. אין אונדזער נאָאיוויטעט און גלויבן אינעם מענטשלעכן פארנופנט האָבן מיר געהאַלטן פאַר נאַרמאַל (כ׳האַב שיעור נישט געזאָגט מענטשלעך). וואָס די אָפּגעטיילטע פון אונדז, די עלטערע מענטשן און פרויען מיט קינדער, שיקן זיי אַוועק מיט די וועגענער. די שוואַכע און קראַנקע פלעגן זיי מיט דייטשער „העפלעכקייט“ אפילו נאָך העלפן אַרױפּגיין אויף די וועגענער. „פאַרט נאָך פאַראַן אַ שטיקל געױסן ביי די יעקעס“, האָט מען זיך געזאָגט.

אַ געוואַלדיק גרויס רחמנות איז מיר געווען אויפן קינד, זעענדיק ווי ער גייט נעבעך באַרוועס צוליב מיר, ווייל כ׳האַב אים אויסגעטאַן די שיכלעך אין יענער נאַכט אינעם בונקער. דאָס זעלביקע רחמנות איז מיר געווען אויך אויף מיין צאַרטער פרוי אין איר דינעם שלאַפּראַק, וואָס איז נאָך דערצו ביים אַרויס-גיין פון בונקער צעריסן געוואָרן. דאָ וועט באַלד קומען דער האַרבסט, ווי וועלן זיי אַזוי קאַנען אויסקומען? אַ טיפּער צער האָט מיך געגריזשעט און געמאַ-טערט.

הגם כ׳האַב געוואוסט, אַז אין מיין פרוי׳ס ספּעציעל געמאַכטע שיד פאַר דעם צוועק איז פאַראַן אַ ביסל דאַלאַרן מיט עטלעכע ווערטפולע חפצים, כדי דערמיט טאקע צו קאַנען זיך באַנוצן אין אַ נויטפאַל, איז דאָך אָבער די מעשה, וואָס זי געפינט זיך אין דער פרעמד און איז אויך נישט שטאַרק מסוגל צום מסחר — ווי אַזוי וועט זי קאַנען זיך אַן עצה געבן איינע אַליין?

אַז מען וועט זיי הייסן אויסטאַן מוטער-נאַקעט און אַלץ ביי זיי צורויבן, דערנאָך זיי פאַרנאַרן אין גאַזקאַמער צום דערשטיקן און לסוף זיי פאַרברענען — וועגן אַזוינס איז דאָך בכלל נישט איינגעפאַלן צו טראַכטן אַפילו. פאַר וואָס דען יאָ? האָבן זיי דען מיט עפעס זיך פאַרזינדיקט?

וועגן די „גליקלעכע“, וואָס ווערן אַזוי העפלעך אַרױפּגעלאַדעוועט אויף די וועגענער, וואָס איילן אַוועק פון דאַרט פול מיט מענטשן און קערן זיך אום

אויף דער ראמפּע

צוריק ליידיק — איז נישט געקומען אויפן זינען, אָז ס'געשעט מיט זיי עפעס ביזו. אונדזערע חושים זענען רק געווען פאַרנומען יעדער מיט די זייניקע, בעת זייער אָפּפאַרן פון דאָרט. פון ווייטנס האָבן מיר מיט די בליקן זיך געזענגט, מיט דער ברכה און האָפענונג בקרוב זיך צוריק צו טרעפן געזונטערהייט. די היטלער־לינים, וואָס האָבן זיך צו דעם צוגעקוקט און צוגעשמייכלט, האָבן אָבער גוט געוויסט, אָז דאָס וועט שוין קיין מאָל נישט געשען. אָז זייער שיידן זיך מיט אונדז וועט שוין זיין לעולם ועד.

צוּם ע מ ק ה ב כ א

א פּיינלעך געפיל האָט אַרומגענומען די עדה יידן, אויסגעקליבענע פאַרן קאַצעט, ביים גיין פון דער ראַמפּע אין לאַגער אַרײַן. די אומבאַקאַנטע פעלדער, די ליימיקע וועגן, וואָס זענען פון ביידע זייטן געווען פאַרצוימט מיט שטעכל־דראַט און אונטער זיי, באַראַקן, ווי שטאַלן פאַר בהמות — האָבן אָנגעוואַרפן אַ גרויל.

אַ טויטע שטילקייט הערשט אַרום, גלייך ווי דאָ וואַלט קיין מענטש זיך נישט געפונען. מ'הערט אפילו נישט דאָס בילן פון אַ הונט, דאָס שווישטשען פון אַ פויגל, ווי אויף דער דאָזיקער ערד וואַלט קיין לעבעדיק באַשעפעניש קיין קיום נישט געהאַט. ממש אַ לאַנד פון טויט . . .

אונדזערע הערצער זענען פאַרקלעמט פון דעם אַקאַרשט איבערגעלעבטן, פון צעשיידן זיך ווער מיט אַ פרוי און קינד, ווער מיט טאַטע־מאַמע, אָדער ברידער און שוועסטער. מיר ווייסן נישט וועגן וואָס פריער טראַכטן און זאָרגן, צי איבערן גורל פון אונדזערע נאַענטסטע, וואָס זענען נאָר וואָס אַזוי אומגע־ריכט און ברוטאַל אָפּגעריסן געוואָרן פון אונדז, צי וועגן זיך גופא, וועגן דעם וואָס ס'דערוואַרט אונדז.

ביי אַ סך פון אונדז איז געווען די זיכערקייט, אַז מיר ווערן געפירט ער-
געץ וווּ אַרבעטן. מ'האַט געטייטשט, אַז דאָס מוז נישט זיין זייער ווייט, ווייל
דאָן וואָלטן מיר נישט געגאַנגען צו פּוס, נאָר אויך געפאַרן אויף די לאַסט-
אויטאָס ווי די אַנדערע.

ווען מען האָט דערזען פון ווייטנס שלאָגן צום הימל אַ שוואַרצן געדיכטן
רויך, ווי פון אַ פאַבריק־קויםען, האָט מען געפרוּווט טרעפּן, אַז דאָס איז עס.
אַט דאָרט וועלן מיר, הייסט עס, אַרבעטן.

— האַלט! שטיין בלייבן! — חזרט זיך איבער אַ געשריי. באַלד דערנאָך

דערהערט מען אַ באַפעל: — אויסטאָן זיך צום באַדן!

יעדער פאַרנעמט זיך דאָס צו טאָן. פריער מוז מען אָפּגעבן ס'געלט און
אויך די פּערזענלעכע חפּצים — אונטער דער דראָאונג פון טויט, אויב מען
וועט נישט פאַלגן.

נאָקטעטערהייט טרייבט מען אַלעמען אַריין אין אַ בודע, וווּ ס'ווערט געטאָן
„אונדזער רעכט“, דהיינו, מ'שערט אונדז אָפּ די האָר (מער געפליקט ווי גע-
שוירן) און דערנאָך שיקט מען אונדז אין באַד אַריין, וווּ מען כאַפט אַ פּרישניץ
פון הייס און קאַלט וואָסער. ווי אַ ווינטמיל האָט איינס גענומען יאָגן און טרייבן
דאָס אַנדערע. נאָכן באַדן זיך, ווערן מיר אַריינגעיאָגט אין אַ צווייטער בודע.
דאָרט ווערן מיר באַשפּריצט מיט עפּעס אַ פּליסיקייט, פון וואָס די הויט ווערט
שיעור נישט אָפּגעברענט. דאָס דאַרף זיין אַ סגולה צו פאַרהיטן פון פאַראַזיטן.
מיינט מען דאָך שוין, אַז דערמיט איז די „טהרה“ געענדיקט און מיר וועלן
באַלד צוריק אַרויס אַנטאָן אינדערע מלבושים און פּטור. האָבן מיר אָבער נאָך
נישט פאַרשטאַנען און באַנומען, ווי אַזוי ס'איז דער „מנהג“ ביי די היטלעריסטן
אין קאַצעט. דאָ, ברודערקע, אַז קומסט אַהער, ווערסטו באַלד אויס דו. אויך
זאָכן און אַליק, וואָס האָסט אַהערגעבראַכט געהערן מער נישט צו דיר. דיינע מל-
בושים וועסטו מער פאַר די אויגן נישט זען. מען שיקט דיך אַריין אין אַ צווייטן
חדר, וווּ עס געוועלטיקן לאַגעריניקעס, מיינסטנס יידן, און זיי טיילן דיר צו דיין
איצטיקן הילוך. די מלאכה גייט ביי זיי צו זייער גיך, קייטמעסיק: איינער

דערלאנגט דיר א העמד, דער צווייטער א רעקל, א דריטער א פאָר הויזן וכדומה. דאָס אַלץ ווערט געטאָן אין אַזאַ איילעניש, ווי אַ שטייגער ס'וואַלט ערגעץ גע- ברענט און מ'דאַרף וואָס גיכער לויפן פאַרלעשן די שרפה.

פלעגט דעריבער נישט זעלטן טרעפן, אַז אַ הויכער און דיקער פאַרשוין זאָל באַקומען בגדים פון אַ יינגל און אַזוי אויך פאַרקערט. דאָס זעליקע איז אַפט געשען מיט שיד. אַדער מען האָט באַקומען ביידע פון זעליקן פּוס, אַדער איינער פון אַנדערן מיט עטלעכע נומערן קלענער און טאַמער האָסטו זיך נישט געפוילט צוריקצוגיין, כדי דאָס צו וועלן אויסטוישן, האָסטו געכאַפט דערפאַר דיין "שכר-הליכה", אַז דו האָסט שוין פאַרזאָגט אַ צענטן דאָס נישט צו טאָן, און נעמען פאַר ליב וואָס מען האָט.

סאַראַ פנים מיר פלעגן באַקומען אין די דאָזיקע טראַנטעוואַטע בגדים, איז נישט שווער זיך פאַרצושטעלן. בעת מיר פלעגן זיך נאָך דער "הלבשה" אַנקוקן איינער דעם אַנדערן, פלעגט מען אין די צרות אויסברעכן מיט אַ היס- טעריש געלעכטער. מיר האָבן זיך פשוט נישט דערקענט.

נאָכן אויסטאַטואירן און פאַרשרייבן אַלעמען אין "ספר הזכרונות", יאָגט מען אונדז אַריין אין אַ ליידיקן בלאַק, אַ באַראַק אַזאַ. אויף דער ליימיקער פאַד- לאַגע האָט יעדער רעכט צו געפינען אַ שטיקל מקום מנוחה.

שוין דער ערשטער "ברוך הבא", וואָס ס'האָט אונדז דערלאַנגט איינער פון די לאַגער-פראַמינענטן, האָט גלייך אויסגעגעבן, ווער און וואָס זיי זענען. מקבל-פנים געווען האָט אונדז דער בלאַק-עלטסטער פינקוס אויף אַזאַ אופן:

— פון וואַנען זענט עץ, ה'זינס?

— פון זאָגלעמביע — ענטפערן מיר אים — פון בענדין, סאַסנאָווע.

דאָמבראָווע.

— אהאָ... — גיט ער אַ שנאָרד מיט זיין הייזעריקער שטימע — נישט לאַנג צוריק האָט מען דאָ געהאַט ענקער קייסער, מאַניעק מערין. ר'אַט זיך דאָ נישט לאַנג געכאַוועט, ר'איז געפּלויגן אין הימל אַריין. פינקט ווי דער לאַדושער קייסער רומקאָוסקי. אַזעלכע ווערן דאָ באלד מיט אַ קאַפּ נידעריקער... קייסערעס

האַבן זיי געקענט זיין ביי ענק, אָבער נישט דאָ. מ'האַט זיי געוויזן וואָס ס'הייסט
צי זאָן אַ יידישער קייסער באַ די דאָאַטשן!

אווודאי האָבן אַזעלכע פערלדיקע אויסדרוקן ווי „היִזינס“, שאַקירט די
צוהערער, בפרט די יעניקע, וואָס האָבן געהאַט די „זכיה“ דאָס צו הערן דעם
ערשטן מאַל אַרויסגעזאָגט אַזוי בפרהסיא פון אַ יידיש מויל. מען איז אָבער
פאַרט געווען צופרידן צו האָבן פאַר זיך אַ יידן, פון וועמען מען וועט זיך אפשר
קאַנען דערוויסן פרטים הן וועגן אונדזער דאַזיין, הן וועגן אונדזערע משפחות,
דהיינו ווו זיי געפינען זיך, ווען מען וועט זיך קאַנען מיט זיי זען, וכדומה. און
איינער פון אונדז האָט אים טאַקע אַ פּרעג געטאַן וועגן די אַלע, וואָס מען האָט
אויף דער ראַמפּע פון אונדז אָפּגעטיילט, ביי וואָס, למשל, זיי וועלן אַרבעטן.

— אין דער הימל־קאַמאַנדאָ, היִזין — איז געקומען זיין ענטפער.

— אָבער ווו זענען זיי איצטער? — פּרעגט שטאַרק פאַראינטערעסירט אַ
צווייטער.

— אין הימל, היִזין — ענטפערט ווייטער פינקוס.

האַט מען אין פלוג, וואָס אַן אמת נישט פאַרשטאַנען, אָדער נישט געוואָלט
פאַרשטיין דעם באַטייט פון זיינע ענטפערס. ערשט ווען אַ דריטער האָט אים
אַ פּרעג געטאַן מכוח אונדז דאָ, דאָס הייסט, ביי וואָס מיר וועלן אַרבעטן און
צי מיר וועלן פאַר דער אַרבעט עפעס באַקומען באַצאַלט, כדי דערפון כאַטש
צו קאַנען לעבן, האָט דער פאַרשוין זיך צעלאַכט אַזוי, אַז דער בויך זיינער
האַט אים שיעור נישט געפלאַצט:

— כאַאַ, כאַאַ! זעטס נאָר, זעטס, ראיז דאָך גור דו אַהערגעקומען

לעיבן, דער היִזין!

מילא, אַז קיין צוויי ווערטער האָט אַט דער נפש נישט אַרויסגערעדט, ער
זאָל דערביי נישט באַנוצן דעם שיינעם אויסדרוק — איז אַ זאָך פאַר זיך.
עלעהיי ס'איז אַ שפּראַך אַזאַ אינעם לאַגער, ווי ביים מיליטער, האָט מען זיך
געטראַכט. דער פאַרדרוס איז אָבער געווען גרויס דערפאַר, וואָס מען האָט אין

צום עמק הבכא

זיינע צינישע ווערטער געפילט אַ הנאה דערמיט אונדז מצער צו זיין. האָבן מיר
בכּן אויפגעזעהרט אים צו שטעלן קשיות, מחמת קיין גרויס נחת וועט מען דאָך
פֿין אַט דעם פּאַרשוין סיי ווי נישט דערלעבן.

אַז דאָס ווערטל „נױט ברעכט אייזן“ איז בנוגע דורשט נאָך האַרבער,
האַט מען געקענט זיך איבערצייגן אין יענער ערשטער נאַכט אינעם ליידיקן
בלאַק. דער דורשט האָט געפייניקט נישט איבערצוטראַגן. קיין חידוש נישט:
זענען דאָך אונדזערע העלדזער געווען פּאַרטריקנט פון דער „נסיעה“ אין די
פּול־געפּאַקטע וואַגאַנעס, וואָס זענען איבערן וועג געוואָרן אַנגעגליט. פון
טרינקען איז קיין רייד נישט געווען. פלעגן אַ סך פון אונדז, כדי כאַטש אויף אַ
וויילע צו שטילן דעם שרעקלעכן דורשט, ביינאַכט זיך אַרויסגנבענען פון בלאַק,
זיך צוכאַפּן צו די ליימען־גריבער, אין וועלכע דער רעגן האָט אַנגעזאַמלט אַ
שמוציק געדיכט וואַסער און דאָס געטרונקען. צומאָרגנס האָט מען אַגב גלייך
געזען און דערקענט ווער ס'האַט דאָס געטאָן. מחמת די יעניקע פלעגן דערפון
באַקומען אַ משונהדיקן אויסזען. דאָס פנים פלעגט ביי זיי ווערן ווי אַ פענכער,
וואָס אַט־אַט וועט ער אויפּפלאַצן. אַ חוץ דעם האָבן אַ סך אויפן אַרט באַצאָלט
דערפאַר מיטן לעבן דורך אַ קויל פון ס.ס.מאַן, וואָס איז געווען אין וואַכטורעם.
וואָף על פי כּן, איז דאָס געטאָן געוואָרן. ס'האַבן נישט געהאַלפּן די אויפקלע־
דינגען דערוועגן, ס'איז נישט געראָטן דערפון אַפּצוהאַלטן.

יענע ערשטע נאַכט אינעם ליימיקן בלאַק, איז כמעט קיינער נישט גע־
שלאָפּן. פּאַרביטערטע זענען מיר געזעסן וואָך און נישט געקאַנט קיין אויג
צומאַכן. מיט אומרו און אומגעדולד האָט מען געוואַרט ס'זאָל שוין ווערן טאַג.
מיר זאָלן אַרויס פון דעם עיפּושידיקן באַראַק און זען, וואָס דער טאַג ברענגט.
און געבראַכט האָט ער אַט וואָס:

גאַר פרי האָט מען אונדז אַרויסגעטריבן פונעם באַראַק און אויסגע־
שטעלט צו פינף אין רייען. נאָכן אַפּצייילן די „סחורה“ איין מאָל, נאָך אַמאָל און
אַ דריט מאָל, ווערן מיר געשיקט אינעם קאַראַנטיין־לאַגער. דאָרט האָט זיך פאַר
אונדז געעפּנט דאָס פּאָדערהייזל צום עמק־הבכּא . . .

אַ ק ט י אַ ר

אַנגעהויבן האָט זיך עס שוין דעם ערשטן טאָג אינעם קאַראַנטיין־לאַגער. אונדזער בלאַקעלטסטער, דער „באַקסער“, איז גראַד געווען גוט אויפגעלייגט. ער האָט זיך משמעות אויך דערמאַנט אין זיין אַמאָליקער היים בענדין, זיין געבוירן־שטאָט, מיט איר דראַמקרייז „די בענדינער מוזע“, וווּ מען האָט גע־שפילט טעאַטער, געזונגען און געטאַנצט אויף וואָס די וועלט שטייט. גיט ער דעמאָלט אַ זאָג: „נו, . . . זינס, זינגט עפעס“.

חברה האָבן זיך נישט געלאָזט לאַנג בעטן און גענומען דערלאַנגען פאַר אים לידלעך, יעדער אויף זיין שטייגער און טאַלאַנט, אונטער דער אָנפירונג פון בערל פרידלער, מיינער אַ חבר, אַ געוועזענער אַקטיווער מיטגליד און בויער פון דער „בענדינער מוזע“.

פון אונדזערע אַפטע שמועסן אויף דעם געביט האָט בערל פרידלער געוואוסט וועגן מיין נאַענטער שייכות מיט טעאַטער. אפשר האָט ער אויך גע־דענקט מיין בשעתו איינגעשטעלטן טעאַטער־אָונט מיט אַ גרופע אַרטיסטן אין סאַסנאַווע צו דער יאַרצייט פון אהרן דוד גאַרדאַן.

ליגנדיק אַזוי מיט מיין שווער געמיט, אַ מידער און צעבראַכענער, אויף דער האַרטער פריטשע, דערהער איך ווי דער דערמאַנטער בערל פרידלער רופט אויס מיין נאַמען מיט אַ ניגון, ווי מען פלעגט דאָס טאָן ביים אויפרופן איינעם צום ספר־תורה. וועגן וואָס האַנדלט זיך עס? מסתמא, אַז כּוֹאָל זיך אויך באַטייליקן אינעם „קאַנצערט“ לכבוד דעם בלאַקעלטסטן, איך האָב בכּן זיך נישט געמאַכט הערן און נישט צוגעגאַנגען: מער ליגט מיר נישט איצטער

אין זינען. ער רופט מיד נאך אַ מאָל און איך ריר זיך ווייטער נישט פונעם אָרט. מוסרן מיד מיינע מיטשכנים אויף דער פריטשע, הלמאי איך לאָז זיך אַזוי שטאַרק בעטן און גיי נישט אַהין? דאָס קען מיר גוט צו גוץ קומען, זאָגן זיי, אויב כ'וועל געפעלן ווערן דעם בלאַק עלטסטן.

זיי זענען שטאַרק צוגעשטאַנען צו מיר כ'זאָל עס טאָן. זיי האָבן מיד פשוט אַראָפּגעיאָגט פון דער בוקסע און איך בין לסוף אַוועק אַהין, זיך אַרייַג-געפלאַכטן אינעם קרענצל, וווּ חברה האָבן זיך געפאַרעט אַרום דעם „באַק-סער“ און געוואָרט אויף מיר.

צו פול איז מיין האַרץ געווען מיט צער, עצבות און אומעט, אַז איך זאָל האָבן חשק און אויך שטימונג עפעס צו זינגען, ווי דער „באַקסער“ האָט זיך עס געוונטשן. איך האָב דעריבער גענומען רעציטירן די פאַציפיסטישע סצענע-קע פון משה בראַדערזאָן „איך באַשולדיק“. כ'האָב דערמיט געוואָלט אויס-דריקן דעם גאַנצן וויי, וואָס האָט געדריקט אויף מיין געמיט.

די דערמאָנטע סצענקע, וועמענס האַנדלונג קומט פאַר אין אַ פאַריזער נאַכטלאַקאַל, און אויך דאָס, וואָס די נעמען פון די פּערסאָנאַזשן זענען פּראַג-צויזישע, האָט ווייזט אויס דעם „באַקסער“ דערמאָנט אין פאַריז, זיין צווייטע היימסטאָט, פון וואָנען ער איז דעפּאָרטירט געוואָרן אַהער קיין אוישוויץ. און אפשר צוליב דעם טאַקע איז די סצענקע אים געפעלן געוואָרן אויף אַזוי ווייט, אַז אַ טרער האָט זיך אַזש געשטעלט אין זיינע אויגן. באַלד דערנאָך האָט ער באַפוילן דעם שטובנדינסט כאַמויש, זיין אַלטן גוטן-ברודער, וועמען ער האָט איצט באַשטימט אַלס „שני-למלך“, יענער זאָל מיר מאַרגן געבן נאָך אַ טעלער זופ. פון „באַקסער“ אַליין האָב איך תיכף באַקומען אַ פענעצל ברויט מיט מאַרמעלאַדע. אַלע האָבן דערין געזען אַ סימן פון מיין דערגרייכטער „קאַ-ריערע“ און געזאָגט: „דיר וועט שוין דאָ גוט זיין“... און ס'איז טאַקע געשען. אין אַ טאָג ווען אין בלאַק איז אַריין דער לאַגער-קאַפּאָ און אַלעמען אַרויס-געטריבן צו שלעפּן שווערע שטיינער, וואָס האָבן געקאָנט דאָס האַרץ אַפּרייסן,

אַקטיאָר

זענען טאַקע מקויים געוואָרן יענע ווערטער פון די חברים „דיר וועט שוין דאָ גוט זיין“. דער „באַקסער“ האָט צו מיר דעמאָלט אַ זאַג געטאָן בשתיקה : „דו לייג זיך אַריין אין בלאַק־שטיבל“ — כדי כּוּזאַל אויסמיידן די שווערע אַרבעט פון שלעפּן שטיינער.

די לאַגער־משפּחה איז מיט יעדן טאַג געוואָרן אַלץ גרעסער און גרעסער. מיט די צאָל טראַנספּאָרטן יידן פון זאַגלעמביע איז אויך מיטגעקומען דער בענדינער שטאָט־חזן. אויף „באַקסער“ס פּאַרלאַנג איז ער געוואָרן דער גאַסט אין אונדזער בלאַק צו דערלאַנגען אַ ביסל חזנות. פאַר וואָס נישט ? האָט דאָך דער „באַקסער“ שוין אַזוי פּיל יאָרן, זייט ער איז אַוועק פון זיין געבוירן־שטאָט בענדין, נישט געהערט קיין חזן, טאָ פאַר וואָס זאָל ער זיך דאָס איצט נישט קאַנען פאַרגינען ?

געזונגען האָט דער חזן דעמאָלט פאַר אונדז דאָס באַקאַנטע ליד „אלי, אלי“. דאָס איז נאָך זיכער קיין מאָל נישט געווען אַזוי אַקטועל און צוגעפּאַסט, ווי צו אונדזערע דעמאָלטיקע צעבראַכענע געמיטער. אויב אַ חזן, בפרט אַ „גוטער זאַגער“, פּלעגט אין אַלע צייטן, ביי נאַרמאַלע לעבנס־באַדינגונגען, זיין מסוגל מיט אַט דער תּפּילה צו רירן יידישע הערצער, האָט אין יענעם טאַג דער בענדינער חזן מיט זיין מתיקותדיקער שטימע ממש געקאַנט רירן אפּילו אַ שטיין. ווען ער האָט אַרויסגעזונגען דעם פּערו „אין פייער־פּלאַמען האָט מען אונדז געברענט“, איז געוואָרן אַ יללה, אַן אפּילו דער „באַקסער“ האָט אויך געווישט זינע אויגן פון טרערן. בפרט נאָך מיר, וואָס האָבן זיך שוין געהאַט דערוויסט דעם טרויעריקן אמת וועגן אונדזערע נאַענטע און אייגענע, אַז דער שוואַרצער געדיכטער רויך, וואָס מיר פּלעגן זען טאַג־טעגלעך גרייכן צו די הימלען, איז נישט ווי מיר פּלעגן זיך איינרעדן און טרייסטן, פון וועל־כּער ס'איז פּאַבריק, נישט פון קיין בעקעריי, נאָר פון די קרעמאַטאַריעס, וואָס פאַרשלינגען טאַג־איינ טאַג־אויס אַן אַ צאָל יידישע לעבנס, און ווער ווייסט וויפּיל זיי וועלן נאָך פאַרשלינגען. ס'איז פאַר אונדז אויך שוין קלאָר געוואָרן דער באַטייט פון די ווערטער, וואָס דער בלאַקעלסטער פּינקוס האָט אַרויס־

געזאגט ביים אויפנעמען אונדז בנוגע אונדזערע גאָענטע, אַז ״זײ אַרבעטן אין דער הימל־קאַמאַנדע״.

הגם מיט די קאַנצערטן פאַרן ״באַקסער״ איז געווען ווי די מעשה מיט בלעמס אייזל, און אַנשטאַט זיך פאַרוויילן און לאַכן, פלעגט דער ״באַקסער״ דערפון גאָר וויינען, האָט ער פון דעסטוועגן באַדויערט דעם חזן, ווען מען האָט אים פון דאָרט פּלוצים אַוועקגעשיקט : ״אַ שאַד דעם ה־זון — האָט ער געזאָגט — ער האָט שײן געזונגען״...

שוין בעת די פריערדיקע טראַנספּאָרטן ייִדן, וואָס פלעגן קומען קיין אוישוויץ פון בעלגיע, האַלאַנד, פּראַנקרייך און אַנדערע מקומות, פלעגן די לאַגע־געטער זוכן זיך משמח צו זיין דורך זייערע קרבנות און נישט גערעכנט זיך מיט יענעם פּיין און ליידן. אַזוי למשל איז געווען דער פּאַל מיט דעם אין פאַרזי באַליבטן שווישפּילער פון ״פּיאַט״ הערמאַן, וועלכער איז געווען באַשאַנקען מיט אַ שײנער לירישער שטימע און זייער האַרציק געזונגען. מען האָט דערציילט, אַז ווען ער איז דאָרט שווער קראַנק געוואָרן אויף דיזענטעריע, און עס האָט שוין געהאַלטן ממש פאַר יציאת־נשמה, האָבן די קאַנאַליעס אים נאָך אַלץ געצווונגען ער זאָל פאַר זײ זינגען.

טראַץ דעם, וואָס אונדזער בלאַקשרייבער דוד דרוקער איז נישט געווען קיין וואַזשנע צאַצקע, האָב איך מיין ווייטערדיקע ״טעאַטער־קאַריערע״ אינעם דע־לאַגער, דוכט זיך, געהאַט אים צו פאַרדאַנקען. נאָך מיין שמועס מיט אים אין יענעם טאַג וועגן מיין אַמאַליקן טעאַטער־רעזשיסער פון לאַדזש, דרוקער, וואָס איז געווען, וועדליק ער האָט מיר דעמאַלט געזאָגט, זיין קוויין, האָט ער משמעות דערציילט דעם בלאַקעלטסטן, אַז ס׳געפּינט זיך דאָ אין זיין בלאַק אַן אַרטיסט.

אין אַ זונטיק־נאַכמיטאַג, ווען מען איז שוין פטור געוואָרן פון די ״לויזע״ און אַנדערע קאַנטראַלעס, וואָס זענען געווען שכיח אין אַזאַ טאַג און דער בלאַקעלטסטער האָט גראַד געהאַט בײ זיך צו גאַסט זיינע ״פאַך־קאַלעגן״, ווער

אַקטיאָר

איך פון אים גערופן, כ'זאל „עפעס פאַרברענגען פאַר די לויטע“. ס'באַפאַלט מיך אַ שטאַרקע טרעמע. איך ווייס נישט וואָס אַזוינס דאָ פאַרצוברענגען פאַר אַזוינע „הויך געשעצטע לויטע“ ס'זאל זיי געפעלן ווערן. קיין גרויסן שייכות צו יידישע קלאַסישע ווערק האָבן זיי נישט. למשל, אַ פראַגמענט פון אַנסקיס „דיבוק“ אָדער ליוויקס „גולם“ צי גאַר שלום-עליכמס „טוביה דער מילכי-קער“ איז פאַר די „לויטע“ אַ קנאַפער ענין. איז וווּ זשע געפינט מען עפעס, וואָס זאָל פאַרט זיין פאַר זיי פאַסיק? מיין „גירסא דינקותא“ האָט מיר אַבער געבראַכט די ישועה: איך האָב זיך דערמאָנט אין לאַטיינערס היסטאָרישער דראַמע „אשה רעה“. די דאָזיקע טעאַטער-פיעסע איז געשריבן געוואָרן דייטש-מעריש און איז אין יענע צייטן אַזוי געשפילט געוואָרן איבעראַל, אין אונדזער שטעטל בתוכם. איך האָב פאַרגעדענקט אויף אויסנווייניק די סצענע מיט דעם דיאַלאָג פון הויפטמאַן אַנטיגאָנוס מיט איזבל, די פרוי פון גענעראַל אבנר, בנוגע זייער געפלאַנטן בילבול וועגן אבנרס פאַרשווערונג קעגן קעניג און פאַ-טעראַלאַנד.

געוויסט האָב איך, אַז דער בלאַקעלטסטער איז כמעט אַ דייטש. גע-שטאַמט האָט ער פון פּוילן און האָט גערעדט אַ פּליסיקן דייטש. אויך זיינע קאַמעראַדן האָבן צוליב זייער „פאַך“ געמוזט קענען די שפּראַך. האָב איך זיך געטראַכט, אַז אויב וועל איך ביי זיי נישט אויסנעמען מיט מיין טאַלאַנט, וועלן זיי לפחות פאַרשטיין דעם טעקסט און איך וועל אפשר אַרויס גלאַטיק פונעם עסק.

האָב איך דעמאָלט דווקא יאָ נושא-חן געווען אין זייערע אויגן און דער-נאָך דערפאַר באַקומען באַצאָלט פון בלאַקעלטסטן נישט ווי זיין טבע איז גע-ווען, מיט אַ שטעקן, נאָר מיט אַ פאַרציע ברויט. אַחוץ דעם האָט ער נאָך דערצו מיך דערקלערט פאַר אַ טאַלאַנטפולן שוישפילער. און אַז אַ בלאַקעלטסט-טער פון אוישוויץ זאָגט, זאָגט ער...

דער אַפּקלאַנג פון זיין זאָג איבער מיין אַקטיאָרישקייט איז אַזש דערגאַנג-גען צו די „קאַנאַדע“-לייט. די דאָזיקע קאַמאַנדע איז אַנגעגאַנגען פאַר די „גבוי-

רים" אין קאצעט צוליב די מעגלעכקייטן, וואָס זיי האָבן געהאַט צו „אַרגאַ-
ניזירן" ווערטפולע זאַכן פון די אָנגעקומענע טראַנספּאַרטן מענטשן. צו זיי
פלעגן קומען לאַגערינקעס נאָך דער אַרבעט זיי צו באַדינען. ברענגען פאַר
זיי פּריש וואַסער וכדומה. אין זייערע מענאַזשקעס, אין וועלכע מען האָט באַ-
דאַרפן ברענגען דאָס וואַסער, פלעגט בלייבן עטוואָס געשמאַלצן עסן (וואָס
די רוסן פון לאַגעריקד האָבן ספּעציעל פאַר זיי געקאַכט). די מענאַזשקעס זע-
נען דעריבער געוואָרן דורך די „וואַסער-טרעגער" פּריער אויסגעוואַשן מיט
די צונגן. שוין בלויז צוליב דעם אַליין איז כדאי געווען דאָס צו טאָן. עפעס אַ
קלייניקייט אַ לעפל געשמאַלצן עסן? ווי איז דאָס דאַרט מעגלעך געווען צו
דערגרייכן? אַחוץ דעם האָט מען נאָך געקאַנט פון זיי באַקומען אַ פאַרציע
לאַגעברויט אויך, וואָס די „קאַנאַדיסטן" פלעגן שוין נישט עסן מיט גרויס
חשק. פאַרט נגידישע מענטשן... אַזוי, אַז דאָס באַדינען זיי איז געווען אַן ענין,
וואָס האָט געלוינט.

פּיינלעך, זייער פּיינלעך, איז געווען דאָס צוקוקן זיך, ווי אַזוי די „קאַ-
נאַדע"-מענטשן זיצן זיך אויף די בוקסעס און עסן, אַז זייערע מיילער ווערן
אַזש דערפון באַגאַסן מיט געשמילץ, בעת מיר אַרום קוקן און וואַרטן, ווי
להבדיל די הינט, זייער באַלעבאַס זאָל זיי שוין וואָס גיכער צוואַרפן דאָס
ביינדל. פון דעסטוועגן האָט דער געדאַנק צו קאַנען ביי זיי עפעס געניסן
געצויגן ווי אַ מאַגנעט און מיר פלעגן ביי זיי דאַרט זיין אַפּטע געסט. איין מאָל
האָבן מיינע חברים שליאַמעק און הערשל מיך פאַר זיי פאַרגעשטעלט אַלס
אַרטיסט.

געהערט דאָס וואַרט אַרטיסט, איז — דאַווי, אַהער מיט אים. פאַר וואָס דען
נישט? פאַר וואָס טאַקע זאָלן זיי זיך דאָס נישט פאַרגינען? די „דאַגת-פּרנסה",
ווי ביי טויוזנטער אַנדערע קאַצעטלער, איז דאָך ביי זיי נישט געווען, ווי באַלד
דער מאַגן איז נישט לידיק, קומט שוין ממילא דער חשק צו נאָך עפעס. איז
לאַמיר זיך טאַקע פּריילעך מאַכן אַ ביסל, און דערלאַנגט זאָל ווערן!

אַקטיאָר

באַלד ווערט איבערגעגעבן צווישן די פריטשעס פון איינעם צום אַנדערן, אַז ס'איז דאָ פאַראַן אַן אַרטיסט. דאָרף מען זיך הייסט עס פאַרהאַלטן שטיל צו קאַנען אים הערן. בינו לבינו, ווי ס'ווערט דאָרט געמאַכט אַ שטיקל פּלאַץ פאַר מיר, דערלאַנגט מיר איינער פון זיי אַ בינטל קשיות: וואָס אַרטיסט, ווען אַרטיסט, און וווּ אַרטיסט? דאָס הייסט, פון וואַנען איך שטאַם, מיט וועלכער טרופע איך פלעג שפילן און סאַראַ פיעסן? ממש ווי כ'וואַלט דאָ געהאַט פאַר זיך עמעצן פון דער טעאַטער-משפּחה.

בקיצור, כ'האַב זיך אויף דער גיך אַרויסגעכאַפט מיט אַ ליגן, דהיינו, אַז כ'האַב געשפּילט אין דער „געשפּאַלטענער ווילנער טרופע“: חנן אין „די-בוק“, לוי יצחק אין „די גרינע פעלדער“, דאָס הייליקע שניידערל אין „קידוש-השם“ וכדומה. איך בין דערמיט אויסן געווען צו באַקומען ביי זיי מער חשיר-בות וועט אפשר אַזוי אַרום דער „האַנאַראַר“ זיין אַ גרעסערער. אַנו, זאָל מיר עמעץ דאָרט אויפווייזן, אַז ס'איז נישט אמת. סך-הכל קענען זיי דאָך מיך נישט.

„אַ וואָ!...! — הער איך ווי ס'זאָגט איינער צום אַנדערן איבער דער בוקסע — אַן אַרטיסט פון דער ווילנער טרופע איז ער.“ כדי זיי צו מאַכן גלייבן דערין, האָב איך פאַר זיי גענומען רעציטירן אַ פּראַגמענט פון „דיבוק“. אינעם האַרצן האָב איך געבעטן מחילה ביי אַנסקין, ער זאָל מיר מוחל זיין, וואָס כ'וועל רעציטירן זיין אומשטערבלעך ווערק ביי די דאָזיקע באַדינגונגען. און ווער ווייסט? אפשר איז מיר בייגעשטאַנען זיין זכות? ס'איז געווען צו שטוינען איבער דעם ענטוואַזום ביים עולם צוהערער. איך בין פון זיי באַ-שאַנקען געוואָרן נישט נאָר מיט בראַוואַ-אויסרוּפן, נאָר אויך מיט מתנות, און דאָס דווקא וואַזשנע מתנות, ווי אַ שאַכטעלע סאַרדינען, אַ שטיק פּערדווורשט, עטלעכע פּיקעס ברויט, אַ ביסל מאַכאַרקע און עטלעכע פּאַפּיראַסן. — אַלץ אַזוינע זאַכן, וואָס פלעגן דאָרט זיין חשובער פון גאַלד. מיינע חברים, וואָס האָבן מיר דאָס צוגעשדכנט, זענען געווען דערצו גלייכע שותפים.

כדי ווייטער צו קאנען זיך מפרנס זיין מיט מיין „מסחר“ ביי די „קאנאָ-
דיסטן“ האָב איך נאָכגעזוכט אינעם זכרון יעדעס מאָל זיי צו דערלאַנגען עפעס
אַנדערש און מיינע „ברויטגעבער“ נישט פאַרנודען אַלע מאָל מיטן זעלביקן
רעפערטואַר. פאַר יידישע ימים־טובים האָב איך זיך באַמיט צו געפינען עפעס
מעניג־דיומא. אַזוי פלעג איך, למשל חנוכה, פאַר זיי האַלב זינגען און האַלב
רעציטירן דאָס באַזווסטע ליד פון מאַריס ראַזענפעלד :

אַ, איר קליינע ליכטעלעך,

איר דערציילט געשיכטעלעך,

מעשהלעך אַן אַ צאָל...

פאַר אַט דעם ליד האָב איך דעמאָלט באַקומען אַ טאָפּלע שכר־טירחה :
קודם־כל פון מיינע צוהערער עפעס דאָס האַרץ זיך צו דערקאַפּן, אַחוץ דעם
— נאָך אַ באַלוינונג, וואָס האָט מיך בפירוש דערהאַלטן ביים לעבן.

איבער אונדזער בלאַק איז נאָר וואָס געהאַט באַשטימט געוואָרן אַלס
בלאָקעלטסטער אַ טייערער און האַרציקער ייד. דער דאָזיקער איידעלער מענטש
האַט קיינעם נישט שלעכט באַהאַנדלט. פאַרקערט, ער פלעגט זיך גאָר נאָך
בעטן ביי אונדז, מען זאָל אים פשוט נישט ברענגען צו קיין נסיון, אַז ער זאָל
דאַרפן זאָגן שלעכטע ווערטער. „זענען מיר דאָך שוין אַזוי אויך גענוג פאַר-
חושכט און געפייניקט“, פלעגט ער מיט צער זיך אויסדריקן. מיט איין וואָרט :
אַן אויסנאָם פון אַלע אַנדערע לאַגער־הערשער, ממש אַ למד־וואָוניק. ער האָט,
אגב, נישט לאַנג זיך געהאַלטן אין אונדזער בלאַק, קוים עטלעכע וואָכן. ווייזט
אויס, אַז פאַר די קאַצעט־דרכים מיט זייערע אכזריותן איז אַט דער גוט־האַר-
ציקער ייד בכלל נישט געווען פאַסיק צו פאַרנעמען דאָס „כסא־הרבנות“ פון
אַ בלאָקעלטסטן.

ווי אַ פרומער ייד האָט דער דערמאָנטער בלאָקעלטסטער זיך באַמיט ווי
ווייט מעגלעך צו פירן יידישקייט. דאָס האָט מען זיך טאַקע פון אים דער-
וואָסט, אַז ס'איז חנוכה, זעענדיק אין זיין בלאָקשטיבל אַנגעצונדענע קליינע
ליכטעלעך.

אַקטיאָר

דער, פאַר מיר גליקלעכער צופאַל האָט געוואָלט, אז אַט דער ייד זאָל גראַד דעמאָלט זיין אין בלאַק פון די „קאָנאָדיסטן“ און זיך צוהערן צום דער- מאַנטן ליד וואָס איך האָב דעמאָלט געלייענט וועגן חנוכה. דאָס האָט אים אַפנים דערמאַנט אין די יידישע „וונדער פון אַמאָל“: מלכות ישראל, יידישע גבורה. ער האָט זיך דערביי אפשר אויך געפרעגט דאָס זעלביקע, ווי אינעם פינאַל פון ליד:

טיף אין האַרצן בענקט עס זיך,
און מיט טרערן פרעגט עס זיך:
וואָס וועט איצטער זיין?...

פון גערירטקייט האָט ער מיר דערפאַר געוואָלט עפעס העלפן. זעענדיק מיין נעבעכדיקן הילוד, ווי כ'טראַג אויף זיך אַ דין רעקל מיט אַ שיפּל-היטל אויפן שפיץ קאַפּ, מעשה סאַלדאַט, און דאָ שטעלט זיך שוין דער ווינטער גאַר וואַזשנע — רופט ער מיך אַריין אין זיין בלאַקשטיבל און דערלאַנגט מיר אַ שפּאַגל נייע קורטקע אויסגעבעט מיט וואַטע, מיט אַ הויכן פאַרמאַכטן קאַל-נער. „נאַ! — גיט ער צו מיר אַ זאַג — טו עס אָן, וועסט דערמיט שוין נישט געפרוירן ווערן — און אַ צופרידענער שמייכל האָט זיך דערביי צעגאַסן אויף זיין איידל פנים. — אויך דאָס איז פאַר דיינעטוועגן“ — ווייזט ער מיר אָן אויף אַ פאַר הויזן און אַ נאַרטן-היטל מיט לאַפּן איבער די אויערן. ווי כ'האַב זיך שפּעטער דערוואַסט, האָט דער ייד די זאַכן געהאַט „אַרגאַניזירט“ פאַר זיך אליין און ער האָט זיי מיר אַוועקגעשאַנקען.

מיין פרייד איז דעמאָלט געווען אין לשער. כ'האַב נישט געגלייבט מיינע אויגן, אַז כ'זאָל האָבן מיט אַ מאָל אַזוי באַגליקט געוואָרן. פונקט ווי באַנטשע שווייג ביי זיין משפט פאַרן בית-דין של מעלה, אַזוי האָב איך אויך אין יענער מינוט געמיינט, אַז „ס'איז אַ חלום, וואָס וועט באַלד פאַרשווינדן“. ערשט נאָכן דערפילן, אַז ס'איז נישט קיין חלום און די דאָזיקע ווערטפולע מלבושים גע-הערן אויף אַן אמת צו מיר, איז מיין שמחה געווען אַזוי גרויס, אַז כ'האַב

פשוט נישט געפונען בעת מעשה קיין ווערטער ווי אזוי דעם טייערן ייד דערפאר
אפצודאנקען.

— נו — זאגט ער צו מיר מיט זיין גוטמוטיקייט — נישקשה, וועסט
מאָרגן אָונט לכבוד שבת־חנוכה מיט עפעס משמח זיין דעם עולם אין בלאַק.

— מיטן גרעסטן פאָרגעניגן, הער בלאַקעלטסטער! — האָב איך תיכף
מסכים געווען אויף זיין פאָרלאַנג. און ס'האָט זיך מיר פונעם האַרצן אַרויסגע-
גליטשט די ברכה — ס'זאל אייך תמיד אַקעגנקומען דער שחר פאַר דער מצווה
פון דערהאַלטן אַ ייד ביים לעבן.

יעדעס מאָל, שטייענדיק אויפן אַפעלפלאַץ אין די פראַסטיק־שנייאיקע
זאָויערוכעס און קעלטן, פלעג איך ווינטשן דערפאר דעם יידן כל הברכות
שבועולם. זעענדיק ווי די אַנדערע הונדערטער קאַצעטלער לעבן מיר וואַרפט
עס ממש פון קעלט, האָב איך באַנומען און געפילט נאָך טיפער דעם גרויסן
חסד, וואָס דער ייד האָט מיר געטאָן.

דערפאר האָב איך אויפן בעסטן אופן געוואָלט זיך רעהאַביליטירן לגבי
דעם ליבהאַרציקן בלאַקעלטסטן. בלב ונפש בין איך געווען פאָראַינטערעסירט
דעם איידעלן מענטשן צו פאַרשאַפן אַ ביסל הנאה. בין איך כמעט יענע גאַנצע
נאַכט געווען וואַך, הן פאַר גרויס שמחה צוליבן באַקומען די מתנות פונעם
בלאַקעלטסטן, און אויך פונעם טראַכטן, וואָס אַזוינס צוצוגרייטן אויף צו
מאָרגנס משמח צו זיין דעם עולם. און ס'איז מיר געקומען אויפן זכרון אַ קידוש־
פאַראַדיע, וואָס מיין פאַטער ז"ל האָט מיך אַ מאָל אויסגעלערנט, כדי כ'זאל
דערמיט פריילעך מאַכן זיינע חברים, די חסידים, ביי זייערע פאַרשידענע
שמחות. דאָס איז געווען אַזאַ מישמאַש (פאַפּורי בלע"ז), וואָס פאַרבינדט אויף
אַ קאַמישן אופן אַלע יידישע ימים־טובים, פאַרבראַקט מיט פסוקים און תפי-
לות. איך האָב געגלייבט, אַז דאָס וועט זיין צוגעפאַסט פאַרן בלאַקעלטסטנס
געשמאַק לכבוד שבת־חנוכה.

אַקטיאָר

בין איך טאַקע געווען גליקלעך צו זען דעם בלאַקעלטסטן, צו וועמען מיינע בליקן און זשעסטן זענען דעמאָלט געווען ספעציעל געווענדט, ווי אַט דער „קידוש“ האָט ביי אים אַרויסגערופן געלעכטער און הייטערקייט.

אַחוץ דעם „קידוש“ האָב איך דעמאָלט אויך פאַרגעלייענט נאָך עפעס אַ מאַנאַלאָג, מיט דער כוונה ס'זאָל מיר געראַטן מיט דער קאַמישקייט פון טעקסט אַרויסצורופן אַ שמייכל ביי די פאַרחושכטע מענטשן. אויך שפעטער, ווי נאָר ס'האַט זיך דאָרט געמאַכט אַ יומאָדפּגראַ, אַ פּרייע שעה, (אויב ס'איז חל דערויף דער אויסדרוק), פלעג איך דאָס דערלאַנגען, כדי דעם עולם דער-מיט אַ וויילע אויפצוהייטערן און אַרויסברענגען פון דער טאַג-טעגלעכער מרה-שחורה.

אַרויס פון לאַגער און אַרײַן אין לאַגער

בלויז דאָס געפינען זיך אין יענעם זומערדיקן יוני נאָכמיטאָג אינעם הייל-אַנשטאַלט אין פעלדאַפינג אונטער יידישער אויפזיכט און אָנפירונג איז געווען, ווי אַן אמתע רפואה פאַר דער גרופע שפיטאַליקעס פונעם „שוואַבינג שפיטאַל“ אין מינכען.

ס'האַט פשוט געהיילט דאָס געפיל פון זײַן צווישן יידן און ווערן באַ- דינט און באַהאַנדלט דורך יידישע מיידלעך, געוועזענע קאַצעטניצעס, וואָס האָבן זיך פרייוויליק אָנגאַזשירט אַלס קראַנקן-שוועסטערס און פאַרנעמען זיך מיט דיר טאַקע ווי אַ שוועסטער מיט אַ ברודער. מען האָט אָנגעהויבן פילן דעם באַפרייאונגס-גייסט. ביז אַהער, ווען מ'איז נאָך אַלץ געווען צווישן דייטשן, געוויינט מיט זיי אונטער איין דאַך און געמוזט הערן און רעדן זייער שפראַך, האָבן מיר דאָס כמעט נישט געפילט. אַנדערש איז געווען די אַטמאָס- פער אין פעלדאַפינג, אויף דער יידישער „אויטאָנאָמיע“. הגם זי געפינט זיך אויף דייטשישער ערד, איז אַבער די סביבה אַ רײַן יידישע (אַחוץ דייטשע דאַקטוירים און אַנדערע דייטשן, נייטיקע צום באַדינען דעם לאַגער, איז פאַר דייטשן דאָרט געווען פאַרבאַטן דער דריסת הרגל). און אַז מען געפינט זיך צווישן יידן, ווערט ממילא אויך יידישלעך אויפן האַרצן, פריילעכער אויפן געמיט און וואַרעמער אויף דער נשמה.

מיטן גאַנצן אַדמיניסטראַטיוון, ווירטשאַפטלעכן און טעכנישן אַפאַראַט האָבן פאַרשטענדלעך אָנגעפירט יידן אונטער דער ווינציקער השגחה פונעם „דזשאַינט“ און שפעטער די „אונראַ“. זיי האָבן דאָס געשאַפן דעם קאַמײַטעט אָנצופירן מיטן לאַגער, אין דער פאַרם ווי, למשל, אַ יידישע קהילה.

עס האט זיך אויך געשאפן א „ידישער אַרבעטער־קאָמיטעט“, אין וועל־
 כן עס זענען געווען פאַרטראָטן מענטשן פון פאַרשידענע אידעאָלאָגישע אַג־
 שוואַונגען און ריכטונגען. למען האַמט דאָרף געזאָגט ווערן, אַז ס׳האַט גע־
 הערשט אַן אידילישע באַציאָנונג צווישן זיי. אַלע האָט פאַראַייניקט איין און
 די זעלביקע אויפגאַבע: צו העלפן די יידן, וואָס זענען געקומען אַהין נאָקעט
 און באַרוועס, קראַנק, שוואַך און צעבראַכן פון די היטלעריסטישע אויסראַ־
 טונגס־ערטער, אַ סך אויך פונעם רוסישן „גן־עדן“.

עס זענען אַרגאַניזירט געוואָרן וואַרשטאַטן פון שניידער, שוסטער, טיש־
 לער, עלעקטריקער, מאַלער און אויך באַשפייזונג־ און באַקליידונג־פונקטן. דער
 לאַגער פעלדאַפינג האָט געמאַכט דעם איינדרוק פון אַ יידישן קיבוץ, וואָס
 מאַכט דאָ אַדורך די „הכשרה“ צו זיין פעאיק און גרייט, ווען ס׳וועט קומען
 די שעה, אויסצופירן די פונקציעס אין אַ פרייער יידישער מלוכה אין ארץ־
 ישראל.

דער לאַגער פעלדאַפינג האָט זיך געפונען, ווי שוין דערמאָנט, נישט ווייט
 פון מינכען, ביי דער „שטאַרנבערגער זעע“. דאָס איז געווען אַזאַ פּרעכטיק
 נאַטור־ווינקל, אַרומגערינגלט מיט סאַסנעוואַלד, אַ טייף און לאַנקעס. די היט־
 לעריסטן האָבן דאָרט אויפגעבויט קאַזאַרמעס־בלאָקן — אַ צענטער פאַר דער
 היטלער־יונגט. דאָרט זענען זיי געוואָרן „דערצויגן“, ווי אַזוי מען דאָרף פיי־
 גיקן און מאַרדן אומשולדיקע מענטשן, און דער עיקר יידן. ס׳האַבן זיך דאָרט
 אויך געפונען אַ גרויסע צאָל ווילעס, מסתמא פאַר די ס.ס.־פירער. די אַמע־
 ריקאַנער מאַכט־אַרגאַנען האָבן פון דאָרט משלח געווען די דייטשן און דעם
 פּלאַץ באַשטימט פאַר אַ יידישן די־פּי־לאַגער. אַזוי אַרום איז מען נאָר וואָס
 אַרויס פון לאַגער און ווידער אַריין אין לאַגער. אמת טאַקע, אַ לאַגער אַן
 שטעכלדראַט־פאַרצוימונג, אַן גאַז־קאַמערס און קרעמאַטאַריעס, ווי אין די
 פּריערדיקע לאַגערן, אָבער פאַרט אַ לאַגער. מען האָט ווידער צוגעטיילט וואָס
 צו עסן, וווּ צו וווינען, וכדומה. פאַר די יעניקע די־פּי־ניקעס, וואָס האָבן נאָך
 נישט פאַרקאַטשעט די אַרבל, נישט געוואוסט צו אַרגאַניזירן עפעס אַ מסחרל,

אָרויס פֿון לאַגער און אַרײַן אין לאַגער

כדי צו קאָנען זיך דערלויבן דאָס וואָס ס'האַרץ גלוסט, איז דאָס אוודאי נאָך געווען אַ לאַגער-לעבן.

געווען פֿון דעסטוועגן אויך אַ צווייטע זייט פֿון דער מטבע אין לאַגער פעלדאָפּינג — אַ נאַטירלעכע דערשיינונג פֿאַרן „עם הספר“, ווי מיר יידן רופן זיך. אפילו אין אַזאַ מיין יידישן ישוב האָבן זיך געפונען קולטור-טוער וואָס טראַכטן און זאָרגן אויך וועגן אַ ביסעלע גייסטיקער שפּייז פֿאַר די פֿאַר-בליבענע שריד ופּליט'ס פֿון דער היטלער-מגפה.

האָבן אין יענע טעג אין פעלדאָפּינג זיך צונויפגעזאַמלט אַ גרופּע יידן, וועמענס הייסער ווונטש און רצון ס'איז געווען צו טאָן עפעס אויפן קולטור-געביט אין לאַגער. קיין יידישע ליטעראַטור איז אָבער אין לאַגער בכלל נישט געווען בנמצא. האָבן דאָך די היטלעריסטן געמאַכט שייטערהויפּנס און אויף זיי פֿאַרברענט די יידישע שאַפּונגען. טאָ ווי זשע הייבט מען אָן טאָן עפעס אויפן קולטור-געביט אָן ליטעראַטור?

אַ ייד, לעאָן כ"ץ, האָט געלאָזט וויסן, אַז ער האָט אַקאַרשט פֿאַרענדיקט זיינע אָנגעשריבענע דראַמע אונטערן נאָמען „בלוט און פּיער“, אויף דער טעמע פונעם לעצטן חורבן. אַזוי ווי יעדער מחבר פֿון אַזעלכע ווערק, האָט אויך דער דערמאָנטער לעאָן כ"ץ געוואָלט געבן זיין דראַמע אַ סצענישן תּיקון. מהאי טעמא, האָט ער זיך געווענדט צו דער קולטור-קאָמיסיע ביים קאָמיטעט, און פֿאַרגעלייגט אויפצופירן זיין דראַמע אויף דער בינע. יענע האָבן דאָס גינסטיק אויפגענומען. ראשית, צוליב דעם נאַציאָנאַלן אונטערשלאַק פֿון דער פּיעסע, שנית, צוליב דער געלעגנהייט אָנצוהייבן אַ שטיקל קולטור-טעטיקייט אינעם לאַגער. איינס און צוויי האָבן זיי גענומען צונויפשטעלן אָן אַנסאַמבל בחורים און מיידלעך, וואָס האָבן געפּילט אַ נייגונג צו טעאַטער-שפּיל, כדי מיט זיי אויפצופירן די דאָזיקע פּיעסע.

אין איינעם אַ פֿאַרמיטאַג, וואָרטנדיק אינעם קראַנקן-רעויר, זע איך ווי ס'קומען דאָרט אַרײַן דריי יידן: דער פּרעזעס פֿון קאָמיטעט, דער פֿאַרשטייער

פון דער קולטור־אָפטיילונג און דער מחבר פון דער דראַמע „בלוט און פייער“, און זיי פּרעגן זיך אויף דעם „טעאַטראַל פון אוישוויץ“.

„דאָס בין איך“ — שטעל איך זיך פאַר פאַר זיי — „וועגן וואָס האַנדלט זיך זי?“. איך בין געווען שטאַרק איבעראַשט פונעם באַזוך ביי מיר פון דער חשובער דעלעגאַציע און כ׳האַב אַ טראַכט געטאַן באותו מינוט: אפשר ברענ־גען זיי מיר עפּעס אַ בשורה־טובה וועגן עמעצן פון מיינע נאַענטע, וואָס האָט זיך אָפּגעפונען. אַזעלכע זאָכן זענען געווען שכיח אין יענע טעג. דער דאָזיקער געדאַנק האָט ביי מיר אַרויסגערופן האַרץ־קלאַפעניש.

„מיר קומען צו אייך וועגן זייער אַ וויכטיקן ענין“ — ענטפערט מיר דער פּרעזעס, און אַנווייזנדיק אויפן מחבר פון דער דראַמע, זאָגט ער ווייטער — „פריינט כ׳ץ האָט אָנגעשריבן אַ טעאַטער־פּיעסע, וואָס איז מיט איר אינ־האַלט אונדז שטאַרק צום האַרצן און איז פאַסיק אויפגעפירט צו ווערן אויף דער בינע. ס׳איז שוין אפילו פאַראַן אַן אַנסאַמבל דערצו, ס׳פעלט אָבער דער רעזישער, וואָס זאָל דאָס אויפברענגען אויף דער בינע“.

לכן, לייגן זיי מיר פאַר, איך זאָל דאָס טאַן, וועדליק זיי האָבן געהערט, בין איך, זאָגן זיי, דערווייל דער איינציקער באַרופענער דערצו. דערמיט, זאָגן זיי ווייטער, וועל איך מתקן זיין עטלעכע נוצלעכע און וויכטיקע זאָכן: קודם־כל, צוריק אויפלעבן יידישע קולטור, שנית, אַרויפברענגען אויף דער בינע און באַווייזן אַ יידישע שאַפונג נאָך אונדזער גרויסן חורבן, און ועל כולם, מהנה זיין יידן מיט אַ טעאַטער־פאַרשטעלונג, וואָס מען האָט אַזוי פיל יאָרן נישט געקאָנט זען. די דעלעגאַציע האָט דערביי זיך מתחייב געווען צו באַזאָרגן, זיי ווייט מעגלעך, די נויטיקע עלעמענטן פאַר דעם צוועק.

הלמאי זאָל איך לייקענען? איך בין געווען זייער צופרידן פון דער מי־סיע, וואָס קהל וויל מיר אָנפאַרטרויען, און הגם כ׳האַב דערפילט עפּעס אַ מין „קטונתי“, און נישט געקוקט אויף מיין נאָך שוואַכן פיזישן מצב, האָט דער ענין מיך שטאַרק געלאַקט, מיך געמוטיקט און אפילו אָנגעפילט מיט כוח.

אַרויס פון לאַגער און אַרײַן אין לאַגער

איך האָב בכּן תּיכּף מסּכים געווען צו קומען אויף דער לײענונג פון דער פּיעסע פאַרן קאַלעקטיוו, און אויב איך וועל זיך פּילן ביכולת זיך אונטערצונעמען זי אויפצופירן, וועל איך דאָס טאָן בלב ונפש. געטראַכט האָב איך: קודם-כל, לאַמײד הערן לײענען די פּיעסע און זען מיט וואָס דאָס שמעקט. וואָס איז דאָ פאַראַן צו ריזיקירן?

מײן הלבשה איז נאָך אַלץ געווען די שפּיטאַל-בגדים פונעם „שוואַבינג שפּיטאַל“ אין מינכען. צוליב דעם אַרויסדרייען זיך פון דאָרט יענעם טאָג און אַריבערפּעקלען זיך אין לאַגער פעלדאַפּינג, האָב איך נישט באַוווּזן צוריק צו באַקומען פון דאָרט מײנע מלבושים און אַזוי אַרום בין איך געבליבן אין דעם, וואָס איך האָב אויף זיך געטראַגן. טאָ ווי קאָן מען קומען צום קאַלעקטיוו און זיך באַוווּזן אין אַזאַ געבעכדיקן הילוך? דאָרף איך דאָך, ווי מען שמועסט, זײן זײער רעזשיסער, צו וועלכּן מען דאָרף האָבן אַ שטיקל באַציאונג, און מײן בידנער מעמד קאָן זיך שלעכט אַרופּן אויף דער זאָך גופּא.

אַ פנים, אַז די דעלעגאַציע האָט דאָס אויך פאַרשטאַנען, און אויף צו-מאַרגנס, עטלעכע שעה פאַר דעם ווען ס'איז באַשטימט געוואָרן פאַרצולײענען די פּיעסע, האָט מען מיך מכבד געווען מיט מענטשלעכע מלבושים פון קאַפּ ביז די פּיס, איך בין אַוועק הערן די פּיעסע מיט פּרייד, הן פון דעם פון פאַרויס-באַקומענעם שכר פאַר מײן נאַכנישט-געטוענער אַרבעט, הן וואָס די מענטש-לעכע הלבשה האָט מיר צוריקגעגעבן אַ שטיקל לײטישן אויסזען, און דער עיקר — פון נעמען אויף זיך אַזאַ הייליקע שליחות, צו שטעלן אפשר די ער-שטע יידישע טעאַטער-פאַרשטעלונג מיט די באַפּרייטע קאַצעטלער, אַ זאָך וואָס איז מיר געווען שטאַרק צום האַרצן.

צו דער באַשטימטער שעה זענען געווען פאַרזאַמלט ביים פרעזעס אין שטוב דער געשאַפּענער טעאַטער-אַנסאַמבל און אויך די פאַרשטייער פון דער קולטור-אַפּטיילונג. נאָכן פאַרשטעלן מיך דורכן פרעזעס פאַר די אַנוועזנדיקע, האָט דער מחבר לעאָן כײַך גענומען לײענען זײן פּיעסע.

ווי וויל כ'האָב געהאַט אַ ביסל טעאַטראַלע פּראַקטיק נאָך פון מיינע יונגע יאָרן און כ'בין אפּשר געווען אַ קאַפיטשקע טעאַרעטיש באַהאַונט אין דער טעאַטער־קונסט און געוויסט אַז, על פי רוב איז ביי דער עבודה פאַראַן טרעמע — מוז איך אָבער מודה זיין, אַז פאַרן הערן יענעם מאָל די פּיעסע, איז מיך באַפאַלן אַ דאַפּלטער פּחד. קודם־כל, צי וועל איך אין שטאַנד זיין אויסצופירן די אויפגאַבע, וואָס מען לייגט אַרויף אויף מיר — נעמען אַ פּריש־געבאַקענע פּיעסע, קיין מאָל נישט געזען, נישט געהערט, און מאַכן דערפון אַן אויפּפירונג, וואָס מען זאָל עס קאַנען באַווייזן פאַר לייטן. ווי הויך עס גרייכן ביים געשאַפּענעם טעאַטער־אַנסאַמבל די שוישפּילערישע פּעאַיקייטן — האָב איך אויך נאָך נישט געקאַנט וויסן. אמת טאַקע, זייער פיזישער אויסזען געפּעלט מיר זייער: גאַנץ סימפּאַטישע בחורים און מיידלעך, כ'לעבן, אַלץ איז וויל און פיין. צו טעאַטער פּאָדערט זיך אָבער נאָך אַזאַ קלייניקייט ווי טאַלאַנט. אַ הויך דעם, טראַכט איך, ווער ווייסט, וואָס דער מחבר פון דער פּיעסע האָט באַוויזן צו שאַפּן? צי וועט דאָס בכלל זיין אַ מאַטעריאַל ראוי אויפצופירן אויף דער בינע? אַזעלכע און ענלעכע געדאַנקען האָבן מיך דע־מאַלט באַהערשט און געמאַטערט. אַבסערווירנדיק אָבער דעם קאַלעקטיוו און זעענדיק מיט וואָסער אינטערעס און ערנסט זיי האַרכן זיך צו צום געלייענטן, האָב איך באַקומען מוט און זיך עטוואָס באַרוואיקט. אויך דער טעקסט האָט מיר אָנגעהויבן געפּעלן צו ווערן און כ'האָב געטראַכט: אפּשר? אפּשר וועט דערפון עפּעס אַרויסקומען?

די פּיעסע איז אויך אַלעמען געפּעלן געוואָרן. דער מחבר האָט געהאַט גוטע כּוונות און טאַקע אויך געלונגענע איינפאַלן. ער האָט אין אַט דער דראַמע אַרויסגעבראַכט אַ סך טעאַטראַלע און שפּאַנענדיקע מאַמענטן. דער סיפּור־המעשה האָט פאַרגעשטעלט אַ בילד פון אַ באַלעבאַטישער יידישער שטוב אין פּוילן פאַרן לעצטן חורבן. דער פּערסאָנאַזש: טאַטע, מאַמע, זין און טעכטער. איינער פון די זין — אַ חלוץ, וואָס האָט שוין געהאַט אַדורכגעמאַכט אין אַ קיבוץ די „הכשרה“, האָט כּסדר געפרוּווט צורעדן זיינע עלטערן, זיי זאָלן פאַר־

ארויס פון לאַגער און אַרײַן אין לאַגער

לאַזן די פּוילישע ערד, וואָס האָט וועדליק זײַן מײנונג, שוין געברענט אונטער די פיס. ער האָט פאַרלאַנגט פון זײַנע עלטערן, זײ זאָלן אַלץ ליקווידירן און פאַרן זיך באַזעצן אין ארץ־ישׂראל. זײַנע עלטערן זענען געווען גוט סיטואירט, געהאַט פּרנסה בריווה, האָט זײ ווײניק געלאַקט זײער זונס פלאַן און זײ האָבן אים טאַקע נישט געפאַלגט. לסוף איז דער זון אַליין אַוועקגעשיקט געוואָרן דורך זײַן קיבוץ קײן ארץ־ישׂראל.

מיטן אַנקומען פונעם היטלער־חורבן האָבן זײַנע עלטערן, אַזוי ווי מײַן־ליאַנען אַנדערע יידן, געענדיקט זײער לעבן אין גאַזקאַמערן, אַדער ערגעץ אַנדערשווה. ס׳איז געבליבן לעבן בלויז איין טאַכטער, וואָס האָט זיך געראַט־טעוועט פונעם קאַלך־אויזן. איר ברודער, דער חלוץ פון ישׂראל, וואָס איז שוין דורך דער צײט געוואָרן אַן אַפּיציר אין דער ״הגנה״, האָט באַקומען אַ דערלויבעניש צו קומען קײן פּוילן אויף אַ קורצער צײט, כדי צו זען, וואָס ס׳איז געוואָרן מיט זײַן פאַמיליע. צו זײַן גרויסן צער האָט ער אָבער קײנעם פון זײ נישט געטראָפּן. ער האָט בלויז געהערט אַ קלאַנג, אַז זײַן יינגסטע שוועסטער זאָל זיך געפּינען אין דײַטשלאַנד אין אַ דײַ־פּײַ־לאַגער. ער קומט קײן דײַטשלאַנד, געפּינט טאַקע זײַן שוועסטער און נעמט זי מיט קײן ארץ־ישׂראל.

ווי ס׳איז צו זען, איז דער תוכן און סוּשעט פון דער דאָזיקער פּיעסע געווען נישקשהדיק טעאַטראַליש. דערצו נאָך מיט אַ מוסר־השכל, וואָס פאַסט זיך פאַר אַזאַ סגאַל דראַמע. אַלץ וואָלט געווען ווײל און פּײַן, ווען נישט דאָס, וואָס דער מחבר האָט באַלאָדן זײַן דראַמע מיט צו פּײַל לאַנגע מאַנאַלאָגן, אַ זאָך, וואָס איז תּמיד ״סם״ הן פאַרן אַקטיאָר און אויך פאַר דער אויפּפירונג גופּא.

אַפּגעבנדיק זיך אַ חשבון פון דער אחריות, וואָס איך דאַרף אויף זיך נעמען מיט אַט דער אויפּפירונג, איז געווען בײַ מיר אַן אַמביציע צו באַווײַזן די ערשטע פּיעסע נישט ווי אַ קריפּל. האָב איך טאַקע מסכים געווען אויפ־

צופירן די פיעסע בתנאי, אז דער מחבר זאל דערלויבן צו קירצן די מאַנאַלאָגן ביזן תמצית, פאַרוואַנדלען זיי אין קלענערע דיאַלאָגן, אַדער אין גאַנצן אַרויס-וואַרפֿן. בקיצור, דער מחבר האָט, בלית ברירה, מסכים געווען נאָכצוקומען מיין פאַרשלאָג, און נאָך אַ ביסל צייט מעיין-זיין פון מחבר, צוזאַמען מיטן פאַר-שטייער פון דער קולטור-קאָמיסיע און מיין ווייניקייט, איז מען ענדלעך צו-געטראָטן צו די פראָבן.

קלאַר, אז כדי די פיעסע זאל דערזען די שייך, קומען אויף דער בינע, האָט זיך געפֿאַדערט אַ שפּאַרער מסירת-נפשדיקער אַנשטרענג. קודם-כל, איז געווען גרויס די האַרעוואַניע איבער דער פיעסע גופא: געמוזט זיך ברעכן דעם מוח פֿאַר דער מיואַנסצען, באַפּוזן זי מוזיקאַליש און אַריינפלעכטן לי-דער-טעקסטן צוגעפֿאַסטע צו דער האַנדלונג. צו דעם אַלעם זענען נאָך צו-געקומען אַנדערע דאגות און קאָפּדרייענישן.

מ'האָט זיך אַרומגעזען, אז ס'איז נישט פאַראַן קיין פּאַסיקער זאל וווּ אויפצופירן די פיעסע, סיידן אין אַן אומגעהויער לאַנגער הילצענער בודע, וועלכע האָט געקאָנט אַרייננעמען אין זיך אַ צוויי טויזנט מענטשן. די דאָזיקע געביידע איז פֿאַר די ימים-נוראים פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ שיל, וווּ יידן האָבן מתפלל געווען. יום-כיפור האָט מען אפילו געהאַט דעם כבוד צו האָבן דאָרט ווי אַ גאַסט דעם גענעראַל אייזנהאַוער גופא. ער האָט דאָרט געהאַלטן אַ דרשה, וואָס קיינער, אַחוץ דעם דאָלמעטשער, האָט נישט פאַרשטאַנען. ער איז געקומען אַהין אַריינצוואַרפֿן אַ פאַר טרייסט-ווערטער פֿאַר די פאַרזאַמלטע יידן, געוועזענע לאַגעריניקעס, וואָס געפינען זיך נאָך אַלץ אין לאַגערן: „נישט געדאגהט, יידעלעך, ס'וועט נאָך גוט זיין, גאָט איז אַ פּאַטער און אַמערקיקע איז אַ גרויס און מעכטיק לאַנד.“ איז וויבאַלד אַזעלכע דיבורים קומען פונעם באַפרייער אונדזערן, בכבודו ובעצמו, טאָ וואָס זשע דאַרף מען נאָך בעסער ? איז מען דאָך, הייסט עס, שוין אויסגעזאַרגט...

אַרויס פון לאַגער און אַרײַן אין לאַגער

עטלעכע וואָכן פּראַבן האָבן געגעבן גאַנץ גוטע רעזולטאַטן. די אַמאַטאָרן שוישפּילער האָבן נישקשהדיק באַהערשט זייערע ראַלן, און מען האָט גענומען אַ טראַכט טאָן וועגן דער דאַטע פון דער פּרעמיערע.

כמעט אַלע איינוווינער פון פעלדאַפּינג זענען געקומען צו דער פּרעמיע־רע. זיי זענען געקומען אַנקוקן דאָס ווּנדער צווישן אַלע ווּנדערס — אַ טעאָ־טער־פּאַרשטעלונג פון קאַצעטלער פּאַר קאַצעטלער! אַלע ווי איינער האָבן געשטראַמט צו דעם זאַל. און פּאַרוואָס טאַקע נישט? האָט מען דאָך אַזוי לאַנג נישט געהאַט די זכּיה צו זען אַ יידיש טעאַטער.

אחוץ דעם, האָט די פּאַרשטעלונג געהאַט אַן אַנגענעמע איבערראַשונג. מיט עטלעכע שעה פּריער איז אַנגעקומען קיין פעלדאַפּינג דוד בן־גוריון. דער פּרעזעס פון לאַגער, פּריינט דודקעוויטש (אגב דער סופּלער פון דער פּיעסע) האָט אים מיטגעבראַכט אין זאַל אַרײַן, בכדי אויסצונוצן די גוטע געלעגנהייט וואָס אַלע יידן זענען דאָרט פּאַרזאַמלט און ס'איז דער שעת הכּושר זיי מהנה צו זיין מיט אַ פּאַר טרייסטווערטער. פּאַראיינוועגס איז עס אויך געווען די געלעגנ־הייט פּאַר אַ פּאַר ברידערלעכע גרוסן פון ארץ־ישׂראל.

פּאַר דער פּאַרשטעלונג האָט אונדזער פּרעזעס געמאָלדן, אַז דער ספּעק־טאַקל וועט זיך אָנהייבן מיט אַ געוויסער פּאַרשפּעטיקונג, מחמת דעם, וואָס מיר האָבן דעם כּבוד צו האָבן דאָ אין זאַל אַלס גאַסט דעם גרויסן ציוניסטישן מנהיג דוד בן־גוריון! דער איבערראַשטער עולם האָט אויפגענומען דוד בן־גוריווען מיט גרויס ענטוואַזום, מיט שטורמישע אַפּלאַדיסמענטן און אַוואַציעס. האָבן פּאַר זיך אַזאַ פּערזענלעכקייט איז אין אַלע צייטן געווען אַ געשעעניש, אַ פּשיטא אין יענע אומעטיקע טעג, ווען מען האָט געגאַרט צו הערן אַ וואָרט פון טרייסט און האַפענונג וועגן אונדזער פּערזענלעכן ווי אויך פּאַלקישן וויי־טערדיקן גורל און אויך אַפּנעמען אַ גרוס פון די קעמפּער פּאַר אַ צוקונפּטי־קער יידישער מדינה.

איז דעריבער נישט געווען קיין חידוש, וואָס דער עולם איז געזעסן ווי צוגעשמידט צו די פלעצער און אויסגעהערט זיין רעדע. הגם דוד בן-גוריון האָט גוט געוויסט און פאַרשטאַנען, אַז קיין טרייסט צום אומגליק איז נישטאָ, איז אָבער דערפאַר זיין רעדע געווען פול מיט בטחון וועגן דעם לאַנד, וואָס וועט בקרוב ווערן די שטענדיקע היים פאַרן גערודפטן און געפלאַגטן יידישן פּאָלק, וואָס איז צו אונדזער גליק און פרייד אָביסל צייט שפעטער געוואָרן אַ ישׁ, אַן עיקר טרייסט נאָך אוישוויץ...

ערשט נאָכדעם האָט זיך אָנגעהויבן אונדזער ערשטע טעאַטער-פאַרשטע-לונג, אַן אויפפירונג פון אַ יידישער פיעסע אין וועלכער די אַקטיאָרן זענען געוועזענע קאַצעטלער און די צושויער — דאָסגלייכן.

א פארשטערטער סדר

דאָס איז געווען דאָס ערשטע מאָל, וואָס ס'איז מיר אויסגעקומען בייצו-
ווייניגן אַ סדר אין איינער פון די שטעט אויף קאָט ד'אָזיר. כ'בין נאָרוואָס
דאָרט געוואָרן אַ תּוּשב, ווען איינער פון מיינע, צו יענער צייט נאָך ווייניקע
פריינט האָט מיך פאַרבעטן קומען צו אים אויפן סדר. איך בין אַהין אוועק
מיט צופרידנקייט און נייגיר.

אַחוץ מיר, זענען נאָך געווען פאַרבעטן עטלעכע פאַמיליעס, מיט וועלכע
איך האָב זיך נישט געקענט. דאָס האָט אָבער נישט געשטערט, אַז מיר אַלע
זאָלן זיך גלייך דערפילן ווי מיטגלידער פון איין משפּחה, וואָס האָבן נאָך
נישט געהאַט די געלעגנהייט צו טרעפן זיך צוזאַמען אויף איין אָרט און איצט
איז עס געשען ביי דעם יום-טובדיקן טיש פון פּסח-סדר.

די שטוב איז געווען אַ רחבותדיקע, אַ ליכטיקע, אַ יידיש-היימישע. מ'האַט
גלייך דערפילט, אַז דאָ פּעלט גאַרנישט, הן מצד פרנסה, הן פון רעספּעקט פאַר
יידישער טראַדיציע. די דאָזיקע שטימונג איז בלי ספק געווען די סיבה פאַר-
וואָס די פאַרזאַמלטע ביים טיש האָבן נישט בלויז צוגעהערט זיך צו דער גע-
שיכטע פון יציאת-מצרים, נאָר אויך אַליין גענומען דערציילן...

די גוטע ריחות פון דער אַלטער היים האָבן גענומען אַנפילן די דאָזיקע
רחבותדיקע דירה אינעם מאָדערנעם לוקסוס-הויז, נישט ווייט פון ים. דעם
„הים ראה ווינס“ וואָס מען האָט זיך אים תמיד פאַרגעשטעלט אינעם דמיון,
האָבן מיר איצט געהאַט נישט ווייט פון דאַנען. יעדער האָט עפעס דערציילט,
און אַזוי אַרום אויפגעלעבט די צייט פונעם אַמאָליקן פּסח, דעם פאַר פּסח.

וועלכער האָט זיך אָנגעהויבן מיט אָנשטעלן אַ פעסל בורעקע-באַרשט, מיט אויסקאַלכן די שטוב, מיט איינלייגן אין פלעשער ראָזשינקעס אויף וויין פאַר די ארבע־כוסות.

עס איז אַוועק אַ דערמאָנען זיך, ווי מ'האַט דאָס אין די שרעקלעכע יאָרן פון נאַצישער פּיין געבענקט נאָך די שיינע סדרים און ווי אַזוי דאָס דערמאָנען זען דעם זמן חרותינו האָט געשטאַרקט דאָס ביסעלע בטחון, אַז מען וועט אויך איבערלעבן דעם גרויזאַמען היטלער־רוצח און אַרויס, ווערן צוריק פרייע מענטשן.

— דאָס איז געווען נישט בלויז אַן ענדערונג פון דער דרויסנדיקער דע־קאַראַציע — האָט דער בעל־הבית איבערגעריסן די טרויעריקע געשיכטעס פון דער נאַצי־צייט און צוריקגעפירט דעם שמועס צו דער אַלטער היים פון דער נאַרמאַלער צייט — נאָר אויך אַ באַנניאונג פון דער נשמה, פון אַ גלויבן אין אַ באַפרייאונג פאַר אונזער פּאָלק, וואָס מוז און וועט קומען. דאָס איז געווען איינער פון די הויפט־זיילן, אויף וועלכן ס'האַט זיך געהאַלטן אונדזער לעבן. טאַקע פאַרנומען זיך מיט וואַכעדיקע זאַכן, מ'האַט באַשטעלט נייע מלבו־שים, אָנגעגרייט ציבעלעס, אייער, מצות, און ביי פרומע יידן אויך מצות־שמורה, וואָס זענען געבאַקן געוואָרן ערב פסח פאַרמיטאַג דורך די חסידים אַליין, געוואַלגערט אַליין מיט אייגענע הענט, און דאָס אין אַזאַ איילעניש און ברען, ס'זאַל חלילה קיין רגע נישט בלייבן ליידיק ביז די מצה איז געטומען אין אויוון אַריין — און דאָך איז אין דער פשוטקייט פון די זאַכן געווען טיפער אינהאַלט.

— מצה־מעל האָט מען געשטויסן אין אַ מערזשל, קיין גרייט מצה־מעל אויף קניידלעך ווי היינט איז נישט געווען. און ערשט דאָס בודק־חמץ זיין אַן אַוונט פריער פאַר ערב פסח! און צומאַרגנס, דאָס נישט טאַרן עסן, נישט קיין חמץ און נישט קיין מצה, נייערט באַרשט מיט קאַרטאַפּל געשמאַלצן מיט גרויון, וואָס די מאַמעס פלעגן אָנגרייטן נאָך חנוכה־צייט. און דער קערשן־זאַפט? אַ האַלב יאָר פריער האָט מען געגרייט זיך לכבוד פסח.

— און צי ווייטט עפעס וועגן דעם דער ברייטער עולם און דער יונגער דור, די וואָס קענען נישט די געשיכטע? — האָט געפרעגט מיין פריינט. אַ דאַנק וועלכן איך בין פֿאַרבעטן געוואָרן צו דעם סדר — צי זענען מיר מקיים די מצווה פון „והגדת לבנך“, זאָלט דערציילן די קינדער דיינע, סאַרע רייכע געשיכטע מיר יידן האָבן, סאַרע אכזריותדיקע תקופות מיר האָבן מיטגע- מאַכט און איבערגעלעבט אַפילו נאָך פֿאַר דער שוואה? פֿאַראַן גענוג אַזעלכע וואָס ווילן ביסלעכווייז פֿאַרגעסן אַדער מאַכן זיך פֿאַרגעסן, די שוואה — קעגן וועלכער יציאת-מצרים איז געווען אַ בלאַסער אומגליק. און דאָך איז דערויף געזאָגט געוואָרן „כל המרבה לספר להרי זה משובח“ — דער וואָס דערציילט מערער דערוועגן, דער איז געלויבט. אַדער „בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים“. אין יעדן דור דאַרף יעדער זיך זען ווי ער אַליין וואָלט אַרויסגעגאַנגען פון מצרים. אַ פשיטא דער חורבן-אומגליק.

— שבת הגדול — האָט דער בעל הבית צוריק גענומען אַ וואָרט — פלעגט ביי אונדז דער רב תמיד האַלטן אַ דרשה בנוגע פסח. ער פלעגט זאָגן ווי אַזוי כשרן די כלים, ווי אַזוי די ווייבער דאַרפן צוערשט גוט אַפרייבן די כלים און ברענגען זיי אויפן נייעם מאַרק צום כשרן אַ טאָג פֿאַר ערב פסח, און די וועל- כע האָבן נישט באַוויזן דאָס צו טון פריער — אפילו ערב פסח. דער רב אין שטעטל וועלכער איז ל"ע געווען אַ קנאַפער פויליש-רעדער, איז איין מאָל, בעת ער איז געגאַנגען אַ געוויסן פרימאַרגן כשרן דעם באַק-אויזן פֿאַר מצות, וואָס האָט זיך געפונען אינעם זעלביקן הויז ווי די פֿאַליציי-קאַמענדאַטור, האָט ער זיך באַגעגנט מיטן קאַמענדאַנט פנים אל פנים. יענער האָט אים באַגריסט מיט אַ „דויען דאַברי פֿאַניע ראַביניע. גדושע טאָ פֿאַן ראַבין אידושע טאַק ווטשעש- נייע?“ (גוט מאַרגן, הער רב, ווו גייט דאָס דער הער רב אַזוי פרי?).

— יא אַזודשע טו דאָ טעגאַ יאַסלאַ קאַשיראַוואַטש פיעס (איך גיי דאָ צו דעם יאַסלען כשרן דעם אויוון — האָט עס געזאָלט הייסן). „פיעס?“, איז דער קאַמענדאַנט געבליבן נשתומם: „צו וואָס דאַרף דאָס דער ראַבין כשרן יאַסלס הונט?“

אגב האָט ער יענעם הונט גוט געקענט, „לאַטעק“ האָט מען אים גערופן. דעם נאָמען האָט ער באַקומען, ווייל ער פלעגט אַרױסלקחנען אין אַ מאַרק־טאָג די קאַלבאַסן וואָס די פּויערטעס האָבן זיך אָנגעקויפט און אַנידערגע־שטעלט אין די קייבערלעך. ער האָט עס אַזוי קונציק אַ צי אַרױסגעגעבן אומ־באַמערקטערהייט און דערמיט אַנטלאָפּן צו זיך אין דער בודע. און טאַמער האָט מען עס באַצייטנס דערשנאַפט און אים נאַכגעיאָגט, פלעגט ער אַדורכבייסן דעם רונדיקן קאַלבאַס אויף דער העלפט, איבערגעלאָזט אַ האַלבן און מיטן אַנדערן האַלבן אַנטלאָפּן צו זיך. „חצי שלי וחצי שלך“... אַזוי, אַז דער נאָמען „לאַטעק“ האָט אים פּונקט געקליידט... אַבער פאַרט איז פאַרן קאַמענדאַנט נישט געווען פאַרשטענדלעך די מעשה מיטן כשרן דעם „לאַטעק“. אַבער, אַז דער ראַבין טוט עס, מן הסתם ווייסט ער וואָס ער טוט.

דער זעליקער רב, האָט ווייטער דערציילט אונדזער גאַסט־געבער, וואָס איז ווי געזאָגט, נישט געווען קיין וואַשנע פּויליש־רעדער, האָט אַבער איין מאָל אַדער צוויי מאָל אין יאָר באַדאַרפן פאַרט רעדן אַ פאַר פּוילישע ווער־טער ווי למשל: בעת אַ נאַציאָנאַלן מלוכה־יום־טוב: דעם 11־טן נאַוועמבער, דעם 3־טן מאַי, ווען ס'איז אַדורכגעפירט געוואָרן אַ צערעמאָניע אין שיל אין אַנוועזנהייט פון פּוילישע שטאַטישע פאַרשטייער. דער חזן מיט די משוררים פלעגן דאָן זינגען „ניע זשוטשים זשעמי ס'קאַנד נאַש רוד“. דער רב האָט דער־נאָך גערעדט אין זיין גאַרניט וואַשנעם פּויליש און ווען ער האָט געענדיקט האָבן די פּוילישע פאַרשטייער אויסגערופן מיט בראַוואָס „ניעך זשיע ראַבין“; אַלע האָבן מיטגע־האַלפּן „ניעך זשיע, ניעך זשיע“* און דער רב מחמת עניוות האָט אָפּגעענטפּערט: „ניע טשעבאַ, ניע טשעבאַ“...**.

אַן אַנדערער פון די איינגעלאָדענע געסט צום סדר האָט דערציילט ווי אַזוי די חסידים אינעם גערער־שטיבל ביי זיי אין שטעטל האָבן געפּראָוועט

* זאַל לעבן דער רב.

** מען דאַרף נישט, מען דאַרף נישט.

די צווייטע טעג פסח דעם יציאת-מצרים. דאָס שטיבל האָט זיך געפונען אין דער אָפיציע פון דער קאָמעניצע מיטן בלעכענעם דאָך פון לאַמען נחמן. אויפן הויף האָט זיך אויך געפונען אַן אייגענע פלומפ מיט גוט טרונק-וואַסער. פאַרן וועלן נוצן דאָס דאָזיקע גוטע וואַסער האָבן מענטשן געמוזט באַצאָלן מיט שאַלעכץ פון קאַרטאָפּל, כדי נחמן זאָל האָבן מיט וואַס צו פאַשען די בהמות וואַס ער האָט פאַרמאַגט. בלויז די שכנים די איינוווינער פונעם הייז און פאַר-שטייט זיך אויך די חסידים פונעם גערער-שטיבל האָבן געהאַט די פּריווילעגיע צו נוצן וואַסער בשפּע אָן צו באַצאָלן מיט קאַרטאָפּל-שאַלעכץ.

אויפן זעלביקן הויף האָבן זיך געפונען פעסלעך מיט סמאַלע אויף צו שמירן די דעכער, און אויך אַזעלכע אָן סמאַלע אָנגעפילט מיט וואַסער, בכדי זיי זאָלן זיך נישט צעפאַלן פון טריקעניש. כדי גענוי אונטערצושטרייכן דעם „בצאת ישראל ממצרים“, ווי אַזוי די יידן זענען אַדורכגעגאַנגען דעם ים, וואַס האָט זיך געשפאַלטן דורך משה רבינו'ס שטעקן, פלעגן די חסידים אַריינקו-לערן די פעסלעך וואַסער אינעם שטיבל אַריין, דאָרט זיי אויסגעגאַסן, און גע-שפּרייזט אַהין און צוריק אינעם וואַסער כמעט ביז די קני, זינגענדיק דער-ביי מיט גרויס עקסטאַז דעם „בצאת ישראל“. איינער אַ חסיד האָט אַמאָל אין גרויס איילעניש אויך דאָרט אַריינגעקולערט אַ פעסל מיט סמאַלע און עס אויסגעגאַסן ווי די אַנדערע מיטן וואַסער. נו, נו, איז דאָך איבריך איבערצו-געבן ווי אַזוי די התלהבותדיקע חסידים האָבן דערנאָך אויסגעזען מיט זייערע שיך און הויזן פאַרסמאַלעטע ביז דער קני. אַבער דאָך איז קיינמאָל דערנאָך נישט אויפגעגעבן געוואָרן דעם מנהג פון מקיים זיין דעם יציאת-מצרים אויף דעם אופן.

אַ געוועזענער דעפּאַרטירטער האָט גענומען דערציילן ווי אַזוי אַ רב, אָן אַפּשטאַמיקער פון אונגאַרן, האָט „געפּראָוועט“ דעם סדר אין לאַגער 11 נעבן דאַכאָ. פאַרן באַקומענעם שטיקל ברויט פון עטלעכע טעג האָט ער זיך איי-געשאַפט קאַרטאָפּל, זיי אַפּגעברענט אין אויוון פאַר אַ „זרוע“ און פאַראיי-געגס עס אויך גענוצט אַלס רפואה אויף דיזענטעריע (שילשול) פון וועלכע

ער האָט געליטן, און פון וואָס אַ סך קאַצעטלער זענען אומגעקומען. וויין אויף אַרבע כּוּסוֹת האָט ער פּאַרטראָטן מיט די געפּאַנטשטע קאַפּע. מרור? — האָט ער געזאָגט — מיט דעם איז מען שוין פּאַרזאָרגט איבערגענוג דורך די קאַפּאַס און ס.ס.־לייט. פּאַר כּרפּס, האָט ער גענוצט אַ שטיקל מייער, מיט וועלכן ער האָט זיך באַזאָרגט מיט אַ פּאַר טעג פּריער. די הגדה האָט ער געקענט פון אויסנווייניק, האָבן זיך אַרום אים פּאַרקרענצלט אַביסל לאַגערינקעס, געשטעלט זיך ביי זיין בוקסע — און יעדן מאַמר מיטגעזאָגט, מיטגעקרעכט.

— עס האָט דערמאָנט אין די אַנוסי־מאַראַנען בעת די שפּאַנישע אינ־קוויזיציעס, וווּ אַ סדר האָט געשמעקט מיט סכּוּת־נפּשוּת. און דאָך איז עס גע־טאָן געוואָרן. יידן האָבן שוין אַזויפּיל אכזריותדיקע גזירות און פּיינען איבער־געלעבט, האָט דער רב אונדז געטרייסט, וועט מען די נאַציס אויך איבער־לעבן. דער עיקר — בטחון! געדענקט יידן, שטאַרקט זיך, די גאולה איז שוין נישט ווייט. מחמת ס'איז שוין באמת „באו מים עד נפש“.

דאָס איז טאַקע געווען דער לעצטער פּסח אין קאַצעט, ווייל דעם 30־טן אַפּריל זענען מיר באַפּרייט געוואָרן דורך דער אַמעריקאַנער אַרמיי. מיר האָבן דערמאָנט די נבואה פונעם רב פון אונגאַרן יענעם פּסח אין לאַגער. אגב האָט מען דעם רב שפּעטער, נאָך דער באַפּרייאונג, געטראָפּן אין די־פּי־לאַגער פעל־דאַפּינג. ער איז דאָרט געוואָרן דער מרא ד'אתרא, און אפילו אויסגעבאַרגט זיין טלית דעם „עמך־טעאַטער פּאַר דעם „מיראַפּאָליער צדיק“, בכדי אַרויס־צוטרייבן דעם „דיבוק“ וועלכן מיר האָבן דאָרט אויפּגעפירט.

בכדי אַריינצוברענגען אַ ביסל הייטערקייט האָט דער בעל הבית דערציילט, אַז ביי אים אין שטעטל האָט דער בעל־עגלה, דער „געלער הענעך“ אַפּגעריכט דעם סדר אויף אַזאַ אופן, אַז אַנשטאַט די הגדה, האָט ער גאָר געזונגען די ליי־דער פון גלית־שפּיל: „איך בין גלית דער גרויסער העלד, פּאַר מיר מוז ציי־טערן די גאַנצע וועלט, איך בין איינער און ווייטער איז קיינער, איך האָב אין

מיר העלדישע ביינער, איך האב אין מיר קעלט און היץ, און איך גיב א געשריי גיט א דונער און א בליץ.

איך האב זיך צו דעם אלעם צוגעהערט אויפמערקזאם. בשעת מעשה איז מיר געקומען אויפן דמיון דער סדר ביי אונדז אינדערהיים, בעת מיין היילי-קער פאטער איז געזעסן אויפן העסע-בעט אין כתר-מלכות, אָנגעטאָן אינעם קיטל מיטן ספעציעלן ווייסן קאַפּל אויסגעהאַפּטן מיט גאַלד און זילבער „סדר לפסח“. מיין האַרציקע מאַמע האָט געזאָרגט אַז בשעת דער „מלך“ פירט זיין „מלוכה“ זאָל עס זיין בשלימות, ס'זאָל קיין ברעקל נישט פעלן צום זכר ליציאת מצרים. מיין צדקתדיקע מאַמע, וואָס „האַט אָנגעטאָן אויף איר פנים דעם שמייכל“, האָט אַלץ צוגעגרייט און געשיינט ווי אַן אמתע „מלכה“ זיצנ-דיק אַרום סדר-טיש. מיין טאַטע, דער „מלך“, האָט פאַרטייטשט כמעט די גאַנ-צע הגדה און דער עיקר געגעבן צו פאַרשטיין און אויסגעטייטשט דעם „עבדים היינו“, אַז אויך די מאַמע, ווי מיר קינדער, זאָלן פאַרשטיין און באַגרייפן וואָס ס'איז געשען מיט די יידן אין מצרים. דער יינגסטער פון אונדז האָט געהאַט די זכיה און פּריווילעגיע צו פרעגן די קשיות און אויך זיך געקליגט אַפּויער-צוגנבענען דעם אפיקומן פון אונטערן קישן כדי פונעם טאַטן צו באַקומען חול-המועד אויסלייז-געלט אויף צו קויפן ניסעלעך.

בכלל האָט מיין פאַטער נישט בלויז געזאָגט די הגדה נאָר זי ממש אויס-געזונגען. פאַר יעדן פּזמון האָט ער געהאַט זיין באַזונדערן ניגון וועלכן מיר, קינדער, האָבן שוין געקענט און מיטגעזונגען. נעמענדיק אָבער דעם כּוּס אין האַנט צום פּסוק „והיא שעמדה“, פּלעגט ער עס זאָגן מיט אַזאַ ביטערניש, פּרעגנדיק : „פאַרוואָס ? פאַרוואָס זענען מיר יידן אַזוי באַשטראַפּט, אַז אין יעדן דור זאָל אויפשטיין עפעס אַ מערדערישע קראַפּט און אונדז וועלן חס וחלילה פאַרניכטן ? פאַרוואָס רבונו של עולם ? אָבער באַלד האָט ער זיך און אונדז געטרייסט, אַז „ה'ק'ב'ה' מצילנו מידם“... דאַקעגן פּלעגט ער אויסלאָזן זיין גאַנץ ביטער האַרץ פון אַ גאַנץ יאָר ביים קללהדיקן מאַמר „שפּוך חמתך על

הגוים", פאר וועלכע יידן זענען זיי ווי א דארן אין אויג אין זייער שנאת-חינם נאך עד היום.

און בעת מיר האבן ביי אונדזער גאסטגעבער טאקע געהאלטן ביים דאך זיין פסוק האט צו אונדזער אלעמענס גרויסן ווונדער זיך דערהערט א קלונג אין דער טיר... באלד האט זיך געעפנט די טיר און ס'האבן זיך אין איר אריינגעשטעלט מיט האק און פאק אביסל האלעדראנצעס. אין ערשטן אויגן בליק האבן זיי אונדז אויסגעזען צו זיין ווי אמאל די פורים-שפילער אין שטעטל. און ווען נישט די טראדיציאנעלע סדר-מאכלים וואס זענען נאך געהאט גע- בליבן אויפן טיש אין דער "קערה", ווי : מרור, מצות, זרוע, חרוסת, און אויך וואס דער בעל הבית איז געווען אָנגעטאָן אין קיטל מיטן הויכן ווייסן קאפל אויפן קאפ, וואלט מען געקענט מיינען, אז מען האט א טעות אין חשבון פון לוח, אז ס'איז גאר פורים און נישט פסח.

אזא בילד האט זיך געשאפן פון די "אורחים" מיט זייערע באַוואַקסענע בערד און קאלטענעוואטע לאַנגע האַר אַראַפּגעלאָזן איבער די אויגן. פון זייערע פנימער האבן זיך קוים אַרויסגעזען די שפיץ נעז, בלויז די גיטאַרעס, טראַג- זיסטאַרס, אויף צו פאַרדולן דעם קאַפּ, האַבן זיי געהאַלטן פעסט און הייליק, ווי להבדיל פרומע יידן דעם טלית און תפילין. די קעפ פאַרבונדן מיט בענ- דער ווי די אינדיאַנער, נישט דאָ געדאַכט. זייער ווייבערישער מין איז אָנגעטאָן געווען (גיכער אויסגעטאָן), אז ס'האַט זיך געקענט דוכטן ווי ס'וואַלט זיי געווען אי הייס, אי קאַלט. ווי זיי וואַלטן געהאַט חשק אַריינצוכאַפּן מיט איין שאַס דעם זומער מיטן ווינטער צוזאַמען, נאַקעטע פיס און שטיוועליאַקעס ביז צו דער נאַקעטקייט !

איינער פון זיי מיט א פאַר ברילן גרויס ווי רעדער, אין מויל א פאַ- פיעראַס פון א פערטל מעטער די לענג, האַט זיך ראַפּטום אַ לאַז געטאָן צום בעל הבית, אונדזער גאַסטגעבער, און גענומען אים, מיר נישט דיר נישט, האַלדזן און קושן... ווי ס'האַט זיך אַרויסגעוויזן, איז דאָס געווען זיין אייניקל

פון פֿאַרזו. ער — זאָגט ער — האָט חשק באַקומען זיך אַביסל צו טובלען אין ים, איז ער מיט חברה געקומען אָהער מיט „אויטאָ-סטאָפּ“.

א גדולה אויף דער באַבע, אַ שמחה אויפן זיידן! זעענדיק ביי זיך אין שטוב זייער איינציק אייניקל אין אַזאַ הילוך, זענען זיי נישט וואַזשנע צופרידן געווען דערפון, אָבער ווי ס'פירט זיך ביי לייטן, האָבן זיי אים געבעטן צום טיש, און אחוץ זייער אייניקל, פֿאַרשטייט זיך, אויך די אומגעריכטע געסט. און חברה ווייסן נישט פון קיין קונצן: אויסגעהונגערטע ווי די וועלף, האָבן זיי זיך אַ וואָרף געטאָן אויף די יום-טובדיקע מאכלים, וואָס זענען געווען געגרייט, און כהרף-עין אַלץ אַראַפּגערוימט.

בלויז איינער פון זיי, אַ דאָרינקער בחורל מיט רויטלעכע האַר, וועלכער האָט זיכער דאָס ערשטע מאָל געזען אַ סדר ביי יידן, האָט געפרעגט די קשיה פון תם „מה זאת?“ — וואָס אַזוינס געשעט דאָ, און פֿאַרוואָס גייט דער מיסיע אַנגעטאָן אין דעם ווייסן פֿאַרטוך, ווי אַ כירורג בעת אַן אַפּעראַציע? בפירוש אַ „קשיה“, אַ פינפטע „קשיה“, אַזאַ וואָס איז אין דער הגדה נישט פֿאַראַן. דער בעל הבית האָט קוים זיך אַרויסגעדראַפּעט מיט אַ תירוץ וואָס האָט יענעם גאַרנישט פֿאַרענטפּערט: „אַ מנהג אַזאַ ביי יידן אַנצוטאָן דעם קיטל בעתן אַפּריכטן דעם סדר“. וואָס דען זאָל ער אים זאָגן? צי קען ער אים אַזוי אויף איין פּוס דערציילן די גאַנצע מעשה יציאת-מצרים? וווּ יידן זענען געווען פֿאַר-שקלאַפּט ביי פרעה'ן און מיר פייערן היינט דעם זמן חרותנו?

עס האָט זיך פֿאַרט געוואָלט מיט עפעס אויסטייטשן און אויפקלערן, כדי ווי ווייט מעגלעך פֿאַרענטפּערן די „פינפטע קשיה“ פונעם בחורל מיט די רויטלעכע האַר. כ'האָב אים דערקלערט, אַז דער קיטל דאָס איז אַ סימבאָל פון כהנה-הייליקייט, וואָס ווערט באַנוצט ביי פֿאַרשידענע הייליקע און צערע-מאַניאַלע געלעגנהייטן. אַזוי האָט דאָס געטאָן דער כהן-הגדול אין בית המקדש, אין קדשי-קדשים ביים מתפלל זיין פֿאַרן פֿאַלק ישראל, אַזוי טוען עס היינט צו טאָג זיינע נאָכפֿאלגער, אַזוי די חזנים ביי די הייליקע תפילות אפילו אַ חתן צו דער חופּה נוצט אים.

דאָס אַלץ איז זיי אָבער נישט געגאַנגען אין די קעפּ אַרײַן, ווייל, ווי נאָר
חברה האָבן אָביסל געשטילט דעם הונגער, האָט זיך ערשט ביי זיי אָנגעהויבן
די אמתע חתונה. זיי האָבן ממשיך געווען דעם „סדר“ אויף זייער אופן. זיך
ציעזעצט אויף דער פּאָדלאָגע, גענומען סטראַיען די גיטאַרעס, און ס'איז אַוועק
אַ גאַנג אַ זינגען און הוליען אויף וואָס די וועלט שטייט. טאַקע אַזוי ווי דער
„געלער הענעך“ האָט אָפּגעריכט דעם סדר מיטן גלית־שפּיל.

ווען ס'איז זיי שוין געוואָרן פּריילעך אויפן האַרצן, און זיי זענען געווען
צעבאַלעוועט אויף דער גאַנצער פּאַרע, דאָן האָט דער זיידע אַ נעם געטאַן
אין אַ זייט זיין אייניקל און געפרוּווט ביי אים פּועלן, אַז ער זאָל אויף אים
רחמנות האָבן — און צומאָרגנס זיך כאַטש לאָזן אָפּשערן די האַר. ער קען
פשוט נישט איבערטראַגן, צו זען אים, זיין טייער אייניקל, אין אַזאַ מעמד.
ס'איז אַ בושא מיט אַזוינס זיך צו באַווייזן צווישן מענטשן. בשכּר זה, איז ער
גרייט אים דערפּאַר צו געבן ווי מען זאָגט אפילו דאָס „טעלערל פון הימל“.
— וואָס פּאַלט דיר איין, „פעפּעי“? — האָט זיך אָנגערופן דער בחור אַ
פּאַרחידושטער — זיך קוים געקענט דערוואַרטן די האַר זאָלן מיר אַנוואַקסן,
זאָל איך זיי איצטער אָפּשערן גאָר? אַ שיינ פנים וואָלט איך באַקומען ביי מיינע
„קאַפענס“. כּוואָלט דאָך ביי זיי אויסגעזען ווי אַ משוגענער. אַלץ יא, נאָר
נישט דאָס, „פעפּעי“.

— הייסט עס — האָט דער זיידע געפרעגט — אַז מיר אַלע וואָס גייען
נישט אַרום באַוואַקסן ווי די בערן, זענען, וועדליק דיינע חברים, משוגע? און
זיי, דיינע „קאַפענס“ וואָס זענען זיי? איברינקס, ווער זענען זיי די שמענ-
דריקעס?

— וואָס הייסט ווער זיי זענען, ווי זאָגסטו „שמענדריקעס“? דער, זעס-
טו, מיט די רויטע הויזן, איז אַ נעווע פון אַ מיניסטער. די עלטערן פון דעם
וואָס יצט מיט דער גיטאַרע, שטאַמען פון דער סאַמער גרעסטער אַריסטאָ-
קראַטיע. און דער מיט די רויטע האַר, וואָס האָט דיר פּריער געשטעלט אַ
פּראָגע, איז אַ זון פון אַ גרויסן וויסנשאַפּטלער, זיין טאַטע פּירט אַן מיט דער

אטאמישער ענערגיע-פארשונג אין סאקלעי. די מיידלעך זענען אויך אלע קינדער פון רייכע טאטע-מאמע. געלט איז ביי זיי בלאטע! דער עיקר מאכן א לעבן, זיין פריי ווי די פייגל.

— אזוי?... טאקע פיינע לייט, כ'לעבן, נאָר מיינע שונאים זאָלן אזוי האָבן אַ טעם אין זייער לעבן, סאַרע טעם זיי האָבן ביי מיר מיט זייער הילוך. זיי זעען דאָך אויס ווי יעזוס.

— זאָלטו טאָקע וויסן זיין, „פעפעי“, אַז זיי האַלטן גאָר שטאַרק פון יעזוס, און גלייבן אַז אַזאַ איינער וועט נאָך אויפשטיין און באַאיינפלוסן די מענטשהייט מיט דער אמתער אידיי. פאַראַן אויך צווישן זיי אַנהענגער פון מאַאַס אידעאַלן, וואָס ער ברענגט אַרויס אינעם „רויטן ביכל“.

— אָבער, מאָן שערי — בעט זיך אַלץ דער זיידע ביים אייניקל — דו ביסט דאָך נישט זיי. זאָלן זיי זיך זיין וואָס זיי ווילן, און טאָן וואָס זיי האָבן חשק, זאָלן זיי זיין „חסידים“ פון יעזוס, זאָלן זיי זיך חברן מיט מאַאַס-טע-טונגען, זאָלן זיי גלייבן אין זיין „רויטן ביכל“, אָבער ווי קומט דאָס, כ'בעט דיך, צו דיר? — ביסט דאָך קליגער פון זיי, און דאַרפסט דעריבער פאַרשטיין, אַז ס'פאַסט מיר נישט, אַז מיין אייניקל זאָל האָבן אַזאַ פנים. ביי אונדז זאָגט מען אַפילו אַז: „ס'איז גלייכער אַ ייד אַן אַ באַרד, איידער אַ באַרד אַן אַ ייד.“ טו עס, קינד מיינס, מיר צוליב, איך בעט דיך...

— נו גוט, אויב ס'גייט דיר אזוי שטאַרק דערין, וועל איך מאַרגן אַביסל פאַרקירצן די האַר. און אַרויסגעזאָגט האָט ער עס מיט אַזאַ ביטערניש, גלייך ווי ער וואָלט דערמיט זיך געגאַנגען פאַרקירצן די יאָרן.

דער זיידע האָט עטוואָס אַפגעאַטעמט און אַ צופרידענער פונעם אייניקלס ענטפער און צוואַג אים צו פאַלגן, דערפאַר דערלויבט, אַז חברה זאָלן בלייבן איבערנעכטיקן: „ווי וועלן זיי זיך ביינאַכט ערגעץ אַרומבלאַנקען? פאַרט טאַטנס קינדער, זענען זיי דאָך זיין אייניקלס חברים, איין קלייניקייט...“

דער פאַרבעטענער עולם, וועלכן די חברה האָבן איצט געדולט אַ קאַפּ מיט זייער אופן „סדר-אַפריכטן“, איז זיך צוביסלעך צעגאַנגען אַהיים.

צי דער בעל מכניס־אורח איז יענע נאכט געשלאָפן, ווייס איך נישט. און אויב ער איז נישט געשלאָפן — וועגן וואָס האָט ער געטראַכט? איך האָב אים קיינמאָל די פראַגע נישט געשטעלט, כאַטש מיט דער צייט זענען מיר גע־וואָרן גוטע פריינט.

וואָס שייך מיר, האָב איך יענע נאכט נישט פאַרמאַכט קיין אויג, נאָר געטראַכט און געטראַכט וועגן דעם פאַרשטערטן דורך די שמענדריקעס סדר. דער דאָזיקער „סדר“ האָט מיך דערמאַנט און אויסגעזען צו זיין נישט ווייני־קער פאַרשטערט ווי יענע נעכט פון פסח, בעת וועלכע די ביטערע שונאים האָבן אונדז באַרויבט פון דער מעגלעכקייט צו זיצן במנוחה און צו הערן דער־צו־צו־וועגן יציאת־מצרים, אַנזאַפן זיך מיט דער האַפּענונג פון יציאת־היטלער ימ־ש און גלויבן וועגן דער פרייהייט נאָך וועלכער מיר האָבן אַזוי שטאַרק געלעכצט. אין האַרצן האָב איך זיך געפרעגט: ווי וועלן אויסזען אונדזערע יורשים? ווער וועלן זיין די סדר־אַפּריכטער, נאָך דעם ווען מיר וועלן שוין נישט זיין — ווי עס ביטערט דערויף אהרן צייטלין ז"ל; „טאָ וואָס בלייבט? מיין זונדל דער תכשיט ר' מייק? מיין איידעם דער גוי? איז טאַקע אַך און אוי...“.

וואַ קאַנסיאַדע

אַנהייב פּרילינג, ווי נאָר צוויי יידן טרעפן זיך, הערט מען נישט מער ווי : „ווען פאַרסטו ? וווּ פאַרסטו ? און מיט וועמען פאַרסטו ?“ ווען האָבן עס יידן געוויסט פון אַזעלכע קלאַפּאַטן, ווי די וואָס מען האָט היינטיקע צייטן ? מילא, פאַראַן יידן וואָס זייער וואַקאַנס־גורל ווערט באַ־שטימט דורך די „יעקעס“, — פאַרט מען וווּ מען הייסט. ווייל וואָס קאָן מען טאָן, מען איז דאָך „באַשטעטיקט“, יאָ, גוט, נישט גוט, מ'עט שוין מאַכן... פאַראַן אויך אַזעלכע, וואָס דער דייטש האָט זיי געפּסלט די קוראַציע. זיי, זעט איר, איז ביטער ווי גאַל. און עס הייבט זיך ביי זיי אָן די אמתע דאגה איבערן אויסוואַל פון וואַקאַנס־מקום, וואָס מאַטערט גאַנצע נעכט : „אַנדערע פאַרן, און פאַרוואָס נישט איר ?“

מיט איבער אַ צוויי צענדליק יאָר צוריק, ווען מיינער אַ פּריינט איז נאַרוואָס געהאַט פּטור געוואָרן פון פּוילן און געקומען אַהער קיין פאַריז — און ווי אַנדערע זיינס גלייכן נאָך דאָ געווען אַ „גרינער“ האָבן די דייטשן גראַד דעמאָלט געהאַט „פאַרשיקט“ זיין נאָענטן חבר אויף צו מאַכן אַ קור אין אַן אַרט, וואָס פּשוטע יידן האָבן קוים געקאַנט נאַכזאָגן דעם נאָמען, אין עפעס אַ נעריס־לע־באַן. משמעות, אַז זיין חבר האָט זיך דאָרט גאַנץ געשמאַק גע־נודעט, האָט ער אים באַוואָרפן מיט בריוו, פול מיט התפעלות וועגן דעם גן־עדן דאָרט. נישט אַנדערש נאָר ער זאָל, למען השם, זען צו קומען אַהין צו אים, אין זיין קוראַרט, בכדי צוזאַמען מיט אים אויך געניסן פון דעם דאָרטיקן פאַרגעניגן.

מילא, וואָס טוט מען נישט פאַר אַ גוטן חבר ? האָט ער איינגעפאַקט די זאַכן און היידאָ, געפאַרן זאָל ווערן ! — איך האָב שוין געהאַט פאַר־

געניגן פונעם בלויזן גרייטן זיך צום פאָרן — האָט ער מיר שפעטער דער־
ציילט — איין קלייניקייט, אַקאַרשט אַרויס פון אַ גיהנום און שוין אין אַ גן־
עדן... וואָס קען מען דען זיך נאָך בעסער ווינטשן? און דאָס פאָרן גופא?
זען אַ וועלט, אַנזעטיקן דאָס אויג מיט די באַרימטע פראַנצויזישע לאַנדשאַפטן
און דערנאָך, דאָס אַנקומען אויפן אָרט...

אַראַפגייענדיק פון באַן, האָט מיך מיין חבר אַפגעוואָרט. עס ווערט אַ
שמחה אַ גדולה: „אבי מען זעט זיך שוין מיט מזל, פשוט נישט געקענט
דערוואָרטן זיך אויף דיר“, מיין חבר האָט געשיינט פאַר פרייד, ממש מחיה
נפשות.

איך הייב אָן באַטראַכטן דאָס אָרט, וווּ איך געפינן זיך. אַ שטעטל וווּ
אַלע שטעטלעך. פּרעג איך מיין חבר — מה רעש? וווּ זענען די אַלע גליקן
פון דעם אָרט, וועלכעס דו האַסט באַשריבן אין דינע בריוו מיט אַוויפּיל
באַגייסטערונג?

— וואָס הייסט? דאָס איז דאָך אַ קוראַרט... אַ דאָקטער איז דאָ פאַ־
ראַן אַ גוטער, וואָס דאַרף מען נאָך מער? און ווייסטו גאַר וואָס, קודם כל
קום טאַקע צום דאָקטער...

— וואָס עפעס אין מיטן דערינען צום דאָקטער? פּרעג איך מיט חידוש,
בין איך דען קראַנק?

— פּרעג נישט קיין קשיות, טו ווי אַלע יידן, וואָס קומען דאָ אַהער, דאָס
ערשטע איז גיין צום דאָקטער.

— גולן! איך בין נאָר וואָס אַראַפּ פון באַן. לאָז כאַטש אַפאַטעמען, אַביסל
אַפרוען, לאָז מיר אַוועקשטעלן די וואַליזעס, וואָס איז דאָס געאַיילעניש? וווּ
ברענט, וואָס כּימוז שוין לויפן צום דאָקטער? וואָס, ווילסט מיר דווקא איינ־
רעדן אַ קרענק.

— אוי, לאָז געמאַך, גלייב מיר, אַז רעדסט עפעס אַזעלכעס, וואָס פאַסט
נישט פאַר דיר. דער דאָקטער וועט דיר שוין אויסגעפינען עפעס אַ קרענק...

וואקאָנסיאָדע

ער האָט מיר אַזויפיל אַרײַנגעדאַקטערט אין קאַפּ אַרײַן, גענומען אונ-
טערן אַרעם, און אײדער וואָס, ווען, בין איך שוין געווען ביים דאַקטער. און
דער דאַקטער — ווי דער שטייגער איז, הייבט מיך אָן אויספרעגן:

— וואָס איז אײך ?

— גאַרנישט.

— וואָס הייסט גאַרנישט ? אין וואָס באַשטייט אײער קרענק, דאָס הייסט,

אויף וואָס באַקלאַגט איר זיך ?

— איך הייב נישט אָן וויסן פון קיין קרענק — איך בין ברוך־השם, גע-

זונט.

— גאַרישקײטן, אָז מען קומט נאָר דאָ אַהער, איז מען שוין נישט מיט

אַלעמען.

— אַבער, דאַקטער — האָב איך גענומען שטויגען — וואָס הייסט נישט

מיט אַלעמען ? אודאי בין איך דאָ נאָך נישט מיט אַלעמען. דערווײל בין איך

בלויז מיט מײן חבר, זאָג איך ווי אין וויין. איך בין דאָך טאַקע דאָ אַהער-

געקומען נאָר צוליב מײן חבר, פשוט מיט אים צו פאַרברענגען אַביסל !

— חבר־שמאַווער, דאָס אַלץ איז בלאַטע, אַביסל וואָסער פון די קוואַלן

דאָ, עטלעכע בעדער, דאָס זענען אויך נישט קיין שלעכטע חברים ...

אינס צוויי, שרייבט ער מיר אויס אַ צעטל מיט בעדער און איך גיי

מאַכן אַ לחיים פון די וואָסערן.

מילא, בעדער — זאָל זײן בעדער, טרינקען וואָסער — זאָל זײן טרינ-

קען ! וואָס קען דאָ זײן ? טראַכט איך מיר, סך הכל איז דאָך וועדליק דעם

דאַקטער מיט מײן חבר, פאַר מײן טובה וועגן, פאַר מײן געזונט הייסט עס,

טאָ פאַרוואָס זיך אַפּזאָגן דערפון ?

האָב איך תיכף זיך גענומען דערצו און טאַקע פאַזוואַליעט זיך אַ

טאַפלטע פאַרציע ווי דער דאַקטער האָט מיר פאַרשריבן, ווייל אויב שוין יאָ

איז לאַמיד שוין געניסן אין דער פולער מאַס.

נאך עטלעכע בעדער און נאכן האבן אויסגעטרונקען א היפשע פארציע וואסער, האב איך שוין געזען דעם „רעזולטאט“: ערשטנס האב איך אויפֿ- געהערט שלאפן גאנצע נעכט. (הערט דאס מיין חבר, זאגט ער, א „דאס איז דאס גוטע, א סימן אז ס'ווירקט“); צווייטנס האב איך פארלוירן דעם אפעֿ- טיט צום עסן, און בכלל בין איך עפעס געווארן אויס מענטש. אלע אברים טוען וויי מיין חבר איז דערפון מלא שמחה.

— ביסט געהאלפן — זאגט ער צו מיר — אלע יידן דא וואלטן זיך גע- וונטשן דאס צו דערגרייכן... האסט, אן עין־הרע, מזל... בלויז עטלעכע טעג און שוין באקומען די ריכטיקע הילף...

טראכט איך מיר, אז אך און וויי צו אזא הילף. געווען א מענטש מיט לייטן צוגלייך, געהאט א גוטן אפעטיט צום עסן, נישט געווסט פון קיין שלאפֿ- לאזע נעכט, און דא גענומען מיט א געזונטן קאפ און זיך געלייגט אין א קראנק בעט אריין...

הער איך אויפמערקזאם די דערציילונג פון מיין פריינט און עס גליטשט זיך ביי מיר ארויס, פון זיך אליין, א פרעג: — צי זענען די אלע „קוראציעס“, וואס מען באקומט פון די „גוטע“ דייטשן נישט קיין פארפיר־ליכטל, וואס צילט מאמענטווייז צו פארשלעפערן די געמיטער און צו מאכן פארגעסן אין די צרות, וועלכע עס האבן אונדז אפגעטאן יענע דייטשן — די וואס האבן אויס- געמארדעט אויפֿיל מיליאנען יידן? צו ערשט באַרויבט און באַגזלט אונ- דזער האב און גוטס, און דערנאך אויסגעזויגן ביי אונדז דאס בלוט פון די אַדערן, אַרויסגענאָגט דעם מאַרץ פון די ביינער דורך די אומגעהויער אכ- זריותדיקע עבודת־פרך אין די טויט־לאַגערן, און איצט — שיקן זיי „ברייט- האַרציק“ אויף די קורערטער. איז עס נישט אַ צוגעוואָרפן ביינדל בכדי פאַר- טרייבן ביי אונדז די מחשבות וועגן יענע חושכדיקע צייטן?

מיטן נשיא זלמן שזר אין האַטעל „אילת“

צווישן די אַלע אינטערעסאַנטע באַזוכן אין מדינת ישראל, איז מיר איין מאָל באַשערט געווען אַ זייער אַנגענעמע איבערראַשונג. געווען איז עס נאָכדעם ווען כ'בין שוין אַביסל מיט געוואָרן פון די אַן אַ שיעור „מאָדנע“ עקסקור-סיעס (מען וויל דאָך אַלץ אַריינכאַפן). ווי מען האָט מיך גע'עצהט זיך אַריבער צוכאַפן אויף אַ צען-פּופּצן טעג קיין אילת, און דאָס צוליב כמה טעמים.

ראשית, מחמת דעם וואָרעמען קלימאַט, וואָס ווייסט לחלוטין נישט פון קיין ווינטער. איז בכך מחיה'דיק אין די ימות הגשמים, וועלכע מען פילט טייל מאָל אין תל-אביב גאַר נישקש...דיק, זיך אַפצורוען, זיצנדיק ביים ים-סוף, וועלכן משה רבינו האָט געשפּאַלטן מיט זיין שטעקן בכדי אַדורכצופירן די יידן פון מצרים. טאַקע דאָרטן קאָן מען ווינטער-צייט זיך וואָרעמען פון דער שטראַלנדיקער זון.

שנית, זענען פאַראַן דאָרט רייכע היסטאָרישע מקומות צו באַזוכן, ווי למשל שלמה המלך'ס קופער-גרובנס, דעם מדבר סיני, דאָס אָרט וווּ משה האָט געשלאָגן דעם שטיין ער זאָל געבן וואָסער, וכדומה.

היינט ערשט זען דאָס נייע, דאָס מאָדערן אויפגעבויטע אילת מיט אירע (דעמאָלט) צען-צוועלף טויזנט איינוווינער, דעם נייעם פאַרט (אַלץ געמאַכט מיט יידישע הענט!), די נאַפּט-קוואַלן... מיט איין וואָרט, אַ ווונדערבאַרער אויספּלוג.

געהערט דאָס וואָרט „אויספּלוג“, איז היידא! געפאַרן זאָל ווערן! מיט שמיד, ס'איז בלאַטע. פאַרט מען דאָך נישט אַרבעטן אין אַ קאַצעט! הער נאָר הער, איין קלייניקייט! דאָס גאַנצע לעבן זיך אַנגעהערט אַז ס'איז פאַראַן אַן

ארץ-ישראל, געלערנט דערוועגן אין חדר, ביי דער גמרא, אָנגעהערט זיך וועגן משיח-צייטן ווען יידן וועלן צוריק קומען אינעם לאַנד פון זבת חלב ודבש און זיך דערביי אַזש פאַרכליניעט פונעם זאַפט, זאָל מען איצטער, בעת מיר האָבן דערלעבט און מיר געפינען זיך אין אונדזער צוויי טויזנט יאָר אויסגעבענקטער, אויסגעטרוימטער, און איצט מיט בלוט אויסגעקעמפטער מדינה'לע, זאָל מען זיך גאָר זשאַלעווען צו זען מיט די אייגענע אויגן די היס-טאַרישע, ביבלישע מקומות און דורותדיקע באַרימטקייטן, ממש זיי אַנטאַפן מיט אייגענע הענט? וואָס ס'איז אפילו נישט איינגעפאַלן צו חלומען, איז איצט ווירקלעכקייט. וואָלט געווען אַ בפירושע עבירה דאָס אַדורכצולאָזן און נישט זען מיט די אויגן. באַדאַרף מען, הייסט עס, נישט לאַנג טראַכטן, נאָר נעמען און פאַרן.

איך זאָג פאַרן? מען דאַרף פליען מיט אַן אַוויאַן. מחמת פאַרן מיטן קאַר דויערט אַ קימאַלן פון אַ זעקס-זיבן שעה, און דאַקעגן פליען, בסך-הכל איין שעה. אגב, דעם ערשטן מאָל צו הערן אַז מען דאַרף פליען מיט אַן אַוויאַן גיט עס אַ טיאַקע אין האַרצן פון עמאַציע און טרעמע. ווייל קיין ישראל זע-נען מיר געקומען מיט דער פראַנצויזישער שיף „צעזאַריע“. אויסגעפועלט אַז מען זאָל פאַרט פליען מיטן אַוויאַן האָט אונדזער טאַכטער זשאַקלין, וואָס איז מיט אונדז געקומען קיין ישראל. זי האָט באַאיינפלוסט די מאַמע, אַז זי זאָל זיך נישט שרעקן. און מיר זענען געפלויען, געפלויען און נישט באַדאַרפט אפילו דערנאָך גומל-בענטשן...

אַנגעקומען אַהין בשלום, פאַרפאַרן אין דעם רעזערווירטן פאַר אונדז האַטעל „אילת“, זע איך אַרום אַ שפאַר ביסל מיליטער-פאַליציי וואָס באַ-וואַכן דעם האַטעל. ס'איז מסתמא דערפאַר, טראַכט איך מיך, וואָס דער האַטעל געפינט זיך על שפת-הים, כמעט איזאלירט, און דערצו איז דאָך די גרענעץ מיט דער האַנט צו דערלאַנגען.

ווען די „האַטעס“ פון האַטעל האָט געפירט ווייזן מיין צימער און כ'האַב ווידער דערזען פאַליציי, שוין פון אַן אַנדערן מיין, איז מיר די זאָך אויסגעקור-

מיטן נשיא זלמן שזר אין האַטעל אילת

מען עפעס נישט גלאַטיק. פּרעג איך ביי מיין באַגלייטערין : מה זאת ? וואָס טוען דאָ אַזויפיל פּאַליציי ? איז זי מיר מגלה דעם סוד : זיי געפינען זיך דאָ, צו היטן און וואַכן איבערן נשיא המדינה, וועלכער געפינט זיך אינעם צווייטן צימער נעבן אייערן. ער פאַרברענגט דאָ צוזאַמען מיט זיין פרוי, דעם פּופּצן טאַגיקן חופּש (אורלויב).

וואָ, וואָ! ... בין איך געוואָרן איבערראַשט פּונעם גליקלעכן צופאַל און שטאַרק נתפעל דערפון, וואָס איך, דער געוועזענער קאַצעטניק, וואָס האָט זיך על פי טויזנט נסים אַרויסגעדראַפּעט פון די נאַצי־גיהנומים, האָב דערלעבט די זכיה, נישט בלויז צו פאַרן פאַרברענגען אין אַן אייגן יידיש לאַנד, נייערט אויך וווינען אין איין האַטעל, טיר ביי טיר, מיטן פּרעזידענט פון דער מדינה און ווערן געהיטן, יום־ולילה פון יידישע פּאַליציי.

בין איך בכּן שוין געווען זייער טשעקאווע צו זען דעם נשיא, זען און אַבסערווירן (דעם ערשטן מאָל אין מיין לעבן, פאַרשטייט זיך) אַ פּרעזידענט פון אַ יידישע מלוכה — און דערלאַנג אַ פּרעג די אויפזעערין, וועלכע האָט גערעדט אַ פּליסיקן פּראַנציוויש, ווען און וויאַזוי קען איך דאָס דערגרייכן ? — ס'איז זייער לייכט און גאַנץ פשוט — באַקום איך פון איר אַ תשובה — יעדן טאַג נאָך דעם מיטאַג־מנוחה, קענט איר — זאָגט זי — זען דעם פּרעזידענט אַרויסגיין פון האַטעל, ווען ער פאַרט שפּאַצירן מיט זיינע חברים און באַגלייטער.

וכך הוּוה, פון מיין באַלקאָן, וווּ כ'בין געזעסן און אַבסערווירט די רחבות־דיקע לאַנדשאַפט פון דער געגנט אַרום, קוויקנדיק זיך פון גאַטס באַשאַף פון וועלכן די אויגן קענען זיך גאַרנישט אַנזעטיקן, דערנע איך אַרום פינג נאָכמיטאַג אַנקומען אַפּיצירן מכל המינים און אפשר אויך גענעראַלן, ווער ווייסט ? אויך דזשיפּן מיט פּאַליציי, און טאַקע יידישע פּאַליציי !

צי האָב איך אין אוישוויץ געקענט טראַכטן דערפון ? צי אפשר דאָן, ווען דער מערדערישער קאַפּאָ לאַקער האָט מיר אַריינגעטיילט 25 שלעק מיט אַ דעמבענעם שטעקן אויפן דיקן פלייש, פון וואָס כ'האָב שיער נישט

אויסגעהויכט די נשמה, די יסורים האָבן מיך שרעקלעך געפייניקט שיינע וואַכן, גאַנצע נעכט געמוזט ליגן אויפן בויך. יאָ שלאָפן, נישט שלאָפן, פון זיצן איז דאָך שוין זיכער געווען אָפּגערעדט. ווען כ'האָב בעל כרחו אויף אַ ווילע געפרוּווט אַ זייך טאָן, איז ווי כ'וואַלט זיך געזעצט אויף געגליטע קוילן אָדער ברענענדיקע נאָדלען... צי בעת אַ פּראַסטיקן נאָכמיטאָג, ווען ער האָט באַ- פוילן נאָך דער אַרבעט אַריינצוואַרפן די בגדים, מיטן נומער פון אויבן פאַרבונדן, אין אַ ריזיק פאַס מיט עפעס אַ נאַטכיס און זיי אַרויסנעמען צומאַרגנס באַגינען גיין אין זיי צו דער אַרבעט. פון דעם פּראַסט זענען זיי שטייף גע- וואָרן ווי גלאַז... און אפילו שוין נאָך אוישוויק, בעתן «טויטן-מאַרש» ווי מען האָט גערופן דאָס עוואַקואירן דעם לאַגער, ווען מ'האַט אונדז געטריבן ביי פּערציק קילאָמעטער אַ טאָג צו פּוס אַן עסן, אַן טרינקען, געשלאָפן אין וואַלד ליגנדיק אין קאַלזשעס רעגן-וואַסער, האָט אַזוינס געקענט קומען אויפן דמיון ? ביי מיין גרעסטער בטחון-שטימונג, מיט וואָס כ'האָב אַפילו אַנגעשטעקט עט- לעכע פון מיינע חברים, אַז «מ'האַט זיי אין דר'ערד, מ'וועט זיי איבערלעבן», און זען זייער מפלה, איז דאָך נישט איינגעפאַלן אַ מאָל אַזוינס צו דערגרייכן. אָבער ווי זאָגט מען עס ? «אַז מען לעבט, דערלעבט מען». דעריבער די פרייד פון דער אַנגענעמער איבעראַשונג.

כ'בין בכך שוין געווען באמת זייער טשעקאָוע צו זען דעם נשיא. און ער איז אַרויסגעקומען דער נשיא. אַלע בלייבן אַ ווילע שטיין שטראָם, מיט דרך- ארץ, רינגלען אים אַרום, היטן אים, און באַגלייטן אים אין זיינע שפּאַצירן איבער דער אַרומיקער געגנט.

די מאַלצייטן עסט דער נשיא (אין די וואַכעדיקע טעג) מיט זיין פרוי ביי זיך אין צימער (פון מיין באַלאַקאָן זע איך זייער קיך וווּ גברת שור פאַרעט זיך דאָרט מעשה בעל-הבית(טע); שבת עסט דער נשיא בציבור, ער פאַרבעט צו זיך אינעם האַטעל די פּני-העיר, משמעות אויך די פּיאַנערן פון אילת, און מען פּראַוועט די סעודה צוזאַמען, מען שמועסט געמיטלעך, ביז נאָך מלווה- מלכה און עולם שעפט נחת ... און, אני הקטן בתוכם.

מיטן נשיא זלמן שזר אין האַטעל אילת

פאַרשטייט זיך, אַז פאַר טוריסטן איז אַזאַ סורפריז, ווי צו וווינען מיטן פּרעזידענט אין איין האַטעל, אַ גאַר וואַזשנער ענין. א פּשיטא פאַר אַמעריי-קאַנער טוריסטן, וואָס ווערן נתפעל פון יעדע קלייניקייט, זיינען צעפּיעשטשעט ווי קינדער וואָס ווילן דערגרייכן אַלץ וואָס ס'גלוסט זיך זיי, זענען זיי דאָך אַמעריקאַנער, וואָס קענען זיך אַלץ פאַרגינען בפרט אין ישראל, וווּ זיי זענען געקומען מיטן פּעקל דאָלאָרן.

זענען טאַקע דאָרט זיך פאַרלאָפּן פאַרשידענע קאַמישע קוריאָזן. אַזוי האָט איין אַמעריקאַנער טוריסטין ספּעציעל געקויפט אַ קליין סידורל, צי אַ מחזורל און אַ סך מאָל צוגעשטאַנען צום באַגלייטער פּונעם נשיא אינעם האַטעל, ער זאָל בעטן ביים פּרעזידענט זיינס אַ דעדיקאַציע אויפן ספרל. איר דזשעקעלע, זאָגט זי, וועט דערפון זיין איבערגליקלעך דאָס צו האָבן צו זיין בר-מצווה, וואָס מען גרייט אים און דאָרף בקרוב פאַרקומען אין ניו-יאָרק.

דער באַגלייטער פּונעם נשיא האָט זיך געפרוּווט יעדעס מאָל אַרויס-דרייען מיט עפּעס אַ תירוץ אויף דער פּרוי'ס קאַפּריזנער בקשה. איין מאָל, נאָך אַמאָל און אַ דריט מאָל און לסוף איז ער דערמיט אַריין צום נשיא. ווי דערשטוינט איז זי אַבער געבליבן, ווען דער מיליטער-מאַן איז אַרויסגעקומען און איר געזאָגט: „דער פּרעזידענט האַלט, אַז אויף הייליקייטן טאָר מען נישט געבן קיין דעדיקאַציעס“. זי איז געבעך געבליבן ווי געפלעפט.

אַ צווייטער פּאַל איז געשען מיט אַן אַמעריקאַנער טוריסט, וואָס האָט זיך געבאָדן אינעם רויטן ים, שבת נאַכמיטאָג. אַרויסגייענדיק פון ים, דערזעט ער אַ מאַזן אַנגעטאַן אין שבתדיקן לבוש, אין אַ שוואַרצן מאַנטל, אַ הוט וכ' (שבת איז דער נשיא נישט געפאָרן נאָר געגאַנגען שפּאַצירן צו פּוס). נישט וויסנדיק ווער דאָס איז, גיט דער אַמעריקאַנער, מעשה „נאַש-בראַט“, שפּאַ-טיש, מסתמא פון דאָזיקן הילוך אין דעם גענוג הייסן נאַכמיטאָג, אַ דערלאַנג אַ זאָג צום נשיא — וואָס כ'האַב זיך נאָר געקענט אַנשטויסן לויט זיינע זשעס-טיקולאַציעס — הלמאי ער גייט אַזוי וואַרעם אַנגעטאַן, דערביי ווייזט ער אויפן

ים, אז ער זאל אויך אזוי טאן ווי ער דער אַמעריקאַנער, וועט ער אויך האָבן
אַזוינע מוסקלען ווי ער. ווייזנדיק דעם נשיא זיינע דיקע מוסקולירטע הענט
און פיס.

דער נשיא האָט אים אָפגעענטפערט מיט אַ שמייכל און איז זיך ווייטער
געגאַנגען.

די געסט אויף די אויסלייג-שטולן, וואָס האָבן דאָס בייגעוויינט, און וואָס
האָבן פאַרשטאַנען ענגליש, האָבן צו אים אַ זאָג געטאָן: „ווייסט כאַטש צו ווע-
מען דו האָסט זיך דאָ געטשעפעט? דאָס איז דאָך דער פּרעזידענט פון ישׁ-
ראל!“ נו, נו! ווי דער אַמעריקאַנער האָט דאָס דערהערט, איז ער געוואָרן
אויסער זיך, הענדום-פּענדום אַרויף אין צימער, געכאַפט אַ מלבוש אויף זיך
און נאַכגעלאָפּן אין אימפעט מפיס זיין דעם נשיא פאַר זיין שפּאַטישן זשעסט
לגבי אים. ער וועט שוין אַנזאָגן זיינע קינדער און קינדס-קינדער, זיי זאָלן
וויסן ווי זיך צו האַלטן אין ישראל, מחמת מ'קען דאַרט גאַרנישט וויסן מיט
וועמען מען האָט דעם כבוד...

אַז אַמעריקאַנער זענען שטאַרק אַלערגיש אויף „פיקטשעס“ ווייסן אַלע.
האָט דאַרט אויך פאַסירט, אַז איינע אַ „ליידי“ האָט פשוט איינגעלייגט וועלטן,
געוואַלט אוועקגעבן וויפיל ס'וועט קאַסטן, אבי דער פּרעזידענט זאל באַווי-
ליקן זיך צו לאָזן פאַטאַגראַפירן מיט איר מאַן און מיט איר. בפרט נאָך ווען
זיי געפינען זיך און וויינען צוזאַמען מיט אים אין זעלביקן האַטעל. וואָס קען
מען נאָך בעסער פאַרלאַנגען ווי צו האָבן אַזאַ זעלטענע געלעגנהייט? און
ווען מען האָט איר דערקלערט, אַז אַזאַ זאָך איז אוממעגלעך צוליב כמה טעמים,
איז זי פונדעסטוועגן נישט אָפגעשטאַנען פון איר אַמעריקאַנישן איינפאַל און
לפחות זיך געלאָזן פאַטאַגראַפירן מיט אַ פאַליציי-מאַן וואָס האָט באַוואַכט
דעם האַטעל.

און פאַרט געהאַט אַ „פיקטשע“.

נאָך קנאַפע צוויי וואַכן זיין אין אילת, האָב איך גענומען דעם אַוויאָן
צוריקצופליען קיין תל-אביב. קומענדיק אויפן פלי-פלאַץ, וואָס איז אינגאַנצן

מיטן נשיא זלמן שזר אין האַטעל אילת

באַצירט געווען מיט בלוי-ווייסע פענער, האָב איך ווידעראַמאַל געזען גענע-
ראַלן, אַפּיצירן, ווי זיי לויפן אַהין און צוריק. בקיצור, ס'איז היימלעך אין
שטעטל! בין איך זיך מיישב: לאַמיך אומישנע ביי וועמען אַ פּרעג טאָן וואָס
דאָ קומט אַזוינס פאַר? בין איך דאָך רק צווישן יידן. איך גיב זיך אַ דריי
אויס צו מיינעם אַ מיטפליער אין אַוויאַן און פּרעג אים — וואָס געשעט דאָ?
— וואָס הייסט — ענטפערט ער מיר צוריק מיט אַ קשיה — איר ווייסט
גאַרנישט אַז מיט אונדז אין אַוויאַן פליט אויך דער נשיא המדינה און זיין פרוי?
— ניין, כ'ווייס נישט. פון וואַנען זאָל איך וויסן?

דאָנק איך אים פאַר דער אַנגענעמער נייעס און בין ווידער אַמאַל אי-
בערראַשט. אַזוי גאַר? ווי איז עס מעגלעך, אַז אַ מלוכה-פּרעזידענט זאָל
פליען אין איין אַוויאַן צוזאַמען מיט געוויינלעכע בשר ודמ'ס? קען דען אַזוינס
געשען, למשל אין פּראַנקרייך? נישט משער צו זיין. גאַר דערמאַנענדיק זיך
אין דער מלוכה-מלכה אינעם האַטעל, ווען דער נשיא האָט אַזוי פּשיט און גע-
מיטלעך חבריש פאַרבּראַכט און געשמועסט מיט אַלעמען, קלער איך מיר, אַז
אין ישראל קען אַלץ געמאַלט זיין...

בינו לבינו באַווייזט זיך טאַקע דער נשיא אויפן פּלי-פּלאַץ. געבן אים
זיין פרוי און אַ צען באַגלייטערס. די סאַלדאַטן סאַלוטירן. דער נשיא שטייגט
אַרויף אין אַוויאַן. אַלע שטייען אויף פון די פּלעצער מיט דר-אַרץ. פאַרבני-
גייענדיק אינעם אַוויאַן, גיט דער נשיא יעדן די האַנט מיט דער ברכה כל-
טוב, און מיר פליען מיטן נשיא צוזאַמען.

אין תל-אביב, אויפן פּלי-פּלאַץ לוד, ביים אַפּשטייגן, ווערט לכבוד דעם
נשיא געלייגט אַ רויטער פּלושענער טעפּיך, אַזוי ווי ס'פּירט זיך ביי לייטן.
געניס איך אויך שוין אין איינוועגס פון אים. פאַרוואָס דען נישט? שוין דער-
לעבט אַזויפיל נחתדיקע סורפּריזן אין ישראל, טאָ זאָל זיין נאָך אַ ווונדער
צווישן אַנדערע ווונדירים.

וואָס אַלץ ס'קען טרעפּן אַ טוריסט, ווען ער קומט אין אונדזער קליינינקן
אַבער הייליקן לענדעלע ישראל...

ישראל אין די גורלדיקע מלחמה-טעג

ס'איז מיר, ווייזט אויס, באשערט געווען צו קומען קיין ישראל צו די ימים-נוראים תשל"ג, בכדי מיטצולעבן און מיטצואטעמען מיטן ישוב יענע גורלדיקע טעג פון דער יום-כיפור-מלחמה.

געוויינט האָב איך אַ צייט ביי מיין חבר, דעם שרייבער סטאַניסלאָוו ווי-גאַדזקי אין גבעתיים. אַדאַם, זייער זון, איז געווען אין מיליטער-דינסט אין די גולן-בערג — זיין צימער איז בכּן געווען פריי. ביים אַפּוואַרטן מיך אויפן פּלי-פּלאַץ אין לוד איז וויגאַדזקי צו מיר צוגעשטאַנען און מיך פאַרבעטן צו וווינען ביי אים, פון וואָס כ'בין אגב געווען זייער צופרידן.

ראשית, איז געפינען זיך צווישן נאָענטע, אייגענע, גוטע און היימישע מענטשן זיבן חדשים נאָכן פאַרלירן אויף אייביק מיין טרייע איבערגעגעבענע האַרציקע פּרוי ע"ה געווען פשוט אַ רפואה פאַר מיין געמיט. שנית, האָבן מיר דאָך געהאַט אַזויפיל זיך צו דערציילן, איז דאָס במילא געווען די בעסטע געלעגנהייט דערצו. כ'דערמאָן זיך דאָס אַריינקומען צו די וויגאַדזקיס אין שטוב. אַוועקגעשטעלט די וואַליזעס מיט די אַנדערע זאַכן און זיך באַזעצט אינעם סאַלאָן, האָט די טעלעוויזיע גראַד געגעבן אין איר פּראָגראַם אַ «פּעס-טיוואַל פון יידישן ליד», אויסגעפירט פון די בעסטע זינגערינס און זינגער וואָס ישראל פאַרמאָגט. יעדער מיט זיין אויסדערוויילט ליד פון יידישע דיכ-טער און שאַפּער. טראָץ מיין נישט גרינג געמיט, האָט דער דאָזיקער פּעסטי-וואַל מיך זייער אויפגעהייטערט, און געקומען ממש ווי אויף באַשטעלונג מיך אויפצונעמען בגילה ורינה, מילא, אַ גוטער «פאַטשאַנטעק», האָב איך זיך גע-טראַכט, הלוואי ווייטער.

א באזונדערע פרייד און הנאה האט מיר פארשאפט, וואס דער פעסט־
וואל־פראגראם איז געגעבן געווארן אין יידיש לשון. דאס ערשטע מאָל וואָס
איך האָב אַזוינס געהערט אין דער ישראל־טעלעוויזיע. עס האָט דערמאָנט די
אַלטע היים פאַר דעם היטלער־חורבן, וועלכע איז אויפגעשטאַנען צו תּחית
המתים אין אייגענעם לאַנד — ישראל.

בשכּנות מיט די וויגאַדזקיס האָט געוווינט מיינע אַ לאַנדסמאַנקע פון
שטעטל סטערצעוו, וועלכע האָט געשטאַמט פון אַ זייער יחוסדיקער היים, זי
איז געווען פון דער משפּחה סאַט (געשריבן ס"ט, די ראשי תיבות פון ספרדים
טהורים). אין שטעטל האָב איך זי איבערגעלאָזן נאָך אַ קליין שולע־קינד. ווען
זי האָט זיך דערוויסט, און איך געפין זיך ביי די וויגאַדזקיס, איז נישט אַנדערש,
נאָר כּיזאַל צומאַרגנס, ערב ראש־השנה אַוונט, זיין איר גאַסט. איך האָב מיט
פאַרגעניגן אויך אַנגענומען די פאַרבּעטונג.

אַז ס'איז אין ישראל אַ מנהג, דאס מענער זאָלן יעדן פּרייטיק נאָך מי־
טאָג ברענגען אין זייערע שטובן בלומען לכּבוד דער שבת המלכה, האָב איך
שוין געוויסט פון מיינע פּריערדיקע רייעס אין דער יידישער מדינה. אגב
אַ זייער סימפּאַטיש דערהויבענער מנהג. ס'איז אַ פאַרגעניגן צו זען פּרייטיק
נאָכמיטאָג ווי אַלץ שטעלט זיך פּלוצים אָפּ: דער פאַרקער־מיטל פאַרהאַלט
זיך, די געשעפטן פאַרמאַכן זיך, און מענער איילן מיט בלומען אין די הענט
צו זיך אַהיים פּראָווען דעם שבת־קודש יעדער אויף זיין אופן. דאָס איז נישט
שייך צו דערציילן, דאָס קאָן מען נאָר פּילן. אָבער, אַז צו ראש־השנה איז דער
מנהג נאָך שטאַרקער, און איז אויך חל פאַר חברים און פּריינט, האָב איך זיך
ערשט איבערצייגט בעת איך בין אַראָפּ אין גאַס באַשטעלן בלומען. ריזיקע
רייען מיט מענטשן זענען געשטאַנען ביי די בלומען־געשעפטן צוליבן זעלביקן
צוועק וואָס איך. און ווען נישט וואָס פּרוי וויגאַדזקי איז דאַרט געווען גוט
באַקאַנט אַלס קונה און בכלל, ווער ווייסט צי איך וואָלט זוכה געווען צו באַקו־
מען בלומען.

ישראל אין די גורלדיקע מלחמה-טעג

געקומען צו מיין לאַנדסמאַנקע אין שטוב, האָב איך זיך דערוווסט, אַז איר יונגערער זון, אַן אַפיציר אין צה"ל, איז גערופן געוואָרן תיכף ומיד צו שטעלן זיך אויף זיין „פונקט“. — אַזעלכע פאַלן טרעפט אַפט — האָט זיין מאַמע מיר פאַרטייטשט — בפרט אין יום-טובים, מחמת די אַראַבער קען זיך פאַרגלוסטן צו אַ פראַוואַקאַציע, מוז מען זיין גרייט פאַר יעדן פאַל !...

אַז אין אַ צען טעג אַרום, דאָס הייסט יום-כיפור, וועט אַזעלכעס פאַק-טיש, ליידער, יאָ געשען, איז בכלל קיינעם נישט געקומען אויפן געדאַנק...

בכלל שמ'ט ישראל פאַר אַ מכניס-אורד-לענדל. ערשט אַ פשיטא ווען מען האָט גאַענטע, באַקאַנטע — דאָן ווערט דאָס נאַטייִ-ביכל באַלד אויסגע-פילט מיט פאַרבעטונגען. אַזוי בין איך אויף צומאַרגנס אַוונט, דעם צווייטן טאָג ראש-השנה, געווען פאַרבעטן צום דיכטער אברהם סוצקעווער, מיט וועלכן מיר זענען שוין אַ לענגערע צייט פריער געווען גוט באַפריינדעט, און דאָרט האָב איך פאַרבראַכט אַ ביז גאַר אינטערעסאַנטן אַוונט. צו געפינען זיך אין זיין געזעלשאַפט איז תמיד פאַר מיר געווען אַ נחת-רוח. זיין תורה ש'בעל-פה איז מחיהדיק צו הערן. בפרט נאָך, בעת ער איז גוט אויפגעלייגט, ווי ס'איז געווען דער פאַל יענעם יום-טובדיקן ראש-השנה אַוונט, ווען ער איז געווען אויסגעטאַן פון דער טאַג-טעגלעכער, אויך הייליקער עבודה.

ס'האָט זיך געקענט דוכטן, אַז מיין דאָזיקע נסיעה קיין ישראל, צו וועל-כער מ'האָט מיך שטאַרק צוגערעדט, וועט זיין כסדר אויסגעפילט מיט רוח-ניות.

ס'איז ערב יום-כיפור. פרוי וויגאַדזקי האָט שוין פון עטלעכע טעג גע-וואָרט אויפן דאָזיקן טאָג. זי האָט פשוט נישט געקענט דערוואַרטן זיך ס'זאָל קומען דער ערב יום-כיפור, כדי וואָס גיכער צו קאַנען זען זייער זון (אינ-דערוואַכן איז זי באַשעפטיקט ביי איר אַרבעט). איר אומרואיקייט און נערווען מצב האָט מען בולט באַמערקט אויף איר פנים. און אַט איז שוין געקומען דער טאָג, ווען זי איז באַגינען אַוועקגעפאַרן, מיטן געדאַנק צוריקצוקומען מוצאי יום-כיפור.

און עס איז יום-כיפור, אַרום 11 אַזייגער אינדערפרי. פלוצים דערזען מיר, איך און וויגאָדזקי, אַנקומען פרוי וויגאָדזקי און פון איר אויטאָ לויפן אַרויס מיט אימפעט נישט זייער זון אַדאַם, נאָר אַנדערע דריי בחורים פון זיין על-טער.

— וואָס איז געשען? — פרעגן מיר — אום יום-כיפור?!

— אַלגעמיינע מאָביליזאַציע! היינט פינף אַזייגער באַגינען זענען מיר אויפגעוועקט געוואָרן. אַ באַפעל — תיכף צוצושטעלן זיך, יעדער צו זיין איינ-הייט!

אַ מאַדנע געפיל האָט באַהערשט נישט נאָר דעם טאַטן, די מאַמע, נאָר אויך מיך, זייער גאַסט. דער ציטער פאַרן גורל פון קינד און פאַרן לאַנד איז אין ישראל אין לשער. און דאָ, עפעס אַ קלייניקייט, אַזאַ בשורה! די צייט שטייט נישט. יעדע מינוט איז טייער. איינס און צוויי, קוים זיך באַוווּן צו צע-קושן און מיטכאַפן עפעס נויטיקעס פון שטוב, איז פרוי וויגאָדזקי אַוועק צו-פירן די יונגע לייט, יעדן אויף זיין „פונקט“. מיר האָבן זיי מיטגעגעבן אונד-זער ברכה פון טיפן האַרצן — תצליחם דרכם! אפשר, מחמת נישט וועלנדיק צולאָזן דעם געדאַנק אַז דאָס באַטייט מלחמה, אַדער גאָר מיך סתם צו באַרוי-איקן, זעענדיק דעם שווערן איינדרוק, וואָס די סצענקע מיט די יונגעלייט האָט אויף מיר געמאַכט, האָט וויגאָדזקי מיר פאַרטייטשט, אַז אַזעלכע פאַלן האָבן שוין געטראָפן דאָ אין ישראל. דאָס ווערט געטאַן ווי אַ פרוווי אויף אַ מאַמענט, וואָס מ'זאָל אים נישט דאַרפן, צו זיין גרייט אין יעדן פאַל. אַזוי האָט מיר אויך געהאַט געזאַגט ראש-השנה אַוונט מיין סטערצעווער חברטע, בנוגע איר זון דעם אַפיציר, וועמען מען האָט דעמאַלט גערופן גלייך צו קומען אויף זיין „פונקט“.

— איין סימן וועט זיין — זאָגט מיר וויגאָדזקי — אויב אירענאָ וועט צוריקקומען מיט איר וואָגן, איז עס נאָר אַ מאַנעווער. און אויב נישט? דאָן איז עס, חלילה, מלחמה... (יעדער פרויואַטער וואָגן איז אין מלחמה-צייט דאָס

ישראל אין די גורלדיקע מלחמה-טעג

אייגנטום פון דער מדינה). נאך אביסל צייט איז פרוי וויגאדוקי צוריקגעקומען מיט איר וואָגן. ענדלעך, ווי מען זאָגט, איז אַ שווערער שטיין אַראָפּ פונעם האַרצן.

— ס'איז נישט קיין מלחמה-מצב, עס איז אַזוי ווי ס'פלעגט געשען אין די פריערדיקע פּאַלן...

די טרייסט האָט אָבער לאַנג נישט אָנגעהאַלטן. ווען אירענאַ האָט אַביסל אָפּגעאַטעמט און דערציילט וועגן די גרויסע מאַסן מיליטער, וואָס זי האָט באַ-געגנט אויף די פונקטן, האָט אַ קלונג געטאַן דער טעלעפּאָן. מ'האַט זי גערופן, אַז זי זאָל תיכף צוקומען מיטן וואָגן אויפן אָנגעוויזענעם אָרט.

— אוי! ס'איז ביטער! — האָט זי אויסגערופן און פאַרלאָזט די שטוב.

אַרום צוויי אַזייגער, אַן אַלאַרם-רוף פון די סירענעס. נישט זייענדיק זי-כער וואָס דאָס באַטייט, האָט מען נאָך אַלץ געטראַכט, אַז דאָס זענען מאַנעווע-רעס. ווייל ווי קען עס זיין, ס'זאָל חלילה זיין מלחמה אין אַזאַ טאַג, ווי יום-כיפור? ערשט, ווען מען האָט דערזען די פאַרשידענע מינים וועגענער, מילי-טערישע און פּריוואַטע, יאָגן מיט אימפעט (דאָס ערשטע מאָל אין דער גע-שיכטע פון ישראל אין דעם דאָזיקן פאַרכטיקן טאַג!) האָט מען אָנגעהויבן גלייבן, אַז דאָס זענען נישט קיין מאַנעוורעס, ווי מען האָט ביז איצט געטראַכט, נייערט טאַקע אַן אמתע מלחמה...

די „יום-כיפור מלחמה“!

נישט ווייט פון אונדזער הויז האָט זיך געפונען אַ שיל, וווּ יידן האָבן זיך פאַרזאַמלט, ווי דער שטייגער איז אין יום-כיפור, אָפּצוריקטן די תפילות און זיך אויסבעטן אַ „גמר חתימה טובה“. איך האָב בכּן געהאַט די געלעגנהייט צו זען ווי אַזוי יונגע לייט אָנגעטאַן אין די שבת-יום-טובדיקע מלבושים, מיט די טליתים אויף די אַקסלען, האָבן ביים ערשטן רוף פון צה"ל אַוועקגעאַיילט צו זייערע איינהייטן. די עלטערע מתפללים האָבן זיי באַגלייט מיט ברכות;

גייט ארויס געבענטשטע צום קאמף קעגן אונדזערע שונאים און השם יתברך זאל באגליקן אייער וועג! אמן! געהאלטן האט מען דעמאלט, געדענק איך, ביי דער תפילה „שיר המעלות ממעמקים“ און די האַרצווייטיקע הילפס־רופן צום „עשה שלום במרומי“ האָבן ממש הימלען געקאָנט שפּאַלטן.

מ'האָט דערציילט, אַז די רבנים אין די בתי תפילות אין ירושלים, אפילו אין בני־ברק און אַנדערשווי, האָבן באַפוילן די חיילים אויפצוהערן פּאַסטן און זיי זאָלן נעמען עסן, כדי צו זיין שטאַרק קעגן שונא אין דער אויפגעצווונגע־נער מלחמת־קודש.

אַבער פּאַרוואָס הערט מען נישט דעם ירושלימער ראַדיאָ, דער איינציג־קער אינפאַרמאַטאָר און דער גיכסטער פּאַרבינדונגס־וועג אין די פּאַלן? — האָט מען זיך שטאַרק געוונדערט און אַפילו געווען אין כּעס אויף „דער פּאַנאָ־טישער פּירונג“. אמת, טאַקע, ס'איז יום־כיפור, אַלע מלוכה־אינסטיטוציעס רוען, איז דאָך אַבער מלחמה מיט פּיקוח־נפש, און עלטערן וואָס האָבן נאָרוואָס גע־שיקט זייערע קינדער אויף די פּראַנט־ליניעס ווילן דאָך לפחות הערן וואָס עס געשעט? ! און אַט איז ער! פינקטלעך דריי אַזייגער נאַכמיטאָג, דערהערט מען דאָס קול פונעם ראַדיאָ־ספּיקער: „די אַראַבישע לענדער, סיריע און עגיפּ־טן זענען אונדז באַפּאַלן ביי די גרענעצן“... דער ישראלי־שוב וויסט וואָס צו טאָן, ווי אַזוי זיך נוהג צו זיין: פּאַרטונקלען די פענסטער, זיך אַנגרייטן טרונק־וואָסער און נאָך אַנדערע זאַכן פאַר דער מלחמה־צייט. הכלל, אַן אמתע מלחמה.

איבעריק צו זאָגן, אַז די נייעס האָט אַלעמען ווי עלעקטריזירט. מיט אַמאָל זענען אויסגעוואַקסן טראַנזיסטאָרס ביי כּמעט אַלע מתפללים אין שיל, כדי צו הערן די רייד פונעם ספּיקער. צווישן די ראַדיאָ־הערער, האָבן אויך נישט געפּעלט קיין יראת־שמים־ידן, הגם אַ טראַנזיסטאָר, ווי מיר ווייסן, איז לויטן דין מוקצה און עס איז אַן עבירה אים צו באַנצן אום שבת — „שמעו קול בשבת“, בפרט יום־כיפור דעם שבת־שבתון. פונדעסטוועגן האָבן זיי גענומען

ישראל אין די גורלדיקע מלחמה־טעג

אין אַכט די געפאַר פון דער עת־צרה ליעקב — און איבערגעריסן די תפילות ביים הערן דאָס קול פונעם ספיקער.

ביי דער תפילה צום בורא עולם „עשה עמנו חסד ורחמים והושיענו“ און ביי „ונתנה תוקף“ פלעגן תמיד אין אַלע עקן וועלט יידן אויסגיין זייער ביי־טער האַרץ מיט דער גרעסטער פאַרכטיקייט. אָבער דאָס מאָל, ווען די זין און טעכטער פון ישראל זענען אַרויס פאַרטיידיקן די גרענעצן פון אייגענעם לאַנד, זענען די דאָזיקע תפילות געווען אַנגעפילט מיט אַ מין אַנדערע פאַרכטיקייט, וועלכע דער ייד אין גלות קען נישט.

יענע נאַכט פון מוצא־א־יּוֹם־כיפור איז אין לאַנד כמעט קיינער נישט געשלאָפן. מיט אַ פאַרשטענדלעכער שפּאַנונג האָט מען נאַכגעפּאַלגט דעם ראַדיאָ, וואָס האָט יעדע פּערטל שעה איבערגעגעבן די נייעסן פון די פּראָנטן. פון עמאַציע און ציטער איז אַפילו נישט געקומען אויפן געדאַנק צו כאַפן אַ דרעמל. וואָס איז דער חידוש ? איז דאָך נישט געווען קיין שטוב, וואָס זאָל נישט האָבן וועמען פון די קינדער אויף די פּראָנטן. ביי מיין פּריינט אברהם סוצקעווער איז זיין איידעם געווען אַ פּילאַט, ביי די וויגאַדזקיס, דער זון אַ טאַנקיסט, וועלכער איז, דרך אגב, אין אַנהייב פון די קאַמפן געטראָפן געוואָרן דורך אַ סנאַריאַד פון שונא, און שיעור נישט פאַרברענט געוואָרן אין זיין טאַנק. מ'האַט אים געבראַכט אינעם שפּיטאַל „תל־השומר“, כמעט אַ האַפּנונגס־לאָזן, וווּ ס'איז געלונגען אַפּצוראַטעווען אים און ער איז געבליבן לעבן, ווען די נייעס איז דערגאַנגען צו טאַטע־מאַמע, איז זיך נישט שווער פאַרצושטעלן וואָס ס'האַט זיך דעמאַלט געטאַן אין זייערע הערצער. יענע מינוטן וואָס איך האָב בייגעווינט זענען נישט איבערצוגעבן.

דער טעלעפּאָן האָט יענע טעג שלעכט פונקציאָנירט. אויך דער פאַרקער־מיטל קיין תל־אביב איז געווען אַ שלעכטער. פון דעם ראַדיאָ האָב איך נישט אַלץ פאַרשטאַנען. זייענדיק אַליין אין שטוב (די וויגאַדזקיס זענען געווען אין שפּיטאַל), האָב איך זיך געפילט ווי איזאַלירט פון דער ישראל־וועלט. פונדעסט־וועגן האָב איך דאָך באַוויזן אַריינצוקומען קיין תל־אביב צו מיין פּרויַס ע"ה

א קוזין און אויך אַרױפגעגאַנגען צום דיכטער אברהם סוצקעווער. כ׳בין אַװעק פשוט צו דערוויסן זיך װאָס ס׳הערט זיך. אַראַפּגייענדיק צוריק אױפן גאַס איז מיטאַמאַל, װי דאָס געשעט אין ישראל, גלייך צוגעפאַלן די נאַכט. די לבנה האָט נאָך נישט געשיינט, בין איך, בכך, געבליבן אױפן גאַס אין דער פינצ־טערניש. נישט װיסנדיק װוּ אַהיים צו גיין, קיין טאַקסי איז נאָך יענעם טאַג נישט געװען צו באַקומען, פּרעג איך ביים ערשטן בעסטן יידן (און טאַקע אױף יידיש) װי אַזױ אַ שטייגער קען איך קומען אַהיים צו זיך אין שטוב ? דער ייד, זעענדיק מיין פּאַרלעגנהייט, זאַגט מיר :

— אדוני, זאַרגט זיך נישט. איר װעט אין מדינת ישראל נישט פאַר־לױרן װערן ! װױהן אַ שטייגער דאַרף אַ ייד ?
נאַכן זאַגן אים מיין אַדרעס, האָט ער מיך גענומען פאַרן האַנט :
— קומט, איך װעל אייך צופירן.

מיר זענען ביידע געגאַנגען מיט טריט פון סאַלדאַטן (כאַטש ביידע שױן נישט קיין יונגעלייט) איבער אַ האַלבער שעה צײט. און געװען איז עס אַ ״שפּאַציר״, װעלכן איך, און דורות דורות יידן פאַר מיר, האָבן זיך נישט געקענט פאַרשטעלן. אַ שפּאַציר אין דער יידישער שטאַט תל־אביב אין אַ נאַכט, װען יידישע חײלים האָבן געקעמפט װי לייבן אױף די גרענעצן פון דער יידישער מדינה.

— פון װאַנען איז אַ ייד ? — האָט מיין אומבאַקאַנטער רעטער געפרעגט.
— פון פאַריז... און איר, פאַרשטיי איך, זײט אַ רומענער, אמת ?
— געטראַפן, טאַקע פון בוקאַרעשט. שױן 25 יאָר װי איך בין גליקלעך צו זיין דאָ, אין אונדזער טײער לענדעלע. אדרבא, װײזט מיר ערגעץ נאָך אַזאַ װונדערבאַר ספּעציפיש לאַנד װי ס׳איז ישראל ? שטעלט אייך פאַר, ס׳איז דאָך מלחמה, און דאָס מאַל אַ ביטערע מלחמה, און װען נישט דאָס װאַס ס׳איז אַביסל פינסטער אין גאַס, װאַלט מען דאָך אפילו נישט געװוסט אַז ס׳איז מלחמה ! און איר מעגט זיין זיכער, אדוני, אין דריי מלחמות האָב איך זיך מיליטעריש אַקטיוו באַטייליקט און, װי איר זעט, לעב איך. אין דער איצ־

ישראל אין די גורלדיקע מלחמה-טעג

טיקער בין איד נאך דערווייל נישט באטייליקט. מיר וועלן די דאזיקע מלחמה אויך איבערלעבן און גאר בקרוב. די שונאים וועלן אריינכאפן אזא מפלה, אז זיי וועלן שוין פארזאגן קינדער און קינדס קינדער, מער נישט צו טשעפען מיט ישראל.

— הלוואי, טאטע זיסער, פון אייער מויל אין גאטס אויערן.

מיט א סך דאנק האב איד זיך געזעגנט מיט מיין ווילטעטער און בין אריין אין שטוב צו מיין קוזין.

דאס לאַנד, דאָס גאַנצע לאַנד, האָט זיך מאַביליזירט. צום דינסט פון פאַלק האָבן זיך תיכף געשטעלט אפילו קינדער. זיי האָבן אויסגעפירט מיט ברען פאַרשידענע אַרבעטן פון דערוואַקסענע : צעטראַגן בריוו, געבראַכטע פון די פראַנטן פון די חיילים פאַר זייערע משפחות, וואָס האָבן געלעכצט צו הערן אַ לעבעדיקן גרוס פון זיי. זיי, די קינדער, זענען בכלל געוואָרן פאַסט־טרעגער, צו פאַרטרעטן די רעזערוויסטן, וואָס זענען גערופן געוואָרן אויף די פראַנטן. די קינדער, האָבן אויך געאַרבעט ביים אָנפילן די מענגעס זעק מיט זאַמד, וואָס זאָלן דינען פאַר אַ באַשיצונג. זיי האָבן אויך צומאַרגנס פון דער מלחמה, אָפגעשטעלט אויף די גאַסן די וועגענער און באַשמירט די רעפּלעקטאָרן מיט בלויער פאַרב.

מיידלעך האָבן זיך אַוועקגעשטעלט ביי די געשעפטן וווּ מען באַקומט פאַפּיראַסן, זיסקייטן און אַנדערע נוצלעכע זאַכן פאַר די פראַנט־קעמפער. זייער רע גרויסע קוישן זענען געווען באַהאַנגען מיט אַפּישן, וואָס האָבן גערופן צו שפּענדן וואָס מער פאַר די חיילים אויף די פראַנטן. די זעלבע קינדער האָבן אויך געזאַמלט אין די שטובן טראַנזיסטאָרן, ביכער און זשורנאַלן אַפילו שאַך־שפּילן און דאַמקעס פאַר די חיילים אויפן פראַנט. עלטערע מענער האָבן זיך געמאַלדן צום דינסט אין דער הג"א, אַ מיליץ אזא צו שיצן די באַפעלקערונג. פרויען האָבן באַלאַגערט די שפיטאַלן, כדי צו העלפן מיט וואָס ס'זועט זיין נויטיק, יעדער ישראל־מענטש, אַלט און יונג, איז געווען אַ סאַלדאַט און ביי-

הילפיק אויף צו דערגרייכן דעם נצחון. אויף די גאסן זענען אינסטאָלירט גע-
וואָרן קיאָסקן צו נעמען בלוט ביי מענטשן. קיין געבערס האָבן נישט געפעלט.
אומעטום האָט מען געזען ריזיקע רייען שטיין און וואַרטן צו געבן בלוט.

אין פרינציפ האָט מען גענומען בלוט ביי מענטשן פון איבער זעכצן יאָר.
אַ גרופע מינדעריאָריקע האָבן זיך אָבער אויך אַריינגענאַרט אין דער ריי, זיך
פאַרשטעלט פאַר גרויסע און געגעבן בלוט צוגלייך מיט אַנדערע. צווישן דער
גרופע האָט זיך אָבער געפונען איינער וועמען מען האָט דערקענט, אַז ער איז
נאָך אַ קינד, און מ'האַט בכן ביי אים נישט געוואָלט נעמען קיין בלוט. פון
עגמת נפש האָט זיך דאָס יינגל שטאַרק פונאַנדערגעוויינט.

שיינע לבנה־נעכט, ווי געזעענע אין חלום אָדער אין סצענישן בילד, האָבן
זיך געשפּרייט איבער ישראלס גרעסטער שטאָט, תל־אביב. די דאָזיקע נעכט,
ביים שייך פון דער פולער לבנה, וואָלטן פּאָעטן געדאַרפט באַזונגען, און דאָ —
איז מלחמה! נישט ווייט פון דאַנען, ביי די גרענעצן, קעמפן ישראלס בעסטע
זין און טעכטער קעגן פאַרביסענע שונאים. פאַרטונקלט זענען די שטעט, זאָגן
יידן, פאַרטרויערט זענען אונדזערע הערצער צוליב די קרבנות וואָס מיר האָבן
געגעבן. אָבער שטאַלץ זענען מיר, זאָגן זיי, וואָס מיר האָבן זוכה געווען צו
לעבן אין אַ דור, וואָס שטראַלט מיט גבורה און מוט. מיר האָבן אַ יוגנט, וואָס
האַט ווי אַן אייזערנע וואַנט זיך אַוועקגעשטעלט קעגן די אַלערליי שונאים,
וועלכע ווילן אונדז פאַרניכטן. אַ יוגנט אַ יידישע, וואָס שמעטערט און ברעקלט
דעם שונא. מיט פייער און פלאַם האָבן די שונאים זיך געוואַרפן אויף ישראל,
און מיט פייער און פלאַם באַקומען זיי אַ באַצאָלונג פאַר זייער פאַרברעכערישן
אַנפאַל.

שוין עטלעכע טעג ווי ס'האַט געדויערט די מלחמה. שוין געווען אויך
גוטע נייעסן פון די פּראַנט־קאַמפן: צה"ל האָט די אויבערהאַנט איבערן שונא
און זי וועט זיכער מנצח זיין. איך האָב זיך געפונען ביים דיכטער אברהם סוצי-

ישראל אין די גורלדיקע מלחמה-טעג

קעווער אין שטוב. א קלונג דורכן אינטערפאן: «יצחק? — פרעגט סוצקעווער — כ'קום שוין אראפ». און צו מיר זאגט ער: «הערשל, אונטן איז פאראן א וואגן, אויב דארפט איר ערגעץ זיין, וועט מען אייך צופירן ווהיין איר דארפט».

— גוט — זאג איך — זייער גוט. כ'בין טאקע באשטעלט אויף ארום פיר אזויגער, וועט עס זיין זייער באקוועם פאר מיר מחמת ס'איז א שפאר שטיקל וועג פון דאנען.

מיר זענען אראפ צום יידן, וואס האט געווארט מיט זיין וואגן, מיט א «שלום». סוצקעווער האט געבעטן מיך צוצופירן צו דעם ארט ווו כ'בין געווען באשטימט. פארנדיק פרעגט ער מיך:

— איר ווייסט כאטש, הערשל, ווער ס'איז אייער שאפער?
— ניין — זאג איך. — זיכער אייערס א גוטער פריינט און א ווילער ייד.

— אייער שאפער, הערשל, איז א כנסת-דעפוטאט.
— זייער אנגענעם — זאג איך מיט איבערראשונג — באמת א חשובער שאפער, וואס איז נישט בלויז א פירער פון א וואגן. באמת א גאלדן לענדל, ישראל — חזר איך איבער די ווערטער פונעם רומענישן ייד, וואס האט מיך יענעם טונקעלן פארנאכט גענומען פארן האנט און מיך צוגעפירט צו מיין קוזין צו פוס. אין מדינת ישראל קען אלץ זיך טרעפן, מיט צען יאר צוריק אין 1963, האב איך געהאט די זכיה צו וווינען טיר ביי טיר אין האטעל «אילת» מיטן נשיא זלמן שור. היינט, פאר איך דא אין איין וואגן מיט א דעפוטאט פון יידישן פארלאמענט אין ישראל...

צי בין איך — האב איך געקלערט אין דער שטיל פאר זיך — איך, דער קרבן פון נאציזם, דער על פי נס אפגעראטעוועטער פון אוישוויץ-גיהנום, מסוגל משיג צו זיין און באגרייפן דאס אלץ וואס קומט פאר אין אונדזער דור? און צי פארשטייען עס און באנעמען עס אויך די, וואס האבן געהאט דאס מזל נישט צו וויסן און נישט צו זען וואס עס איז אזוינס געווען יידישע שוואַכקייט, וואס עס הייסט האבן אן אייגענע יידישע מדינה?...

ס'איז מיר, ווייזט אויס, באַשערט געווען פאַרן קיין מדינת ישראל צו די
ימים-נוראים תשל"ג און קומען צו דער „יום-כיפור מלחמה“, מיטצולעבן און
מיטצואַטעמען מיטן ישוב יענע גורלדיקע טעג, וואָס איך וועל זיכער נישט
פאַרגעסן ביז צו מיין לעצטן אַטעם-צוג.

צווייטער טייל

עס יי ען
אפהאנדלונגען
בריוו

וועגן

„מיין סטערצעוו“

פון
יענעם

1

אברהם סוצקעווער

איר בעט, כ'זאל אַנשרייבן אַ מין הקדמה צו אייערע זכרונות, אָדער זכרונותדיקע דערציילונגען, און אייך פאלט גאַרנישט איין, אַז די הקדמה האָט שוין אַנגעשריבן אַן אַנדערער. און ווייסט איר ווער עס איז דער אַנדערער? טאַקע איר אַליין, הערשל פערלמוטער.

דאָס ערשטע בוך פון אַ שרייבער איז די אמתע הקדמה צו זיינע וויי-טערדיקע ביכער און צו זיך אַליין.

און אַנגעשריבן האָט איר אייער הקדמה אין אַ וואַרעמען, טאַטע-מאַמע-דיקן יידיש, באַטעמט און באַגלייבעוודיק, ווי די שטעטלשע העלדן, געטרײַ צונויפגעטוליעט אין זכרון, וואָלטן נאָך געלעבט עד-היום און מיט די אייגענע ליפן דערציילט און אויסגעשפילט זייערע טראַדיציאָנעלע יוגנטלעכע אַוואַנט-טורעס און, אויב מען קען אַזוי זאָגן, פאַלקסטימלעכע חלומות.

איך האָב געליענט דעם כתב־יד פון „מיין סטערצעוו“ נאָך איידער איך האָב אייך געקענט פּערזענלעך. שוין דעמאָלט האָב איך דערפילט די עכטקייט און די גוטהאַרציקייט פון אייערע מעשיות, וואָס זייער כוונה איז צו זיין וואָס זיי זיינען, און ניט פּאַפּירענע ליטעראַטור.

אַז מיר האָבן זיך שפּעטער באַקענט אין פּאַריז, איז מיר דער מענטש, וואָס מען רופט אים אויך מחבר, נאָך גענטער געוואָרן. און במילא איז אויך געשלאָסן געוואָרן אַ פּריינטשאַפט צווישן אייערע העלדן און מיינע „שוואַכקייטן“.

און איצט אַז איך לייען די מעשיות צום צווייטן מאַל, איז דער איינ־דרוק אַ פּיל שאַרפּערער, מחמת נאָך אַ סיבה: איך קען אויף אַ רגע ניט פּאַרגעסן, אַז איר האָט זיי געשריבן נאָכדעם ווי איר האָט איבערגעלעבט און איבערגעשטאַרבן אוישוויץ.

דער רויך פון אוישוויץ, אַט דער טויטרעפּרייך, באַגלייט מיך אויף יעדע שורה פון אייערע דערציילונגען. און דער ווונדער באַשטייט אין דעם, וואָס אַט דער שוואַרצער רויך האָט ניט פּאַררייכערט אייער פּרילינג־הימל, ניט פּאַרטונקלט אייער ליכטיק פּרישן, זכרון; וואָס איר האָט געראַטעוועט פון קאַלכאוויזן אַזאַ געשמאַקן אידיאָמאַטישן יידיש, פּול מיט ווערטל־חן און איי־דעלען הומאַר. אפילו כּל־זמר און בּדחנים־לשון איז דאָ ציטערדיק אויפ־געהיט. אויך דאָס בעל־עגלה־לשון פון קלמן אַרטשיק איז ביז גאָר חנעוודיק, עלעהיי דער בייטש זיינער איז געפּלאַכטן פון זיידנס אָדער פון וויכע רציעות... נאָך אוישוויץ — און ניט נאָר איז ביי אייך דער מענטש ניט פּאַרמיאוסט געוואָרן, נאָר ער איז ביי אייך ממש אַ מענטש!

אַלע שטעטל־געשטאַלטן זיינען באַזונגען מיט רירנדיקער ליבשאַפט. איר קושט אויס זייערע נעמען מיט צערטלעניש: פּישעלע, רחלע... אפילו די העלדין פון דער לעצטער, סאַמע לענגסטער און סענטימענטאַלסטער דער־ציילונג, די העלדין וואָס איז „שיין ווי אַ מלאַך“ און אין דער אמתן איז זי גאָר ניט אַזאַ צאַצקע — הייסט ביי אייך חוהלע. — סיי אין די דערציילונגען, און סיי אין לעבן: אַזויפּיל מענטשן־ליבשאַפט נאָך אוישוויץ!

ליבשאפט האט א גילדענעם עכא. האב איך טאקע געהערט ווי אייערע
חברים רופן אייך ביז היינט : הערשעלע...

פאלט מיר איין ביים ענדיקן דעם בריוו, אז אין אייער פאלקסשריי-
בערישן נוסח און יידישלעכער הארציקייט איז פאראן א קרובהשאפט מיט
יעקב דינעזאן. און אז ס'ווערט ארויסגערופן אט דער נאמען, דערמאן איך
זיך אויך אז דינעזאן האט אפילו א ראמאן מיטן נאמען "הערשעלע".

איצט, נאך דער "הקדמה" ווארט איך אויף אייער צווייטן בוך : וועגן
אוישווייז. זאל אייך שטארקן אייער ריינע מענטשן-ליבשאפט ביים שילדערן
אייערע דארטיקע העלדן.

תל-אביב, זעקסטער נאוועמבער, 1966.

סטאניסלאוו וויגאדזקי

מיר זענען געלעגן אויף די נארעס אין די שטעלער, און אין טרוים האבן
מיר געזען אונדזערע היימען, געפילט זייער שטילקייט, זיך צוגעהערט וואס
עס דערציילט די נאכט.

דערציילט האט זי נישט נאר פון טויט, נאר אויך פון א פארגאנגענהייט
פון שטעט און שטעטלעך, פון הייזער פון ציגל און כאטעס פון האלץ, ווו יידן
האבן געוויינט דורות לאנג. פארשידענע יידן, פאר וועלכע די וועלט איז גע-
ווען פרעמד, און אזעלכע וועלכע האבן געוואלט ענדערן די וועלט. און אין
דמיון און זכרון האבן אויפגעלעבט אונדזערע שטעט און שטעטלעך, בארימטע
און אומבאקאנטע, גרויסע און קליינע, וועלכע זענען אפשר קיינמאל נישט

דערמאנט געוואָרן אין דער געשיכטע, אפילו נישט אין אַ בוך אָדער אַ צײַ-
טונג.

ווער ווייסט וווּ עס ליגט סטערצעוו? ווער סטערצעוו? וואָס סטערצעוו?
וואהין האָבן געפירט בעת די מלחמה די וועגן פון סטערצעוו? קיין וואַרשע,
פאַריז, ניו-יאָרק, ירושלים? ווער ווייסט? אָבער קיין טרעבלינקע און אויש-
וויץ האָבן זיי באַשטימט געפירט.

איצט קומט אַ באַשיידענער יידישער מענטש, אַ געבוירענער אין סטער-
צעוו, מיינס אַ חבר פון לאַגער, און פרוווט אין דער שטילקייט פון זיין שטוב
אויפבויען אויף דאָס ניי אַ שטעטל, אַ יידיש שטעטל ערגעץ וווּ אין פוילן.
אַ נישט באַקאַנט שטעטל, וואָס וועט אַ דאַנק הערשל פערלמוטער ווייטער
לעבן אינעם זכרון פון מענטשן, וועלכע לייענען יידישע ביכער.

סטערצעוו „באַרופן צום לעבן“ דורך הערשל פערלמוטער איז אַ רעאַ-
ליטעט. „מײן סטערצעוו“ איז אַנטשטאַנען אינעם האַרץ און דמיון פון אַ
מענטש פאַר וועלכן דער אָנהייב און דער מיטלפונקט פון זיין געפילן-מקור
געפינט זיך אין אַט דעם קליינעם שטעטל. דאָרט האָט ער צום ערשטן מאַל
געהערט די ווערטער — מײן קינד, און דאָרט האָט ער צום ערשטן מאַל גע-
זאָגט — טאַטע... מאַמע...

סטערצעוו איז פאַרגאַנגענהייט און סטערצעוו איז קעגנוואַרט. אויך מאַר-
גן וועט דער יידישער לייענער געפינען אין דעם בוך אַ צײַכן, אַן אַנדענק פון
נאָך איין אָפגעמעקטן יידישן ישוב. דער נאָמען: סטערצעוו איז אַ צופעליקער.
דאָס שטעטל האָט געקענט טראָגן גאַר אַן אַנדערן נאָמען.

דער טיטל „מײן סטערצעוו“ איז ווי אַ הייסע, ביטערע טרער.

וואַרשע, דריטער סעפטעמבער 1966.

משה יונגמאן

„מיין שטעטל סטערצעוו האָט פאַרמאָגט אין גאַנצן 500 יידישע משפחות, אָבער דער שטייגער לעבן איז געווען אַזאַ פאַרביקער, אַז אַ סך שרייבער וואָלטן פֿון דאָרט געקענט ציען יניקה פֿאַר קינסטלערישע שאַפונגען“. אַזוי הייבט אָן הערש פערלמוטער זיין בוך זכרונות „מיין סטערצעוו“.

פערלמוטער שרייבט ניט קיין „קינסטלערישע“ שאַפונגען. זיין קונסט איז: אָפהיטן אין זכרון, איז ליבשאַפט צו זיין פֿאַרשניטן שטעטל. ער איז אַ געראַטעוועטער. פילט ער אַ חוב אַפצוראַטעווען אויך פֿאַר זיך און פֿאַר אַנדערע דעם אַנדענק פֿון שטעטל. ער וויל זיך נאָך אַ מאָל אַרומרינגלען מיט די געשעענישן, מעשיות, געשטאַלטן וואָס זענען געווען נאָענט און איצט זענען זיי היי-ליק געוואָרן. ניט „קונסט“ — מ'דאַרף נאָר אַוועקשטעלן דאָס שטעטל ווי עס שטייט און גייט, ווי עס האָט גערעדט און געטאָן, געשטאַלטן אַזעלכע ווי איד און דו און מיר אַלע האָבן געקענט; געשעענישן, „מעשה נורא'ס“ און מעשה קונדס וואָס האָבן געקאָנט פֿאַסירן אין אַ ליאַדע וואָס פֿאַראַ שטעטל, אָבער דאָס מאָל טוען זיי זיך אָפּ אין סטערצעוו, פערלמוטער פֿאַרשרייבט זיי.

סטערצעוו איז געווען אַ שטעטל ווי הונדערטער אַנדערע אין פּוילן צי אין אוקראַינע: „מיט אַ פֿאַסט מיט אַ טעלעגראַף, אַ טיך, אַ בית-עולם, אַ רב, אַ בית-מדרש, צוויי חסידים-שטיבלעך, אַ גערער און אַן אַלעקסאַנדערער, אַ תלמוד-תורה און, להבדיל, אַ קלויסטער מיט אַ גלח, אַ שטאַטנאַר, עטלעכע נגידים, אַ סך קבצנים“. מיר אַלע וואָס האָבן אַזעלכע שטעטלעך געקענט, דאַרפֿן בלויז ליינען אַט די שילדערונג, כדי דאָס גאַנצע סטערצעוו זאָל ווידער שטיין ווי לעבעדיק פֿאַר אונדזערע אויגן. אַזוי האָבן מיר געלעבט, גע-שוויבלט איבער די געסלעך, געהאַנדלט, געוואַנדלט, דאָ פלעגן מיר, ווי פערל-מוטערס העלדן, אָפּטאָן אונדזערע „שטיקלעך“.

פערלמוטערס זכרונות זענען אַנגעפיקעוועט מיט אַנעקדאָטישע עפיזאָדן. די עפיזאָדן מאַכן נענטער די העלדן, שאַפֿן אַן אַטמאָספֿער (אוודאי האָט זיך

דאס אַנעקדאָטישע מער איינגעקריצט אין זכרון, ווייל בשעתו האָט זיכער ס'שטעטל מיט זיי גערודערט). אָט באַקענען מיר זיך מיטן לאַמען בעריש, וועמען מען האָט פאַראַיבריקט נאָך אַ צונאַמען „בעריש יום־טוב“ און גע־שען איז עס דערפאַר ווייל אין יאָר 1905, ווען עס זענען אויסגעבראַכן שטרייִקן קעגן צאַר, האָט בעריש „גענומען זיין לאַמען פּוס וואָס ער האָט אים ביים גיין, נעבעך, געשיקט מיט אַ צוויי איילן פאַראויס, און זיך געלאָזט איבערן שטעטל צו די טאַנדעטניקעס מיט זיין אייגענעם פיזמון: מ'טאָר ניט אַרבעטן — ס'איז יום־טוב“. מער האָבן שטעטלשע לצים ניט באַדאַרפט: ס'איז פאַר־בליבן דער נאַמען „בעריש יום־טוב“. זיין ווייב יהודית־נעכע, וואָס „די נאַטור האָט זי באַשאַנקען מיט אַ טאַפּלטער פאַרציע ווי איר מאַן“ אויך אַ „קלאַסן־באַוווסטע“, האָט זיך געהאַלטן פאַר אַ גאַנצן ידיד מיט קאַרל מאַרקסן. קומט זי אַמאָל אַריין אין לאַקאַל פון דער שטעטלשער פּרין־ביבליאָטעק, וווּ עס הענגען אַ סך בילדער אויף די ווענט, טייטלט אויף אַ בילד און פּרעגט ווער דאָס איז. זאָגט מען איר אַז דאָס איז קאַרל מאַרקס. „וואָס? דאָס איז קאַרל מאַרקס? — ענטפּערט זי פאַרחידושט — כ'גלייב נישט! וואָס? כ'דערקען דאָך אים נישט“.

פּערלמוטערן גיט זיך איין מיט עטלעכע שטריכן, מיט אַ ווערטל, מיט אַ קאַמישע סיטואַציע אַוועקצושטעלן טיפּן וואָס קריצן זיך איין אין מוח. ביים רוב טיפּן שטעלט ער זיך אָפּ צוליב עפעס אַ טשעקאַווע מעשה וואָס איז מיט זיי געשען. ער פלעכט זיי ניט אין קיין איבריקע שמועסן, פאַרשפינט זיי ניט אין קיין „ליטעראַרישע“ קאַנוועס. אַזוי זענען זיי געווען, דאָס האָבן זיי גע־זאָגט, צוליב דעם האָבן זיי געקראָגן זייער צונאַמען. אָט למשל יאַמע „האַק“ דער האָט זיך „זיין נאַמען איינגעהאַנדלט פון די אורחים, די שנאַרערס, וואָס ער האָט זיי ניט געקאַנט פאַרטראָגן. ווען איינער זאָג פאַרשוין האָט זיך באַ־וויון אין זיין שטוב בעטן אַ נדבה, פלעגט ער אים דערלאַנגען אין האַנט אַריין אַ האַק. ווען יענער פלעגט אַ פאַרחידושטער פּרעגן וואָס דאָס באַטייט, פלעגט ער אים ענטפּערן: דאָס איז אויף צו גיין אין שטאַל אַריין האַקן האַלץ, קיין געלט בחינם גיב נישט“.

טייל מאָל פאַרברייטערט פערלמוטער אָן אַנעקדאָט, שטעלט זיך מער אָפּ ביי דעם אָדער יענעם פאַרשוי, הייבט אַרויס אַ כאַראַקטעריסטישן שטריך פון שטעטלשן שטייגער-לעבן. ווי דאָס געשעט מיטן שילדערן די פרעכטיקע יוגנט, בחורים „וואָס האָבן מיינסטנס געשטאַמט פון בית-המדרש און זענען ר"ל אַראָפּ פון גלייכן וועג און דער עיקר דער אפיקורס „שמואל רייך מיטן גאַזאַמעטער“ (גערופן האָט מען אים אַזוי, ווייל געזאָגט האָט ער, אַז ס'איז קיין גאַט ניטאָ, קיין גהינום אא"וו און ס'איז זיך נישטאָ אַזוי אַרום פאַרוואָס צו שרעקן. די נשמה פון מענטשן „דאָס איז אַזאַ מין גאַזאַמעטער“).

אַן אַנדערש מאָל דינט אַ שטייגערשער עפיוזאָד פאַר אַ קערן פון אַ לענגערן פרק זכרונות, ווי עס געשעט אין די דערציילונגען „אַ פאַרשטערטע חתונה“, „אַן אויטאָמאָביל מיט פערד“ צי אין „איך שפיל צום ערשטן מאָל טעאַטער“. אין אַט דער דערציילונג ווי אויך אין צוויי אַנדערע: „אַן אַכט יאָר-ריקער מלמד“ און „איך ווער אַ קאָנקורענט פון שערעשעווסקינ“ ברענגט דער מחבר אַ סך אויטאָביאָגראַפישע עלעמענטן, אַלע אַדורכגעפלאַכטע מיט שטעטלשן שטייגער-לעבן. אַט באַקענען מיר זיך מיט די מלמדים, מיטן בית-המדרש וווּ מ'קעלט תורה מיט די קעסט-איידעמלעך אין יידיש-אַרענדאַרישער רחבות אינעם דאָרף ווהיין דאָס אַכט יאָריקע בחורל „פאַרפאַרט“ ווערן אַ מלמד; אַט באַקענען מיר זיך מיט דער לאַגע פון שטעטל נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה: מגפות, ראַנגלענישן, פרנסה-זוכענישן; און אַט ווידער: מיטן „קולטור-לעבן“, דאָס שפילן טעאַטער אין פייערלעשער-זאַל, בענקענישן, אַנג-טוישונגען, לצנישע שטיקלעך; צי גאָר אַ לענגערע מעשה נורא מיט אַן אורח-אַרטיסט, רעזשיסער-הולטיי, וואָס פאַרדרייט די קעפּ פון די יונגעלייטלעך און פאַרפירט זיי שפילן „טעאַטער“, און דער עיקר פאַרדרייט ער די קעפּ פון די יונגע מיידלעך און... הערצער ווערן צעבראַכן, און עס גיסן זיך טרערן און ס'איז — הימל עפן זיך. געשעענישן, מעשיות, אַנעקדאָטן. סאַרע קלוגע, האַר-ציקע, תמימותדיקע יידן ס'זענען געווען! אַ גרויסע ליבשאַפט און וואַרעמקייט שלאָגט אַרויס פון פערלמוטערס יעדע שורה צו אַט די יידן, וואָס זענען מער ניטאָ, צום שטעטל, וואָס איז מער נישטאָ.

ווי געזאגט : זכרונות. פערזענלעכע זכרונות. אבער אט די זכרונות האבן אין זיך די זעלטענע סגולה צו דערוועקן אין דיין הארץ אפלאנגען. דו דער-מאנסט זיך אויך אן דיין פארשניטן שטעטל, מיט זיינע היטלמאכערס, שוסטערס, שניידערס-טאנדעטניקעס און לצים און דו קריגסט ליב פערלמוטערס העלדן, ווייל זיי זענען אויך זיינע און אונדזער אלעמענס מער נאך, און אלץ איז גע-שריבן אין אזא פיקחותדיקן, מחיהדיקן יידיש, יידיש פון א גאנצער וואך.

הערשל פערלמוטערס ציל איז געווען, ווי ער שרייבט : „ארויפצוברענן גען אויפן פאפיר מיין געבוירן-שטעטל, וואס איז אזוי טראגיש פארשניטן גע-ווארן און עס לעבעדיק מאכן פאר די אויגן פון היינט“.

זיין ציל האט ער דערגרייכט און דאס איז זיין גרויסער זכות.

„די נאלדענע קייט“, נ'ר 59, תל-אביב 1967.

יוסף אקרוטני

אין „מיין סטערצעוו“ האט דער בעל-יסורים הערשל פערלמוטער, אן עקס-איינוווינער פון אומקום-לאגער אושוויץ, אריינגעלייגט אן אוצר בענק-שאפט און טריישאפט צו זיין אייגענעם אמאל, אונטערן הימל פון ארעמען שטעטל. מיט דער תמימות פון א פאלקס-מענטש, וואס האט ליב ס'לעבן, האט דער מחבר אויפגעלעבט אין זיין געדעכעניש מערערע בילדער פון סטערצעוו, וואס ווערט אויך אונדז היימיש, א דאנק דעם ווארעמען אטעם פון זיין דער-ציילן.

די פיין אָנגעשריבענע סקיצעס פון שטעטלשן וועלטל, וואס איז ער-טערווייז דורכגעוועבט מיט א באשיידענער איראניע, לייענען זיך, ווי נאך א

ליטערארישער דאָקומענט פון פּאָלקישן יידישן פּאַרגיין אין פּוילן אונטער דער
האַק פּונעם משחית.

„הכל תלוי במזל“ (צו אַלץ דאַרף מען האָבן מזל) זאָגן די חז״ל. האָט
טאַקע „מיין סטערצעוו“ אויך מזל צו זיין פאַרזען מיט הקדמות פון אונזערע
גרויסע דיכטער און שרייבער אברהם סוצקעווער און סטאַניסלאָוו וויגאַדזקי,
וואָס באַשיינען און פאַרשטאַרקן דעם חשיבות פון בוך.

(פּראָגמענט)

„יידישע צייטונג“, בענאַס איירעס.

קאדיע מאלאדאָוסקי

גאַר אַנדערש שילדערט די יידן פון זיין שטעטל ה. פּערלמוטער. אויף אַ
וויציקן אופן ברענגט ער אַרויס די אַרעמקייט פון דעם אַרום. דורך עטלעכע
שמייכלענדיקע באַמערקונגען, זעט זיך דער גאַנצער טרויער פון אַרעמען לעבן.
שפּאַנענדיק פון איין גלייכווערטל צום אַנדערן, קומט ביים מחבר אַרויס, אַ יידיש
שטעטל מיט יידישן הומאָר, וואָס שוועבט איבער אַלע מאַטערנישן. אַזוי אויך
די הויכע מאַראַל פון דעם אַרעמען שטעטל. איבער דער אַרעמקייט שוועבט אַ
שטראַל, און איבער אַלעמען די יידישע פּעסטונג. בקיצור, יידישקייט.

דאָס גאַנצע בוך איז דורכגענומען מיט טיפּער בענקשאַפט צו זיין שטעטל.

(אויסצוגן)

„סביבה“, ניריאַרק.

ד'ר לייב קורלאנד

דער מחבר, אונדזערס אַ פּאַלקס־ייד, איז געבליבן — טראַץ זיין אויש־וויצער „סטאַזש“ — אַ ייד, געקניפט און געבונדן מיט יידישן פּאַלקס־נוסח. זיין ספר איז בסך־הכל אַן אינטערעסאַנטע לעקטור, פול מיט האַרציקייט, אהבת־ישראל, אייגנאַרטיקער תמימות: און דערצו — אַ מצבה און אַ קדיש, און אַ העל־פּלאַמיק גר־תמיד ליכט, וואָס וועט העלפן אויפרייסן די נאָך־חורבנדיקע חשכות פון די אומהיילבאַרע יאָושיסטן.

דעם ליבן „אונדזער־קיום־חסיד, דעם מחבר פון „מיין סטערצעוו“ ה. פּערלמוטער, אונדזער האַרציקן דאַנק צוזאַמען מיט אונדזער סמיכה, מיט אַ קרוינענדיקן שרייבער אַטעסטאַט !

(אויסצוג)

„אונדזער קיום“, פּאַריז.

יהודית קאַלמאַן

ה. פּערלמוטער וואָס איז אַ פּאַריזער תושב, האָט פון שטענדיק אַן געהאַט אַ נייגונג צו טעאַטער. שטייט טאַקע דאָס שפּילן טעאַטער אין מיטלפּונקט פון די זכרונות זיינע. כמעט אַלע געשטאַלטן, וואָס ווערן דורך אים געשילדערט פון דעם אַמאַליקן שטעטל, טראַגן אויף זיך דעם חותם פון גוטסקייט און איידל־קייט.

דער מחבר אידעאליזירט אפשר דאס שטעטל זיינס. אבער ווער קען אים דאס פארווארפן? בפרט ווען אלץ איז באשריבן מיט א קערנדיקער, רייכער, פאלקס-טימלעכער שפראך!

(אויסצוגן)

„נייע פרעסע“, פאריז.

יצחק גרודבערג-טורקאוו

זכרונות פון „דער אלטער היים“, פון די געבוירן-שטעטלעך, פון די קינ-דער-יאָרן, זענען לעצטנס אַ סך דערשינען — פון שרייבערס און סתם יידן. „מיין סטערצעוו“ פון ה. פערלמוטער האָט אָבער עפעס אַ מין באַזונדערן אַראַ-מאַט: ס'איז אַ מין יזכור-בוך פון אַ יחיד.

„מיין סטערצעוו“ (דערשינען אין פאַרלאַג „המנורה“, תל-אביב) איז טאַקע פאַרזען מיט אַן אַריינפיר פונעם מחבר (אגב אַזעלכע הייליקונגען זענען אַן אַפטע דערשיינונג נאָכן דריטן חורבן) „זאַלן די דאָזיקע זכרונות פון מיין געבוירן-שטעטל זיין געהייליקט די, וואָס זייער אַנדענק איז אויף תמיד פאַרבונדן מיט יעדן טאַג, וואָס כ'האַב דאָרט געלעבט... זאַל מיין בוך דינען ווי אַ קדיש צו זייערע יאַרצייטן און ווי אַ מצבה אויף זייערע אומבאַקאַנטע קברים“. ובכן — אַ יחידיש יזכור-בוך, אַ פאַמיליען יזכור-בוך. נייערט: וואָס איז דער באַזונדער-רער אַראַמאַט פון דעם בוך, דאָס ווערט אונדז קלאָר פון צוויי שרייבערישע הקדמות אינעם בוך און פון „אַ וואָרט פון מחבר“.

ה. פערלמוטער איז „אַ ייד, וואָס האָט איבערגעלעבט אוישוויץ. דאָרט האָט ער דאָך אפילו נישט געקענט חלומען, אַז ער וועט נאָך האָבן די זכיה אָנ-צושרייבן אַ בוך און אַרויסגעבן עס אין אַ יידיש אייגן לאַנד — אין ישראל“.

פון דעם ווערן מיר אויך געווייער, אז דאָס שטעטל סטערצעוו, אין האַרץ פון פּוילן, האָט פאַרמאָגט אינגאַנצן 500 יידישע משפּחות, „אַבער דער שטייגער־ לעבן איז געווען אַזאַ פאַרביקער, אַז אַ סך שרייבער וואָלטן פון דאָרט געקאָנט ציען יניקה פאַר קינסטלערישע שאַפונגען“, נייערט ה. פערלמוטער שטעלט זיך נישט אַזאַ אויפגאַבע, ער וויל בלויז „אַרויפברענגען אויפן פאַפיר מיין געבוירן־ שטעטל, וואָס איז אַזוי טראַגיש פאַרשניטן געוואָרן“.

דאָס טוט ער טאַקע בשלימות אין זעקס (און טיילווייז אויך אין זיבעטן) קאַפּיטלעך פון זיין בוך. מיט אַ סך וואַרעמקייט, סענטימענט, און מיט אַ גוט אויג, און — ווי מאַדנע ס'זאָל נישט זיין — מיט אַ חוש פאַר הומאָר, דערביי זענען פאַראַן ביי אים אייניקע געשטאַלטן געצייכנטע ממש מיט אַ שרייבערי־ שער פעדער (אַ שטייגער: מענדל מלמד פון קאַפּיטל „אַן אַכט יאַריקער מלמד“) אַדער עפּיזאָדן (אַ שטייגער: דאָס קאַפּיטל „אַ פאַרשטערטע חתונה“ ביי קלמן אַרטישק) און געשעענישן אין שטעטל (דאָס „שפּילן טעאַטער“ פון דראַמאַטישן קרייז, „אַן אויטאָמאָביל מיט פּערד“).

נאָך אַ ספּעציעלע אייגנשאַפט האָט דאָס בוך „מיין סטערצעוו“ וואָס עס איז געשריבן פון אַ פּוילישן ייד, וועלכער האָט איבערגעלעבט אוישוויץ און לעבט זינט יאָרן אין פאַריז: צוויי הקדמות פון באַקאַנטע שרייבערס: „אַנשאַט אַ הקדמה“ — אַ בריוו פונעם דיכטער אברהם סוצקעווער, וועלכער רופט אַן דאָס בוך „די אמתע הקדמה צו וויטערדיקע ביכער און צו זיך אַליין“, און ער וואַרט אויף פערלמוטערס צווייטן בוך: וועגן אוישוויץ. סוצקעווער באַווונ־ דערט ווי אַזוי דער מחבר „האָט געראַטעוועט פון קאַלאַאיוון אַזאַ געשמאַקן אידיאַמאַטישן יידיש פול מיט ווערטל־חן און איידעלן הומאָר“ נאָכן איבער־ ליענען דאָס בוך בלייבט בלויז מסכים צו זיין מיט סוצקעווערס ווערטער.

די צווייטע הקדמה איז פונעם יידיש־פּוילישן שרייבער סטאַניסלאָוו ווי־ גאַדזקי, אַ לאַגער־חבר פונעם מחבר, וועלכער הויבט אַן: „מיר זענען געלעגן אויף די נאַרעס אין די שטעלער און אין טרוים האַבן מיר געזען אונדזערע היימען, געפּילט זייער שטילקייט, זיך צוגעהערט וואָס עס דערציילט די נאַכט...“ און אַז דער מחבר האָט אויפגעבויט „אַ יידיש שטעטל ערגעץ וווּ אין פּוילן, אַ

נישט-באקאנט שטעטל, וואָס וועט אַ דאַנק הערשל פּערלמוטער ווייטער לעבן אינעם זכרון פון מענטשן, וועלכע לייענען יידישע ביכער" און ער פאַרענדיקט : "מיין סטערצעוו" איז ווי אַ הייסע, ביטערע טרער".

און לאַמיר צוגעבן, אַז אין דער טרער, שפּיגלען זיך אַפּ אַ סך ליידן, אַבער אויך פּריידן פון אַ פאַרשניטן קליין יידיש שטעטל אין פּוילן, דאָס לעבן, דאָס האַרץ און די געפילן פון אַ האַרציקן יידישן פּאַלקס-מענטשן — ה. פּערלמו-טער.

„פּאַלקסבלאַט" נ'ר 10-9, 7-טער מאַי 1967.

לוי שאליט

אונדזער אַ גוטער פּריינט און גוטער לייענער, האָט דאָ אַנומלט צוגע-שיקט אַ בריוו אין רעדאַקציע מיט אַ גוטער שאלה : איר פּלעגט אַמאַל שרייבן אַפּהאַנדלונגען וועגן ניי-דערשינענע ביכער. פאַרוואָס האָט מען עס אויפגע-הערט ? עס פּעלט טאַקע.

וועמען פּעלט עס, וויפּיל לייענער זענען פאַראַן, וואָס דאָס פּעלט זיי טאַקע ? דאָס איז יידישלעך : מיט אַ פּראַגע צוריק. וויסנדיק וויפּיל יידישע ביי-כער "מען פאַרקויפט" אין ישוב, קען מען זיך לייכט משער זיין דעם ענטפּער. אַבער פאַר זיך אליין — איז עס ניט קיין תּירוץ. ווייל פאַר אונדז ליגן אַ צאַל ביכער, אַנדערע שוין לאַנגע חדשים, וועלכע בעטן זיך ממש מען זאָל זיי דער-מאַנען, זאָגן כאַטש אַ וואָרט וועגן זיי — ווען אפילו דאָס זאָל נאָר זיין אַן איבער-רופן זיך מיט זייערע מחברים, וואָרעם אַ צאַל פון די מחברים זיינען אינטימע חברים, מיט וועלכע מען איז געבונדן מיט האַרציקע פּעדים. און עס איז ניט

גענוג דאָס ענטפערן זיי אויף אַ פּערזענלעכן אופן פאַר אַ צוגעשיקטן בוך. זיי ווילן, און זיי זענען ווערט, אויך אַן עפנטלעך וואָרט. קומען ווידער באַקאַנטע תּירוּצים: מען איז גאָר ניט איינגעשטעלט צו שרייבן „קריטיק“ און וווּ געמט מען צייט אויף אַלץ, ווען מען איז געציילטע מענטשן אין ווערקשטעל — לויטן אויסדרוק פון י. ל. פּרץ — און די לויפיקע, גרויע צייטונגס-אַרבעט עסט אויף די צייט און עסט אויף דעם מענטשן.

אַט דאָס זענען די ענטפערס, און די התנצלות, סיי פאַר דעם וואָס מען האָט ניט געשריבן וועגן די ביכער ביז איצט, און סיי פאַר דעם, וואָס אויך איצט וועלן מיר מוזן זיך מסתפק זיין נאָר מיט קורצע דערמאָנונגען, אָבער דאָס — ניט כדי יוצא זיין, נאָר כדי דערמוטיקן זיך, און די ליינערס, צו אַ צאָל יידישע ביכער. און — אויף אַזויפיל די הקדמה.

לאַמיר אָנהייבן ווי עס דאַרף צו זיין: „מיין סטערצעוו“ הייסט דאָס בוך שטעטל-זכרונות פון ה. פּערלמוטער. און מיר דוכט זיך אַז איך האָב שוין וועגן דעם בוך אַפילו געשריבן. טאָ פאַרוואָס ליגט עס נאָך אַלץ צווישן די ביכער, וועלכע וואָרטן אויף אַן אַפּרוף? קען זיין עס איז דערפאַר, ווייל וועגן דעם בוך וויל איך שרייבן — יעדעס מאָל, ווען נאָר עס קומט אויס צו דערמאָנען שרייבערס און זייערע אַרבעטן, און דאָס איז — צוליבן מחבר. און לאַמיר ניט האַלטן קיינעם אין „שפּאַנונג“ און גלייך אויסזאָגן, אַז מיטן מחבר איז מען געווען צו זאַמען דאָרטן, אין דאָכאַו טאַקע, און דאָרטן פאַרחברט געוואָרן. און אַז מען האָט פאַר זיך אַ בוך פון אַ דאָרטיקן, טאָ וואָס איז שייך איין מאָל שרייבן וועגן דעם!

ווען איך גיב אַ בליק צום בוך פון הערש פּערלמוטער, גיבן אַ ציטער אויף יענע זכרונות. דאָס איז נאָטירלעך. אָבער ווען איך טו נאָר אַ בליק אין דעם ספר זיינעם, גיט אַ ליכטיק אויף פאַר מיר זיין פנים, טאַקע מיט אַ ליכטיקן שמייכל, דעם שמייכל וואָס איז דער צלם אלקים, און וואָס דאָס האָט ער אויך ניט פאַרלוירן, און דער שמייכל וואָס טראַגט זיך טאַקע פון בוך אויך.

ער דערציילט, שילדערט וועגן זיין שטעטל גאָר ניט מיט קיין אַנגענומענע-נעם איינשטעל פון זכרונות ביכער, וועלכע מערן זיך ביי אונדז. ניין, זיין בוך

איז אן אויסנאם אויך דערמיט, וואס ער באוויינט ניט דאס שטעטל, ער דער-
ציילט ניט וועגן חורבן; ער דערציילט וועגן לעבן אין שטעטל, און דאס אויך
וועגן דער סאמע ליכטיק-לאַכיקער זייט: טעאטער. דאס איז די פארבינד-שנור,
וואס גייט אדורך אין בוך, ווי מען האט געשפילט יידיש טעאטער און דעם
מחברס אייגענעם חלק אין דעם.

דערמיט — אחוץ אנדערע מעלות, ווי לשון, קורצקייט, בליציקער מעטאפאר
— איז דער חידוש, די אנדערשקייט פון אַט די זכרונות אין „מיינ סטערצעוו“.

„אידישע צייטונג“, יאהאנעסבורג.

אברהם קארפינאוויטש

די יידישע מאפע פון פארן חורבן איז באשאטן געווען מיט קליינע ישר-
בים, ווי זומער-שפרענקעלעך אויף אַ ליבן פנים. איצט, נאך יארן, ווען יעדער
פון אונדז האט באשטימט פאר זיין געבוירן-ארט אַ בלוטיק ווינקעלע אינעם
אייגענעם הארץ — איצט זענען אַט די ישובים, די צעוואַרפענע שטעטלעך, נאך
נענטער צו אונדזער דמיון און געמיט. מיר פאָרגעסן אפילו אויף אַ רגע, אז
זיי זענען פאַרברענט און פאַרשניטן. מיר זעען זיי דורך אונדזער פאַרנעפלטער
בענקשאַפט כמעט דעקאַראַציעמעסיק, ווי אין אַ געטלעכן טעאטער. אַט איז
דאָס טיכל, און אַט איז די בריק, דאָס באַרימטע וועלדל אויפן וועג צו פריצס
מאַיאַנטעק. דער געדונגענער עפּל-סאַד און דאָס שענסטע מיידל אין שטעטל,
וועמענס מאַנדל-אויגן האָבן באַוויגן אַ מנין בחורים צו פרווון זייערע כוחות אין
דיכטונג. מיר זעען אויך דעם מאַרק, אַ פאַרפלאַגטערטן אין די פאַרביקע סטענ-
געס פון די פויערטעס; דעם קצב און דאָס אוממוטיקע קעלבל. דעם גבירס בן-

יחיד, וואָס האָט מורד געווען און זיך געחברט מיטן שטאַטישן פּראָלעט ; דעם שמיד און דעם גארבערס געזעלן. און ביי דער זייט פון אַט דעם פּיטאַרעסק שטייט דער שטעטלשער לץ, דער פאַריקמאַכער, וואָס לאָזט קיינעם נישט אַדורך אָן אַ גלייכווערטל, פונעם רב ביז צום בעדער.

האַט אַ שריד פון יענער קאַלירפולער וועלט, הערשל פערלמוטער, אַנגע- שריבן אַ בוך זכרונות אונטערן נאָמען „מייַן סטערצעוו“. זאָגט ער דאָרט אינעם וואָרט פון מחבר : „מייַן שטעטל סטערצעוו האָט פאַרמאַגט אינגאַנצן פינף הונ- דערט יידישע משפחות, אָבער דער שטייגער-לעבן איז געווען אַזאַ פאַרביקער, אַז אַ סך שרייבער וואָלטן פון דאָרט געקענט ציען יניקה פאַר קינסטלערישע שאַפונגען“.

הערשל פערלמוטער, אין זיין עניוות, לאָזט עס איבער פאַר שרייבער צו ציען יניקה פאַר שאַפונגען. אין זיין ערלעכן צוגאַנג צו דעם גאַנצן ענין קינסט- לעריש שילדערן דאָס אָרט און די סביבה פון די יוגנט-יאָרן, מיינט ער, אַז דאָס איז אַן עובדא פאַר רייפּע פען-מענטשן. ער פאַרגעסט, אָבער, דערביי, אַז ווען, למשל, שלום אַש האָט באַשריבן דאָס שטעטל, האָט עס געלעבט מיט דעם גאַנצן בריוו, מיט אַלע שטורעמס פון יידישן קיום. איצט אָבער, ווען אונדזערע שטעט- לעך ליגן אין שטויב, איז אפשר גאָר גויטיק די וואַרעמע תמימות, וואָס באַ- הויכט די באַשרייבונגען פון פערלמוטערס העלדן, כדי זיי זאָלן אונדז ווערן נאָך נאַנטער און היימישער. אַט טאַקע דעם מחברס אוממיטלבאַרער נוסח, זיין נישט זוכן דאָס אויסגעצאַצקעטע אין דער שילדערונג, איז גורם צו אַ געפיל, אַז מען לייענט נישט, נאָר אַז עמעץ זיצט קעגנאיבער דיר און דערציילט אַזוי שטיל וועגן מענטשן און פאַסירונגען אין אַ יידיש שטעטל ; און דאָס דערציילטע איז פאַרהוילן אין אַ טריבער בענקשאַפט, ביז מען כאַפט זיך, אַז נישט פאַר בענקשאַפט איז דער פלאַץ, נאָר פאַר צאָרן און קללה אויף די קעפּ פון די רוצחים, וואָס האָבן פאַרטיליקט אונדזערע היימען.

אין איין זאך איז הערשל פערלמוטער יאָ גערעכט. דאָס שטייגער-לעבן אינעם שטעטל איז טאַקע געווען זייער פאַרביק. צווישן די שמאַלע דורכגענג פון די נידריקע יידישע שטיבער האָבן זיך געדרייט טיפּן, וואָס יעדער פון זיי

איז געווען איינאונאיינציק. עס איז זיכער אז ווען מען זאל איינעם פון זיי אריי-
בערפירן אויפן פאן פון אן אנדער אומגעבונג, וואלט ער זיך בשום אופן נישט
אריינגעפאסט דארט. יעדער פון די אַ אייגנארטיקע פאַרשויןען, וואָס ס'איז
זיך גאַרנישט פאַרצושטעלן אונדזער אַמאַליק לעבן אָן זיי, איז געווען צוואַ-
מענגעשלאַסן מיט דעם אַרום. אַט, למשל, שילדערט דער מחבר די חברה כלי-
זמרים ביי אים אין שטעטל. מען קאָן זאָגן, אז עס איז אַ שטיק זיטן-געשיכטע,
אַט דאָס קאַפּיטל וועגן זיי. פּערלמוטער באַשרייבט נישט בלויז זייער שטייגער,
נאָר אויך זייער לשון, וואָס דאָס איז אַ פענאַמען פאַר זיך. אַט די אור-אבות פון
די שפּעטערדיקע יידישע קינסטלער, וואָס האָבן באַהערשט די וועלט-עסטראַ-
דעס, ווי זיי האָבן דאָס געפאַרבט דאָס שטעטלשע לעבן אין פריידיקע קלאַנג-
פאַרבן, אפילו בעתן אויסוויינען אויף זייערע פידלען אַ כלה-באַדעקן. בלויז
שוין צוליב דעם שמועס פון די כלי-זמר אויף זייער זשאַרגאָן, אַ פאַרשטענד-
לעבן נאָר אינעם פאַך — בלויז צוליב דעם איז ווערט געווען אַנצושריייבן די
שטעטלשע פרשה וועגן אן אויטאָמאַביל מיט פּערד. ס'איז שווער זיך איינצו-
האַלטן נישט צו ציטירן דעם קורצן איבעררעד צווישן צוויי כלי-זמרים, אַ זון
מיט אַ טאַטן :

— לייבקע, כ'דאַרף סטראַיען די כלי, גיב מיר נאָר א. א. א...

— טאַטע, רייב ווי דו קענסט, ס'איז שפּעט, מען דאַרף אַפּשפּילן דעם
„מזל-טוב“...

מען קאָן אַמאַל זיצן אויף אַ קאַנצערט אין „היכל התרבות“ און פּלוצים זיך
דערמאַנען אין אַזאַ מוזיקער שמועס. איז אַט זענען מיר פון ערגעץ אַרויסגע-
וואַקסן. מיר פאַרמאַגן אַן אַפּשטאַם, אפילו אַ יחוס.

הערשל פּערלמוטער האָט זיך געראַטעוועט אין אוישוויץ. דאָס פייער
האַט נישט צעשרפּעט זיין נשמה. מען פילט אין זיין שרייבן די אמונה אינעם
מענטש, אין דער אַרומיקער שיינקייט. טאַקע פון אים, וואַרטן מיר אויף אַן
אויטענטישער שילדערונג פון מענטשלעכער דערהויבונג אינעם ים פון די-
טשער רציחה און שפּלות.

„לעצטע נייעס“, תל-אביב, 21 אפריל 1967.

ל. מאקאווסקי

נישט איך קען הערשל פערלמוטער און נישט איך האָב געהערט וועגן אַזאַ שרייבער. באַקומען זיין בוך און געזען דעם נאָמען „מייַן סטערצעוו“ האָב איך געמיינט, אַז דאָס איז אַ יזכור-בוך געווידמעט דעם שטעטל סטערצעוו — אַ יידיש שטעטל אין דער לאַדזשער וואַיעווודסטווע, וואָס איז אומגעקומען איז דעם פּייער פון היטלער-גיהנום, פונקט אַזוי ווי ס'זענען אומגעקומען הונדערטער אַנדערע יידישע קהילות אין פּוילן.

אַבער געפונען האָב איך עפעס אַנדערש אין דעם דאָזיקן בוך. אמת, פערלמוטער האָט דאָס בוך געווידמעט זיין היימשטעטל סטערצעוו, ווי זיין טראַגיש אומגעקומענע משפּחה. דאָס איז אַבער נישט קיין יזכור-בוך אין דעם זין ווי עס זענען אַנגעשריבן געוואָרן פיל ענלעכע ספרים אין די לעצטע יאָרן, דאָס איז אַ בוך זכרונות וועגן דעם שטעטל אין וועלכן דער מחבר איז געבוירן און דערצויגן געוואָרן.

הערשל פערלמוטער, איז אַ ייד אַ געראַטעוועטער פון אוישוויצער קאַלך-אויזן, אַ מענטש וואָס האָט געזען צענדליקער מאָל דעם טויט פאַר זיינע אויגן. האָט אים דאָך זיכער געצויגן צו באַשרייבן זיין אַדורכגעלעבטן גיהנום אין אוישוויץ, זיינע שרעקלעכע לייזן און דעם טויט פון זיינע אומגליקלעכע ברידער. און עס וואָלט געווען נאַטירלעך, ווען ער וואָלט דאָס געטאָן אין זיין ערשטלינג-בוך. אַבער ניין, הערשל פערלמוטער האָט ליבער געוואָלט, אַג-שטאַט צו באַשרייבן זיינע אייגענע שרעקלעכע איבערלעבונגען, אונדז צוריק-פירן אין זיין געבוירן-שטעטל סטערצעוו און צוריק אויפלעבן פאַר אונדז-זערע אויגן די שוין איצט פאַרשווונדענע טיפן פון דעם אַמאָליקן קליינשטעטל-דיקן יידישן יישוב.

מיט פיל טאַלאַנט פירט פערלמוטער אַרויס אויף דער אַרענע די יידישע פאַלקסטיפן פון אַמאָל, וועלכע האָבן געלעבט און געשאַפן אין דעם יידישן שטעטל פון אַמאָליקן פּוילן, אַ פילפאַרביקע גאַמע פון יידישע האַרעפּאַשניקעס

און קבצנים, פילפארביק אין זייער אויסזען און לויט זייערע געמען, ווי למשל :
געלער אנטשל, שווארצער רפאל, וויסער פייוויש, בלינדער טוביה, טויבער
בערל, לאנגער נחמן און אנדערע.

צי זענען דאס סטערצעווער טיפן? האב איך די זעלבע יידישע פערסאָ-
נאָזשן נישט שוין פריער געטראָפן ביי מענדעלען און שלום עליכעמען? און
צי האב איך זיי נישט אַמאָל געזען אַרומשפאַצירן אויף די געסלעך פון מיין
אייגן היימשטעטל? — — —

און וויכטיק ביי פערלמוטערן אין, וואָס אוישוויץ האָט נישט צוגענומען
ביי אים דעם גלויבן אין דעם מענטשן. נאָך אַלע פורעניות און ליידן אין דער
מחבר געבליבן אַן אומבאַשעדיקטער מענטש און זיינע געשילדערטע געשטאַלטן
פון אַמאָל זענען לעבעדיקע, גאַנצע, מענטשלעכע. — — —

אין זיין „א וואָרט פון מחבר“ שרייבט הערשל פערלמוטער: „ביים שריי-
בן מיינע זכרונות, האָב איך נישט געטראַכט צו וועלן דערמיט דערגרייכן אַ
קינסטלערישע מדרגה. מיין ציל איז געווען אַרױפצוברענגען אויפן פאַפיר מיין
געבוירן־שטעטל, וואָס איז אַזוי טראַגיש פאַרשניטן געוואָרן, און עס לעבעדיק
מאַכן פאַר די אויגן פון היינט.“

„אַרבעטער־וואָרט“, פאַרײ, אַפּריל 1967.

אברהם לעוו

צום ערשטן מאל הער איך דעם גאַמען : סטערצעוו. איך ווייס נישט וווּ
דאָס קליינע יידישע שטעטל געפינט זיך אויף דער פּוילישער מאַפע. איך ווייס
אויך נישט צי עס איז דערשינען אַ יזכור־בוך וועגן דעם אַפּגעמעקטן שטעטל.

ווי עס זענען דערשינען וועגן הונדערטער אַנדערע קהילות, וואָס דער גאָ-
צישער צורר האָט אָפּגעווישט.

און אַט איז געקומען אַ ייד אָן פּרעטענציעס „צו וועלן דערמיט דערגרייכן
אַ קינסטלערישע מדרגה“, אַ ייד וואָס האָט איבערגעלעבט — אָדער ווי סױ-
קעווער זאָגט: „איבערגעשטאַרבן“ — אוישוויץ. אפשר דער איינציקער, אָדער
פון די געציילטע, וואָס זענען געבליבן פון ק״ק סטערצעוון און דערלאַנגט אונדו
אַ בוך אין וועלכן ער שילדערט אויף די הונדערט און אַכציק זייטן זיין „גע-
בוירן־שטעטל וואָס איז אַזוי טראַגיש פאַרשניטן“. עס רוישט אַדורך אַ פּילפאַר-
ביקע יידישע עדה, מיט זייער שטייגער־לעבן און מענטאַליטעט, מיט זייערע
מאָדנע טיפּן, פּירונגען און יידישן נוסח.

לייענסט דאָס בוך און ווונדערסט זיך: פון וואָנען נעמט זיך צו דעם
יידן, וואָס איז נישט קיין ליטעראַט — ווי ער זאָגט אויף זיך אַליין עדות —
אַזאַ קלאַרקייט, אַזאַ זאַפּטיקער פּאַלקס־לשון ביים שילדערן די יידן פון זיין
אונטערגעגאַנגענעם שטעטל. דערפאַר אָבער פאַרמאַגט ער נישט די אַלע ליטע-
ראַטישע פּליטערלעך און באַפּונגען. ער דערציילט קלאַר און לויטער, און
דווקא דער נוסח פון דערציילן איז מחיה־נפשות די אַלע געשטאַלטן פון דעם
שטעטלע.

פּערלמוטער גריבלט זיך נישט אין זיינע טיפּן וועלכע ער שילדערט, ער
איז אַ מסיח לפי תמו, אַזוי האָט ער זיי געזען, אַזוי האָט ער אויפגענומען זיינע
שטעטלשע מענטשן, און אַזוי דערציילט ער. די גרויסע מעלה פון אַט דעם
פּאַלקס־ייד איז: ער ווייס צו דערציילן אַזוי, אַז ס׳זאַל דיך אַ כאַפ־טאַן ביים
האַרצן. לייענענדיק דוכט זיך דיר, אַז דעם געשילדערטן מענטשן האַסטו שוין
באַגעגנט ערגעץ אין לעבן, און דאָס איז די גרויסע מעלה פון פּערלמוטערן.

לאַמיר אַ קוק טאָן אין סטערצעוון, ווי דער מחבר שילדערט עס, אַ פּראַצע-
וואַטע שטעטל, מיט בעל־מלאכות פון אַלע פּאַכן, מיט כלי־קודש, מיט רייסע-
רייען אַרום אַ חזן, אַרום אַ רב, פאַרשידענע משונהדיקע יידן; טשודאַקעס, וואָס
אַזוינס האָבן מיר נאָך נישט אָנגעטראַפּן אפילו ביי אונדזערע קלאַסיקער. פאַר-

שטענדלעך, אז זיי זענען געשילדערט אן קינסטלערישן פארנעם — אבער זיי קומען ארויס מיט זייער גאנצער פשטות און תמימות.

דאס רוב יידן פון שטעטל האבן צונעמען, ביי וועלכע מען רופט זיי, אמאל צוליב זייער פאך, אדער אויפפירונג, אדער אזוי א מעשה שהיה און דער נאמען פארבלייבט אויף שטענדיק.

אזוי האט דער לאמער בעריש געקראגן א צונאמען „גוט יום טוב“. ווייל אין נייצן פינף, ווען ס'האבן אויסגעבראכן שטרייקן אונטערן צארישן רע-זשים, איז בערל ארומגעלאפן צווישן די טאנדעטניקעס און נישט געלאזן אר-בעטן: „מען טאר נישט ארבעטן, ס'איז יום טוב“ און דער נאמען איז אים שוין געבליבן אויף אלע זיינע יארן. אדער א ייד, וואס מען האט גערופן „יאמע האק“. ווייל בטבע א קארגער ייד, פלעגט ער נישט וועלן געבן אומזיסט קיין נדבה. קומט אריין אן ארימאן, גיט ער אים א האק אויף האקן האלץ, וועט ער באקומען דעם לוי. אזעלכע יידן אין ערשטן פרק שילדערט דער מחבר א סך און ארום זיי וויקלען זיך עפיזאדן: משפחה-לעבן, פארלויפענישן און צאנקע-רייען.

א שטעטל ווי אלע שטעטלעך אין פוילן, וואס פארמאגט אלץ, וואס א יידיש שטעטל דארף האבן: א מקוה, א טייך, א גלח און להבדיל א רב און יידן — יעדער מיט זיין שטארקייט צו שוואכקייט. און פערלמוטער פארמאגט א גאנץ פיינע דאזע הומאר שילדערנדיק די פארשידענע פארלויפענישן מיט זיינע שטעטלשע פארשויענען, ביי וועמען ער שטעלט זיך אפ ווייניקער, ביי וועמען מערער. אבער דער לייצענער האט א הנאה בעת מעשה פון די פארשי-דענע געשיכטעס, וואס דער מחבר דערציילט אונדז, נישט חלילה אויסגעלאכט, נאר פארקערט — לעבעדיק געמאכט א טויט שטעטל יידן, וועלכע קומען צו אונדז מיט זייער לשון, מיט זייערע מעשים, טיילמאל גאנץ לעכערלעכע, ווי מיר קוקן אויף דעם היינט. אבער דאס איז דאך געווען דער שטייגער לעבן פון דורות יידן, ביז דער צורר האט זיי אפגעווישט פון דער פוילישער ערד.

און נאך דעם ווי ער שטעלט פאר אונדז פאר זיין שטעטל, גייט ער ארי-
בער צו דערציילן פון זיין אייגענעם לעבן. דאס לעבן פון א געראטן יינגל אין
אן ארעמער שטוב. דאס איז נאך דער ערשטער וועלט-מלחמה און די נויט
פארטרייבט אים צו אכט יאר ווערן א מלמד אין א דארף ביי א יידישן פויער,
אן ארענדאר, וואס האט גרויסע פארגרעבטע זין, וואס קענען נישט קיין צורות
אות, און דאס קליינע יינגל דארף גיין קנעלן מיט זיי.

די ווייטערדיקע קאפיטלעך זענען ווי דערציילונגען פאר זיך. אזוי די
„פארשטערטע חתונה“, „אן אויטאמאביל מיט פערד“ אדער די לענגסטע אין
בוך: „חזהלע“. חזהלע איז דווקא א פרוי א רשעטע, אבער פערלמוטער שיל-
דערט זי מיט ווארעמקייט. וויבאלד דער מחבר האט שוין פון אנהייב זיך
פארגעשטעלט, אז ער האט נישט קיין שום קינסטלערישע פרעטענציעס, איז
דווקא מחיהדיק צו לייענען די מעשיות, וואס זענען זיך פארלאפן מיט א פער-
ציק יאר צוריק; ער שילדערט זיינע שטעטלשע מענטשן און זייערע פאסירונג-
גען מיט בענקשאפט און ליבע, און אלע די גוטע און די שלעכטע, די צדיקים
און די רשעים, אלע, זיי גייען ארויס ריין און געלייטערט, ווי נאכן טראגישן
יידישן אומקום אין פוילן וואלט ער נישט געוואלט, אז עס זאל פאלן א פלעק
אויף זיי.

הערשל פערלמוטער, נישט קיין ליטעראט, איז אבער ביכולת פארצושטעלן
דאס שטעטל זיינס מיט אלע אירע יידן און יידענעס, מיט דער יוגנט, וואס האט
זיך געריסן צו א בעסער לעבן. דאס איז א בוך וואס א ניצול-געווארענער ייד
פון אוישוויצער גיהנום, האט געפילט ווי א חוב אַנצושרייבן און פאראייביקן
די טיפן און דעם לעבנס-שטייגער פון זיין שטעטל, וואס איז צוזאמען מיט
אלע אנדערע קיבוצים אפגעווישט געווארן.

„לעבנס-פראגן“, תל-אביב, מערץ-אפריל 1968.

בארוין פרענקעל

„זכרונות“ איז בטבע אַ לעצט קאָפיטל, נישט נאָר אין דער ליטעראַטור, נאָר אויך אין לעבן. מען קומט נאָך אַ לאַנגן וועג פול מיט איבערלעבענישן, גוטע און שלעכטע, רעאַליזירטע און נישט רעאַליזירטע פאַרלאַנגען, מיט אַן טאָ, עס איז נחשב געוואָרן, בויט מען עס צוריק אויף אין דמיון. נעמט מען צו־ אַ שיעור דעזאילוזיעס צוריק אַ היים, די היים, דאָס שטעטעלע איז מער ניש־ הילף דעם זכרון, די פאַנטאַזיע און מען שטעלט עס צוריק אויף, און עס דוכט זיך אויף אַ וויילע, אַז עס לעבט צוריק אויף אין מיר, מיט די אייגענע גליק־ לעכע קינדער־יאָרן, די „שיינע תקופה“ טויכט ווידער אויף, דאָס מאַל אויפן פאַן פון אַ גרויער ווירקלעכקייט.

דער זשאַנער פון זכרונות־ליטעראַטור האָט זיך ביי אונדז לעצטנס שטאַרק פאַרשפּרייט — פאַראַלעל צו דער חורבן־ליטעראַטור — און עס ווערט אפשר דערמיט געטאָן אַ גוטע זאַך, עס בלייבט אַ זכרון נאָך אַן אויסגעראַט לעבן אין די ד' אמות פון אַ שטעטל.

ה' פערלמוטער איבערלאַדנט נישט זיינע זכרונות מיט ליטעראַרישן ווילד־ גראַז. ער זאָגט אַליין : „ביים שרייבן מיינע זכרונות האָב איך נישט געטראַכט צו וועלן דערמיט דערגרייכן אַ קינסטלערישע מדרגה“. די באַשיידנקייט און אויפריכטיקייט איז כדאי אונטערצושטרייכן, דאָס איז אָבער בלויז טיילווייזער אמת, ווייל דער מחבר פאַרקערעוועט אין לויף פון זיין שרייבן אויף „באַטשנע וועגן פון סטערצעוון“. ער באַגענוגט זיך נישט בלויז מיטן איבערגעבן די אַט־ מאַספּער און צייכענען געוויסע פאַרשינען פון זיין שטעטל, נאָר פרוּוט אויך אויס זיין שרייבערישן טאַלאַנט אויפן דערציילערישן געביט. „אַ סך שרייבער וואַלטן פון דאָרט געקענט ציען יניקה פאַר קינסטלערישע שאַפונגען“ — זאָגט ער אין זיין „אַ וואָרט פון מחבר“. און ער פרוּוט אונדז דערפאַר געבן אייניקע מוסטערן פון זיין שרייבערישע פעאיקייט. זיי זענען געבויט אויף אמתע פאַסי־ רונגען, וועמענס העלדן זיינען אים געווען גוט באַקאַנט.

זיכער זענען זיך פארלאפן פארשידענע געשעענישן אפילו אין דעם קליי-
נעם שטילינקן און באשיידענעם סטערצעוו, און זיי האבן אים געדינט ווי א
רויער לעבנס-מאטעריאל פאר א פאר דערציילונגען ווי „א פארשטערטע חתו-
נה“, „אן אויטאמאביל מיט פערד“ און פאר א גרעסערע דערציילונג מיטן נא-
מען „חיהלע“. אין די דאזיקע דערציילונגען איז אבער אויך פאראן די אטמאס-
פער פון סטערצעוו, מער זיין אויסערלעכע זייט אין א געוויסן פיטאָרעסק, וואָס
רופט אַרויס נאָסטאַליגיע ביי די וואָס האָבן איבערגעלעבט די מעשיות, אָדער
זענען געווען פאַרבונדן מיט די העלדן. אין שטעטלעע האָט יעדער געוואוסט וואָס
ס'פראזשעט זיך אונטערן שטערצל ביי אַ צווייטן, אָבער מען האָט פאַרזען דעם
עיקר. — — —

עס איז פשוט רירנדיק אָט דאָס אַלץ וואָס פערלמוטער דערציילט און
דערצו פאַרינגערט עס אונדז. מען האָט דעם איינדרוק, אַז מען איז יונגער
געוואָרן מיט אַ פופציק יאָר און אַז מען איז אַלץ פאַרבלעבן אין שטעטל (אין
הילכות ליטעראַטור). דאָס איז די מעלה אָבער גלייכצייטיק אויך דער חסרון.
אויב דער לייצענער ווערט דערביי אַביסל „פאַרינגערט“, ווערט אָבער אונדזער
ליטעראַטור דערפון פאַרעלטערט. פערלמוטער האָט געהאַט דערביי זייער גוטע
כוונות און ער דרוקט עס אויס אויף אַ פשוטן עמך-אופן. עס איז נישט גע-
קינצלט, עס איז נישט סנאָביסטיש, פאַרקערט, עס פאַרמאָגט אפילו אַ נאַאיוון
חן פון אַ פרימיטיוו. קען מען אַזוי אַרום האָבן דערפון דעם פאַרגעניגן, ווי
מען וואָלט למשל געבלעטערט אַ פאַרגעלטן פאַמיליען-אַלבאָם מיט אַ סענטימענט-
טאַלער טרער אין ווינקל פון אונדזערע, צוליב עלטער פאַררויטלטע אויגן.

אברהם סוצקעווער פאַרענדיקט זיינע וואַרעמע אַריינפיר-ווערטער צום
דאָזיקן בוך אַזויאַרומעט: „איצט, נאָך דער הקדמה — וואַרט איך אויף אייער
צווייט בוך וועגן אוישוויץ, זאָל איך שטאַרקן אייער ריינע מענטשן-ליבע ביים
שילדערן אייערע דאַרטיקע העלדן“. און דער ווונטש איז אויך אונדזערער, ווייל
די וועגן פון די הונדערטער סטערצעוו'ס האָבן געפירט קיין אוישוויץ. ה.
פערלמוטער געהערט צו די זעלטענע, וואָס איז פון דאָרט אַרויס אַ לעבעדי-

קער און גלייכצייטיק פול מיט ליבע און גלויבן אין מענטשן. זיין גבית-עדות
און זכרונות קענען אזוי ארום האַבן אַ גרויסן ווערט פאַר אונדז.

„אונדזער שטימע“, פאַרײז, נומ. 60, מערץ 1967.

חשובער פריינט ה. פערלמוטער

קודם כל, אַ האַרציקן דאַנק אייך פאַר דעם גרויסן פאַרגעניגן וואָס איר האָט מיר פאַרשאַפט מיט אייער בוך „מיין סטערצעוו“. יע, דאָס איז אַ לעבעדיק בילד פון אַ יידיש שטעטל מיט אַלע אַראַמאַטן, מיט אַלע חנען און מיט דעם נויטיקן זאַלץ און פעפער. לאַנג לעבן זאָלט איר! צווייטנס, דאָרף איך ביי אייך בעטן סליחה, וואָס אַזוי לאַנג נישט אָנגעשריבן אייך. די מעשה איז, וואָס איך בין באמת פאַרוואַרפן מיט אַרבעט, עס פעלט מיר אויס אַ פאַר שעה אין טאָג, איך גנבע זיי פון די נעכט, אָבער נישט אַלע מאָל געלינגט מיר די גנבה, אַזוי, אַז איך בין שטאַרק הינטערשטעליק מיט בריוו און נאָך מער — מיט ליינען. האָט אייער בוך געוואָרט אויף זיין ריי. איז דאָך אָבער דאָ אַ גאָט אויף דער וועלט, מאַכט זיך ביי מיר אַ נאָכט אָן שלאָף, כאַפּ איך מיט דער האַנט אין דער פינצטער עפעס פון דעם, וואָס ליגט לעבן מיין בעט און ליינען... זורשט זיך פאַר־לייענט און פאַרלאַכט זיך ביז די פייגעלעך אויף די ביימער איבער מיין גאַס האַבן גענומען דאָווענען שחרית... אַ קוק, שוין איבערגעלייענט מער ווי הונדערט זייטן און געבליבן שטאַרק צופרידן. לאַנג לעבן זאָלט איר! היינט, נאָדיר גאָר אַ בריוו מיט אַ באַגריסונג אויך! בין איך דאָ אַ בעל עוולה! בין איך באמת צופרידן, וואָס די נאָכט האָט זיך עפעס נישט געשלאָפן. מעשה אחשוורוש מיטן ספר הזכרונות! אָבער איך מח אייך זאָגן: איר קענט דערציילן, און גאָר פֿיין דערציילן. און עס איז מיר אַ ווונדער, וואָס ביז איצט

ניט געטרעפן אייער נאָמען. ווי קומט עס ? ווי מיר דוכט זיך, זייט איר בכוח
צו געבן מער און ברייטער ווי איין ביכל. מדוע ולמה ? איך וועל זיין צופרידן
צו קריגן פון אייך מער אינפארמאציע. ווי פלעגט מען זאָגן אין שטעטל ?
— „לאַמיר זיין באַקאַנט“.

איך וועל פרווון נאָך עפעס אַנשרייבן וועגן אייער בוך. דערוויל —
אייך מיין בעסטן דאָנק. איך בין באמת געווען גאָר צופרידן. אַ דאָנק!
שרייבט, צי איר האָט מיינע נייע ביכער, וועל איך צאָלן עין תחת עין
— אַ בוך פאַר אַ בוך. לאַמיר זיך צוויינטשן פטור צו ווערן פון די שונאי
ישראל!

אברהם גאַלאַמב

לאַס אַנדזשעלעס יוני 1969

איך בין שטאַרק גערירט פון דער פשוטקייט און ערלעכקייט פון אייער
שרייבן. און נאָך מער גערירט פון אייער פיעטעט, צוריק צו ברענגען צום לעבן
אייער און אונדזער אַלעמענס שטעט און שטעטלעך וווּ יידן האָבן געווינט
דורות לאַנג, וווּ דער פאַדעס פון זייער לעבן האָט זיך פלוצעם איבערגעריסן.
„סטערצענוו של מעלה קוקט אויף אייך אַראָפּ מיט פאַרוויינטע אויגן“.

איך מוז ספעציעל דערמאָנען אייער דערציילונג „אַ אַכט יאָריקער מלמד“
וואָס האָט אויף מיר געלאָזט אַ טיפן איינדרוק. איך בין נאָכגעגאַנגען מיטן יינגל
דעם לאַנגן וועג צו פוס צוריק אַהיים אין שטעטל.

איר מענט מיט פאַרגעניגן אויסנוצן מיינע פאַר ווערטער. און אויב עמע-
צער וועט זיך צוהערן צו זיי און ס'וועט דערפון צוקומען נאָך אַ ליענער, וועל
איך זיך פרייען. אַזעלכע ערלעכע און פאַרליבטע בילדער פון אייער אַלטער
היימטשאַט, זענען ווערט צו ליענען.

יוסף לעפטוויטש

לאַנדאָן, נאָוועמבער 1969.

אַ יישר־כּוּח פּאָר אייער סטערצעוו־מתנה מיט וואָס איר האָט מיך מהנה געווען אויף יר״ט. זענט איר גערעכט, אַז לגבי ליטעראַטור איז נישט חל דער דין פון עבר זמנו. אדרבא, עפעס גוטס קען מען תמיד לייענען.

פאַרדריסט מיך נאָר, וואָס אין פאַריזער הויז האָב איך זיך מיט אייך נישט פריער באַגעגנט. אַזאַ ייד ווי איר פאַרמאָגט דאָך עפעס. ווייס איך נישט צי אייער עשירות באַשטייט אין חומר, אָבער באַשטימט אין ירושהדיקייט און שטייגערישקייט. זענט איר דאָך נישט בלויז אַ בעל־זכּרונות, נאָר איר קענט גאָר פּיין מאַלן די יידישע אַמאָליקייט, אירע יידן מיט זייער גאַנצער קליינ־שטעטלדיקייט אָבער אינעווייניקסטער רחבות און נאָבלקייט. הקיצור — יידיש לעבן מיט זיין גאַנצער פּשטות און חן. איז דאָך דאָס געווען אונדזער אַלעמענס שטעטל, מיט זיינע מעלות און חסרונות, אָבער פון וואָנען מיר ציען נאָך עד היום דאָס ביסל גייסטיקע יניקה און פּרווון ממשיך צו זיין זיין ירושהדיקייט.

אודאי וואָלט איך וועלן הערן אַ סך מער פון אייער סטערצעוו, וואָס איז ליידער אַוועק מיטן רויך. נאָר אַ שאַד, וואָס איר האָט איבערגעריסן אינמיטן און געוואָרן פאַרפּלאַנטערט אינעם ראַמאַן פון דער שיינער חוהלע־עוועלין. אייער אַרטיסטיש האַרץ האָט אייך מסתמא געצויגן צו מירעלען.

פּונדעסטוועגן שרייבט ווייטער איבער סטערצעוו, טאַקע מיט זיין ענג־שאַפט און קליינשטעטלדיקייט, אָבער מיט זיין גייסטיקער רחבות, זיין יידישער קוואַליקייט און שטייגערישקייט. איר קענט דאָך מאַלן, פאַרוואָס זאָלט איר אַפֿ־האַקן אין מיטן? ! לויט ווי איך זע פון סוצקעווערס נאַטיץ, זענט איר. נאָך דערצו איינער פון די וואָס זענען ניצול געוואָרן פון אוישוויץ. לעבט איר שוין

לאנג אין פאָריז? האָט איר עפעס פאַרעפנטלעכט אַחוץ אייער „בן זקונימל“? וועט זיין אַביסל לייכטער אויפן האַרצן, וועט מען זיך אפשר צונויפטערען אין פאָריז. עס קען גאָר גריילעך געמאַלט זיין, אַז איך וועל זיין בקרוב אין פאָריז (נישט חלילה צו האַלטן לעקציעס) נאָר אַדורכגייענדיקערהייט, אַ צוויי טעג. וועל איך עס באַווייזן, וועט עס זיין פאַר מיר אַ נחת-רוח אייך און אַ פאַר חברי-ס-לדעה צו טרעפן.

האַט מיר אַלדאָס גוטס און נעמט אַפּ נאָך אַמאַל אַ דאַנק פאַר דער שיינער, ציכטיקער סטערצעוו-מתנה. חילך לעבודתך!
ד"ר יעקב י. מייטליס

לאַנדאָן, מוצאי יו"ט פון פסח תשכ"ט (1969).

מיט עטלעכע טעג צוריק, אַז איך האָב דערהאַלטן פון אייך „מיין סטער-צוו“ — אונדזער אַלעמענס סטערצעוו. איז קודם כל נעמט צו מיין טיפסטן דאַנק פאַר דער אַנגעלייגטער פאַר מיר מתנה.

ווי אַ ייד וואָס פריידט זיך מיט יעדן יידישן בוך — האָב איך תיכף איבערגעלייענט אייערע צוויי דערציילונגען: (1) „אַ פאַרשטערטע חתונה“ און (2) „חולה“. איך האָב די דערציילונגען געלייענט מיט שפאַנונג, מיט נייגיר און מיט הנאה. **דער יידיש** איז נישט קיין געקניסטלטער און די דערציילערישע פאַרס אין איר גרויסער פשטות, איז פאַר מיר די שענסטע פאַעזיע.

„מיין סטערצעוו“ איז בלי שום ספק אַ ווירדיקע מצבה פאַר אייערע טייערסטע. זאָל גאָט אייך מזכה-זיין מיט געבענטשטע שאַפונגען פאַר לעבעדיקע דורות.

ישראל חיים קלינגער

לאַנדאָן, פעברואַר 1969.

באקומען מיין סטערצעוון און עס אַרײַנגעלייענט מיט איין שלונג, ווי אַ שטיקל ברויט אין דאָכאַן. וואָס איז שײַד צו געבן „אַפּשאַצונגען“ וועגן אַזאַ ווערק? עס איז געשריבן מיט האַרץ — און עס ברעכט דאָס האַרץ, ווייל דאָס אַלץ איז שוין מער ניטאַ. געוויס זעט מען דעם טעאַטער־מענטש, דעם שרײַ־בער, וואָס הייסט מען זעט? עס רעדט אַראָפּ פון אַלע זײַטן. איך מיין עס ניט נאָר ווייל וועגן טעאַטער און טעאַטער־מענטשן איז בעיקר דערציילט, נאָר אויך דאָס ניט טעאַטראַלע איז סײַ ווי געשריבן פון אַ טעאַטראַל, פון אַ שוויטפֿילעו — אין דעם ווי עס איז באַשריבן; מען פילט דעם ריטעס פון אויפלעבן מענטשן ווי אויף אַ סצענע, זײ באַוועגן זיך, רײַדן, לאַכן־לעבן. און מען פילט אויך דעם **ייִדישן** טעאַטער־מאַן, וואָס דערציילט ניט, שילדערט ניט, שפּילט ניט איבער לשם פֿאַרוויילונג — און גוט אַזוי. דער אַנטלאַפּענער אינטעליגענט דאָרף האַבן זײַן פּסק פֿאַרן איבערלאַזן אַ ווייב מיט אַ קינד, און אַזוי דאָרף אויך באַ־שטראַפּט ווערן די געליבטע זײַנע. לאַזט זײ דער שרײַבער ניט אָפּ, פֿאַרענ־דיקט ניט די מעשה אין שטעטל, נאָר גײט זײ נאָך — כדי סײַזאַל ניט בלייבן קײן גוײַשער „העפּי ענד“, נאָר אַ ייִדישער מוסר־השכל. גוט אַזוי. אַזוי דאָרף שרײַבן אַ ייִד, און געוויס אַזאַ ייִד, וואָס קומט פון ייִדן־לאַנד און פון טױטן־לאַנד. זאָלן געשטאַרקט זײַן די הענט, דער גוף און די נשמה, טײַערער חבר. איך האָפּ, אַז מיר וועלן זיך נאָך אַמאַל זען אין פּרײַדן!

לוי שאַליט

יאַהאַנעסבורג, מערץ 1967.

זייער חשובער פריינד ה' פערלמוטער,

דאָס בוך איז אינטערעסאַנט און איז ראוי צו פאַרנעמען אַ חשובן פּלאַץ
אין אונדזער יזכור-ליטעראַטור. אַלץ, וואָס האָט אַ שייכות מיט אונדזער פאַר-
שניטן-יידיש לעבן, דאַרף ווערן פאַרצייכנט און פאַרפיקסירט פאַר קומענדיקע
דורות.

אַ דאַנק פאַרן בוך און אַ דאַנק פאַר די גוטע ווונטשן.

אהרן צייטלין

ניו־יאָרק, יוני 1969.

באַקומען היינט אַן עקזעמפּלאַר פּון אייער בוך „סטערצעוו“ און איך דאַנק
איך. דאָס איז שוין דער צווייטער עקזעמפּלאַר פּון אייער בוך. מיט אַ צייט
צוריק האָט עס מיר געשיקט סוצקעווער.

בין איך מיט אַ שטיקל פאַרלעגנהייט — וואָס טוט מען מיט דעם צווייטן
עקזעמפּלאַר? האָב איך באַשלאָסן דאָס בוך צו פאַרהאַלטן און עס געבן אַ
מתנה אין אייער נאַמען איינעם וואָס האָט ליב די יידישע ליטעראַטור און האָט
נישט קיין מזומן צו קויפן ביכער.

אייערע זכרונות געפעלן מיר שטאַרק. זיי זענען געשריבן מיט האַרץ
און דאָס איז דער עיקר. זייטזשע מיר געזונט און שטאַרק און אַל דאָס גוטס —

מלך ראָוויטש

מאַנטרעאַל, פעברואַר 1969.

מאנטרעאל, דעם 19טן פעברואר 1969

טייערער חבר פערלמוסער -

באקומען היינט אן עקזעמפלאר פון אייער בוך "סטערצעוו"
 און איך דאנק אייך.
 אין בוך איז געלעגן אייער כרייו פון 23טן יאנואר.
 קודם כל דאָקק איך פאר אייערע כרכוח צו מיינע 75
 יאר לעבן.
 דאס איז שוין דער צווייטער עקזעמפלאר פון אייער בוך.
 מיט א צייט צוריק האט עס מיר געשיקט סוצקעווער.
 בין איך מיט א שטיקל פארלעגנהייט - וואס טוט מען
 מיט דעם צווייטן עקזעמפלאר?
 האב איך כאשלאסן דאס בוך צו פארהאלטן און עס געבן
 א סחנה אין אייער נאמען איינעם וואס האט ליב די יידי-
 שע ליטעראטור און האט נישט קיין מזומן צו קויפן ביכער.
 זייטשע מיר געזונט און שטארק
 און אל דאס בוסט -

אויף זשאלי

ד.ס.
 אדמוני קובלעוויץ
 זעלבאן מי.סטן
 75 קיימק גלאזעווי סטריט
 טאן דעם זעלבען זאך
 זי.

5451 TRANS ISLAND
 MONTREAL
 CANADA

בראָוואָ, בראָוואָ, בראָוואָ !

באמת אָן איבעראַשונג פאַר מיר ! סאַרע שיינע שפראַך ! סאַרע לעבע־
דיקע געשטאַלטן. אַ רירנדיקע פּאַלקסטימלעכע פּשטות און גלייכצייטיק אַ
ראַפּינירטע אמתע קינסטלערישע און טיפע פּסיכאָלאָגישע אַבסערוואַציע־פע־
איקייט !

ביז גאַר אינטערעסאַנט איז דער רויטער פּאַדעס פון אייער איינגעבוי־
רענעם טעאַטער־אַדער. איצט ווערט מיר קלאַר אייער אַרגאַנישע פּאַרבינדונג
מיט די פּאַרשידענע טעאַטער־פּראָבלעמען און אייער אויפריכטיקער אינטערעס
צו דעם טעאַטער־״וואַרשטאַט״.

די לענגערע דערציילונג ״חווילע״ איז אויסערגעוויינלעך שפּאַנענדיק !
עס לוינט זיך די דאָזיקע נאָוועלע נאָך מער צו באַאַרבעטן און פּאַרוואַנדלען זי
אין אַ גרעסערן ראַמאַן. נאָכן איבערלייענען, בלייבט דאָס געפיל פון נישט־
״פּאַרענדיקייט״. די דאָזיקע רירנדיקע חווילע, איז לויט מיין מיינונג, אַ גוטער
מאָטעריאַל פאַר אַ פּיעסע. אפשר וואָלט איר זיך פּאַרטראַכט וועגן דעם ?
איך ווונדער זיך גאַרנישט, וואָס אייער בוך האָט אַזוי נוסא־חן געווען
ביי די אַלע, וואָס האָבן עס איבערגעלייענט.

נעמט צו מיינע האַרציקסטע גראַטולאַציעס, ליבער טאַלאַנטפולער פּריינט
הערשל, צום דערשיינען פון אייער ״מיין סטערצעוו״. איך ווינטש אייך וויי־
טערדיקע שעפּערישע דערגרייכונגען אויפן דאָזיקן געביט. איך בין זיכער, אַז
אין אַ צייט אַרום וועט איר אונדז ווידער שענקען אַ מתנהלע — אַ ניי בוך —
אַ ניי שייך און אינטערעסאַנט דערפּרישנדיק ספרל, אמן !

יעקב ראַטבוים

וואַרשאַוו, מאַי 1967.

אייער אויפמערקזאמקייט האָט מיך זייער אָנגענעם איבערראַשט. די ער-
שטע שורות פונעם בוך, וואָס דערקלערן די סיבה פון זיין דערשיינען, זיינען
זיך צעגאַנגען אין אַלע מיינע אברים. אייערע קדושים — צי מיינע, אייער
סטערצעו — צי מייין סטערצעו, וואָסערע נפאָא-מינא איז עס? איך האָב
אויך געקענט שטרעשעווסקיס קאָנקורענטן און אן אַרן אַרטשיק איז געווען
מיינער אַ גוטער ברודער. נאָר אייערער פלעגט זאָגן „דאָס צרהדיקע ביסל
דאָווענען“ און מיינער „דאָס צרהדיקע ביסכיע דאָווענען“. דערפון קענט איר
שוין אַליין דרינגען, אַז מיר זיינען פון איין געגנט, כמעט שכנים. קיין ווונדער
נישט, וואָס ביים אָפּשטעקן שלום עליכם אַ סטערצעווער זענען צוגעקומען
מיינע סטערצעווער, אויסגעשטרעקט אַ שפיץ באַרד און מיט פאַרחידושטע
אויגן געפרעגט: און וווּ בין איך-איכע? שוין אויעס? געמוזט דיך דערמאָ-
נען, אַז איך בין נאָך דאָ? ... און איר האָט זיי אַלעמען געבראַכט אין מייין זכרון
ערלעך, כמו שהס, אַן ליטעראַצקע באַפּוצונגען און צוטראַכטענישאַן, אַן „שעפע-
רישע פרעטענציעס“. איך האָב געהאַט הנאה פון אַלע אייערע מעשיות, „חווה'לען
האָב איך געלייענט — ווי מען זאָגט — מיט אַ פאַרכאַפטן אַטעם, טאָ נאָכאַ-
מאַל אַ דאַנק!

לסוף: איך פאַרשטיי ווער עס האָט אייך אָנגערעדט מיר שיקן דאָס ספרל.
הני דאמרי אנשי: „לעזו אַמי דע מעז אַמי סאָן אַסי מעז אַמי“ (די פריינט פון
מיינע פריינט זענען אויך מיינע פריינט). זייט געזונט. און אפשר כאַפט איר
זיך אַמאַל אַראָפּ קיין האַלאַנד?

ד"ר לעאַ פּוקס

אַמסטערדאַם, נאַוועמבער 1967.

איך האָב גענומען אין האַנט דאָס בוך, וואָס איז אַזוי שיין אַרויסגעגעבן און געוואָלט בלויז דערווייל אַריינקוקן, אָבער עס האָט מיך געפאַנגען און איך האָב עס שוין מער נישט אַרויסגעלאָזט פון האַנט, דערלייענט ביז דער לעצטער זייט. ס'איז זייער פאַלקסטימלעך געשריבן, מיט אַ קלוג אויג און מיט חוש פאַר הומאָר. מיר גייען אייך נאָך און וואָרטן אויפן סוף פון יעדער מעשה און דערמאָנען זיך גלייך אין ענלעכע פאַסירונגען פון אונדזערע שטעטלעך. מיט איין וואָרט, איר קענט דערציילן בילדלעך, שפאַנענד. דאָס בוך דאַרף זיין אַן אַנ-הייב צו ווייטערדיקע שאַפונגען, ספעציעל יענע גרויזאַמע איבערלעבונגען אייערע, וועלכע מחזן דערציילט ווערן, פאַר היינטיקע און מאַרגנדיקע מענטשן, עס זאָל זיין ניט בלויז אַ דערמאָנונג, נאָר אויך אַ מאָנונג און אַ וואָרנונג.

ס'איז אייער חוב דאָס צו טאָן. איך דערוואָרט וויכטיקע בייטראַגן פון אייך צו אונדזער חורבן־ליטעראַטור.

זאָלן אייערע איבערלעבונגען ניט בלייבן קיין סוד. איר האָט דערצו סיי די פייאיקייט, סיי די פאַרשטענדעניש ווי אַזוי און אויף וועלכן אופן צו דערציילן, אַז עס זאָל דינען די וואָס קעמפן דערפאַר, אַז אַזוינס וואָס איז פאַרגעקומען אין אונדזער צייט, זאָל זיך מער ניט איבערחזרן.

זייט געזונט און שטאַרק. איך ווינטש אייך נאָך פיל שטעפּערישע יאָרן.

דאַראַ טייטלבוים

פאַריז, אַפּריל 1967.

איבערגעלייענט אייער „סטערצעוו“ מיט גרויס אינטערעס און איך דרוק
איך אויס מיין דאָנקבאַרקייט פאַרן פאַרגעניגן צו האָבן איבערגעלעבט אייער
יוגנט. ס'איז דאָס שטעטל פון אונדז אַלעמען. יעדער פון אונדז טראָגט אין זיך
דעם אומפאַרגעסלעכן עבר! איר האָט בפירוש געטאָן אַ גוטע זאַך אַרויסצו-
ברענגען עס, ס'זאָל בלייבן ווי אַ זכר, נאָך אַ שטריך צו דער געשיכטע פון
גרויסן פּוילישן יידנטום.

ווי אַ יונגן מחבר, ווינטשט איך אייך אַ סך דערפאַלג. איך האָב געזען, אַז
אומעטום וווּ מען שרייבט וועגן אייער בוך, איז מיט אַ סך וואַרעמקייט, וואָס
איר האָט עס באמת פאַרדינט.

בנימין שלעווין

פאַריז, מאַי 1967.

נעכטן באַקומען אייער פיינעם בוך און היינט שפעט אין אַוונט, שוין
ליגנדיק אין בעט, גענומען אייער ספר אין האַנט, כדי בלויז אַ בלעטער צו
טאָן, צו כאַפּן אַ קוק. דערווייל האָב איך אַ מידע, אַ פאַרמאָטערטע אַנגעהויבן
לייענען און ווייט פאַרפאַרן. וואָלט איך געהאַט די חוצפה צו לאָזן ברענען דאָס
ליכט און נישט לאָזן אַנדערע שלאָפּן, וואָלט איך זיכער די גאַנצע נאַכט פאַר-
בראַכט אין אייער סטערצעוו, אין אייער-אונדזער יידיש שטעטעלע, מיט אונד-
זערע פאַרשניטענע האַרציקע יידן, וועלכע איר לעבט אויף מיט אַזויפיל ליב-
שאַפט און סובטעלקייט. איך קוויק זיך ממש מיט אייער פאַלקסטימלעכן יידיש-
לשון. היינט אייער שרייבערישער צימצום!

ווי איך שטויס זיך אָן, איז דאָס אייער ערשט בוך. זאָל זיין מיט מזל!
אַ דאַנק.

לילי בערגער

פאַריז, יאַנואַר 1969.

OFFICE OF THE PRESIDENT OF ISRAEL

לשכת נשיא המדינה

17 רחוב אלחריזי, ירושלים

נ' באדר חשל"א
3. במרץ 1971

לכבוד
הערן ח. פערלמוטער
פאריס

זעהר געעהרטער הער פערלמוטער,

דער פרעזידענט פון ישראל, הער זלמן שזר, האט מיך
געבעטן אייך דאנקען פאר אייער בוך, "מיין סטערצעוו",
וועלכעס ער האט באקומען צוזאמען מיט אייער בריוו פון
דעם 31-טן יאנואר, און אייך זאגן ווי טיף גערירט ער איז
פון אייער אריגינעלער שאפונג גילטנדיק אלס א מצבה פאר
אייער געבוירן שטעטל סטערצעוו, וועלכע איז דורך אייך
אויפגעשטעלט געווארן מיט אזוי פיל עמפאנדליכקייט.

מיט די הערצליכסטע גריסע צו אייך פון פרעזידענט,

האכאכטונגספאל,

שולמית נרדי

באראמערין צום פרעזידענט

Monsieur H. Perlmutter
5, Rue d'Alexandrie
PARIS - 2^e

שנ/מב

פון

יענעם

2

עס יי ען

אפה אנדלונגען

בריוו

וועגן

„אן אקטיאר

אין אושוויץ‘

יוסף אַקרוטני

א לע מאל כאפן מיר זיך אויף מיט אַ ווייגעשריי פונעם שוין אַנטדרימלטן געמיט: ווי עס דערלאַנגט אונדז איבערן געהירן דאָס אַנגעשוואַלענע געדעכעניש! מיר ווילן ווי עס איז דערפון אַנטרינען, אַבער „דאָס“ לויפט אונדז נאָך. געמיינט, ס'איז שוין פאַרצויגן מיטן הייטל פון שכחה די וואונד, די אַזוי גערופענע חיי שעה האָט דערצו מיטגעווירקט, אַבער דער אמת דערגראַבט זיך צו דאָס זייניקע: דאָס יידישע געדעכעניש, וואָס האָט זיך אַנגעליטן איבער אַלע מאַסן, לאַזט זיך נישט פאַרשיטן. עס איז נישט קיין קבר, נייערט אָן אויס־טערלישער קוואַל פון בייע לעבנס־אימפולסן. די כלומרשטע פאַרגעסעניש, איז געווען נאָר אָן אויסטראַכטעניש. דאָס געשעען וואָס האָט געטראַפן מיט אונדז, לאַזט זיך נישט פאַרגעסן; סע קען נישט אַפגעמעקט ווערן די טיפע וואונד, וואָס ס'בייז פון דער „וועלט“ האָט אונדז גורם געווען, וואָס מ'האַט באַווסטזיניק גע־בראַכט אויף אונדז. ניין, פון פאַרהיילן אַזוינס איז אפילו נישט צו טראַכטן. סייזן גערירטע אויפן מוח זאָלן חלומען דערפון.

און גישט קיין וואונדער : ווייל די וועלט, די גויישע וועלט, לענקט זיך נאָר לפי איר ענגהאַרציקן איינגוטן. זי באַדאַרף רק אַנהאַלטן איר „שטאַר-קיט“, זי מוז באַווייזן נאָר איר כוח אַנטקעגן די שוואַכע און מינדער־וויכטיקע. נאָר אַזוי אַרום וועט זי בלייבן אין אויבן־אָן. זײַט קענען הערשן, באַהערשן, מהאי טעמא נערט אונדז די דאָזיקע וועלט מיט פיין, מיט בלוט־פאַרגיסונגען און רדיפות, וואָס זי באַמיט זיך צו דעקן מיט אַזוי גערופענער לעגאַליטעט, מיט געזעצן וואָס זי כשרט מיטן כוח פון אירע כלי משחית. אַזוי שוין לאַנגע, לאַנגע דורות, פאַרשטייט זיך, אַזוינס לאַזט זיך בשום אופן נישט פאַרגעסן. דער האָס און די שנאה, וואָס די אומות־העולם ברענגען אויף אונדז, איז אַפט מאל דער איינציקער יסוד פון זייער שטאַרקייט און דער טומאַן וואָס פאַר-נעפלט די מוחות פון זייערע מושלים, וועלכע האַלטן זיך רק אויפן פינסטערן כוח פון המונישן אומוויסן.

קלאַר, אַז עיקר־סיבה פון דעם יידן־האַס, וואָס האַלט אויף די עקסיס-טענץ פון טייל מלוכות, אפילו היינט צו טאָג, איז מחמת די יידן האַבן אין משך פון זייער זיין צווישן די פעלקער, זיך אַרויסגעוויזן פאַרן עם קשי עורף, פאַר דעם לעבנס־פעאַיקן, אויב נישט דעם לעבנס־פעאַיקסטן שטאַם פונעם מענטשן-מין אונטער גאַט'ס הימלען. מ'שניידט אים אויס, מ'הרגעט אים, און דאָך לייכט זיין קאַפּ ווי אַ שטראַליקער טורעם איבער דער וויסטעניש, וואָס איז אַקאַרשט אויסגעשפּרייט איבער דער וועלט, פשוט, די קנאה צו יידן צעפרעסט די פעל-קער, צווישן וועלכע אונדז איז נאָך באַשערט צו גלותן און דערצו זיך אַרויס-הייבן מיט כלערליי טאַלאַנטן.

אוודאי, ס'איז אַ זעלטענער טאַלענט, ממש אַ גאונות, אַרויסצוקומען מיט אַ גאַנצן קאַפּ פונעם מבוך גנישות ; גובר צו זיין די מוראדיקסטע פייניקונגען און דאָך בלייבן אויף די פיס, טאַקע צו להכעיס די פרעהס פון אַלע צייטן, די אכזריותדיקסטע אינקוויזיטאַרן וואָס דער מיסטקאַסטן פון דער געשיכטע האָט אַרויסגעוואָרפן, אַזוי עד היום הזה, אַריינגערעכנט טשינגיס כאַן, טאַרקוועמאַדאַ, היטלער און סטאַלין, ביז די היינטצייטיקע סאָויעטישע שטרייכערס ימח שמם.

יא. דער זכרון איז אונדז אַ שונא מיט זיין האַרטנעקיגקייט פון אַ מוכיח, ווי איינער זאָגט : פאַרגעס זיך נישט ייד. דער שונא איז וואָך און ער לויערט ; פון דער צווייטער זייט איז דער זכרון אונדז אַ שטראַפער מיט אַ זיס קולכל ; ער פאַרגינט נישט דעם ייד קיין מנוחת הנפש, אפילו ווען די היי שעה איז צופעליק גינציק צו אים : לעב אַ גוטן טאָג, מענטש, וואָרן האַסט שוין איבער-גענוג באַצאָלט מיט ביטערע קרבנות און ברענענדיקע ליידן. נו, ס'געוויסן צע-פייניקט סיי ווי איבער אַלע מאַסן דאָס לייב און די נשמה פונעם לעבנגעבליבע-נעם נאָך דער הריגה וואָס איז אַנגעגאַנגען אין משך פון יאָרן איבערן הויז פון ישראל דעם פאַלק, ווי דעם יחיד פון אַ יעדער עדה אין פוילן צי טשעכיי אָדער פראַנקרייך אין אַלע אומעטומען פון דער יידן-אומה.

אן עדות דערויף זענען די מערערע ביכער וואָס זענען אַנגעשריבן גע-וואָרן נאָך די יאָרן פון פינסטערניש וואָס האָט געפלאָגט די זין און טעכטער, וועלכע זענען אין דער מהומה וואָס האָט זיך אַראַפגעלאָזן אויף דער וועלט, אַריינגעפאַלן אין קלעם פון די בעסטיעס אין געשטאַלט פון אַרמייען און רע-גירערס איבער פרעמדע לענדער.

אונטערן בלוטיקן צייכן פון די היינטצייטיקע טעוואַנען האָבן די מורא-דיקסטע פיינען געבראַכט אויף די יידישע עדה'ס די היטלערישע חיילות וואָס האָבן פאַרכאַפט פוילנס שטעט און שטעטלעך. אויף די גרוילן וואָס עס האָט אַנגעצייכנט די תוכחה האָבן די דייטשן פאַרמשפט די איבערגעשראַקענע, די צעטומלטע, אומבאַהאַלפענע יידן, יונג און אַלט, און אַריינגעטריבן זיי אין דער ענגעניש פון געטאָס און אומקום-לאַגערן. אַ גרויסע מלוכה פון אינדוסטריאַ-ליזירטן טויט, יידישן טויט, איז געוואָרן די מדינה פוילן אונטער דער בייזער ממשלה פון עמלקן דעם דייטש, וואָס איז געקומען אין לאַנד פון דער ווייסל און וואַרטע באַוואַפנט ביז די ציין.

אַ ווימוטיק קאַפּיטל פון יענער וויסטער מגילה האָט אַקאַרשט אונדז גע-בראַכט איינער פון די שרידי המבול, וועלכער האָט באַוויזן זיך אַרויסצורייסן פון פוילן דעם קברים-לאַנד און געפונען אַ נייעם מקום מקלט אויף פראַנצויז-זישער ערד.

הפנים, ס'איז סכנות שווער אויך דעם דאָזיקן אַנטלויפער פונעם וויי צו פאַרהיילן די ווונדן וואָס דער חורבן האָט אים גורם געווען. וואָרעם אַפריער האָט ער שוין געפרוּווט זיך היילן מיטן געדאַנקלעכן צוריקקער צום געבוירן־אַרט סטערצעוו, וואָס איז אַפגעמעקט געוואָרן פון דער יידן־מאַפע. אַ צעבלו־טיקטער עדות פון יענעם וועלטל, וואָס האָט אויפגעכאַוועט אַ לעבן פון יידיש־קייט און חלום, האָט ער אויף דער זכרונות־קאַנווע ווידער אויפגעשטעלט אַ טיפֿן־גאַלעריע, וועלכע האָט בשעתו אים, דעם מחבר, איינגעוועבט אינעם לעבן, וואָס האָט מיט אַלע פאַרבאַרגענישן פון דער נשמה זיך געשטרעקט אין דער צוקונפט אַריין, און די צוקונפט האָט ער דעמאַלט נאַר געזען מיט יונגע אויגן, מיט יונגע כוחות. איז אָבער געקומען דער פאַרדאַרבער און ר'האַט מיט רשעות אונטערגעגראָבן דעם פונדאַמענט פון אַט דער וועלט, געוואָרן אויס יעדער חלום און אויס מיט דער ממשותדיקער וועלט, וואָס איר נאַמען איז געווען פאַר אים, דעם מחבר, די עיר הבירה סטערצעוו, וועלכע איז געבליבן ערגעץ וווּ פאַריתומט, אָן יידן, אין דעם פוילן וואָס איז פאַר אונדז שוין אויסגע־לאַשענע, ווייטע, פרעמדע טעריטאָריע...

ה. פערלמוטער איז דער מחבר פון מגילת סטערצעוו, די בלוטיק ליקווין־דירטע. אַצינד איז ער געקומען מיט אַ צווייטער מגילה. אויך זי איז אויסגע־וועבט אויף דער קאַנווע פון צעווייטיקטן יידישן געדעכעניש. „אַן אַקטיאָר אין אוישוויץ“ איז דער טיטל פון ה. פערלמוטערס נייעסטער פובליקאַציע, וועלכע איז אַפגעגעבן „דעם צווייטן טייל“ פון זיין, פון אונדזער אַלעמענס מאוימדיקער עפאַפייע פון יענע וויסטע יאַרן, וואָס לאָזן זיך נישט פאַרגעסן. ווייל בשום אופן קאָן מען נישט, טאָר מען נישט פאַרגעסן די תקופה פון טאַטאַלן אומברענג, וואָס די חיות אין מענטשן־געשטאַלט האָבן בכוונה געבראַכט אויף אונדזער פאַלק.

יא. יידן ווי אַ ביאָלאָגישע דערשיינונג זענען פאַר זיי די שטאַרקע און די הערשגיריקע, אַ דאָרן אין אויג, און זיי האָבן פאַרטראַכט זיי אומצוברענגען. קודם כל איז עס געווען דער פאַרטראַכט פון די דייטשישע קולטור־טרעגעערס און פילאַסאָפן, וואָס האָבן אָפן, אומפאַרשעמט מזנה געווען אינטעלעקטואל און פיזיש מיט די בלוטיגיריקע יונקערס און שווערדן־האַלעטערס. צו די דייטשן וואָס זענען אַרויס אין „קריג קעגן די יודען“ איז צוגעשטאַנען דאָס פסולת פון די

פעלקער, וואָס האָט אומגעשטערט, געמיין געאייפערט אויף די יידן הלמאי זיי זענען רייד, זענען פראָפעסאָרן אא"וו. די פאָליאַקן, טאַקע אויך די שוואַבן פון אַלע הינטערגאַסן, די אוקראַינער, די ליטווינער און לעטן זענען באַלד צוגעשטאַנען צום ערבֿ-רבֿ, וואָס איז אויפגעשווומען אויפן אויבערפלאַך פון זומפּ וואָס די מלחמה האָט אָנגעוויירן.

ווי עס איז געווען אין דער ערשטער, וואו די נאַצישע שלאַנג האָט אויפֿ- געהויבן דעם גיפטיקן קאַפּ, איז שוין אַ סך געשילדערט געוואָרן און באַשריבן, אפילו פון נישט־יידן. מיר האָבן די דאָזיקע מגפה שוין פאַראייביקט אין אַ גאַנצער ליטעראַטור, אין יחידישע עדות־זאָגונגען און אין פּנקסים פון אַ רוב אַפּגעמעקטע קהילות וואָס נאָך זיי איז געבליבן שרייען צו די שטומע הימלען הוילע טויטע וויסטענישן. דער מחבר ה. פערלמוטער באַשרייבט בפרטות, אין זיין נייער מגילה זיינע יחידישע איבערלעבונגען אין טויטן־לאַגער אוישוויץ.

אַבער דאָס איז נישט בלויז די מגילת פערלמוטער, נייערט אַ מגילה וועגן אַ גאַנצער אונטערוועלט, וועלכע האָט זיך געוואָרפן מיט רציחה, מיט ציניזם און רויביגרי אויף יידן וואָס זענען מיט אַמאָל געשטעלט געוואָרן אין אַ מצב פון הפקרות פנים אל פנים מיט אַלע מינים הפקרים. דער פאַרברעכער, דער אויסוורף האָט אָן איינזעעניש מיט פאַריסנקייט זיך געוואָרפן קודם כל אויפן ייד, וואָס איז געפאַלן אין זיינע הענט אַריין. אוישוויץ איז געווען דאָס עקספּע־ רימענטאַלע פעלד פאַר אַלע טויטן, וואָס זענען געבראַכט געוואָרן אויפן אומ־ באַהאַלפּענעם פאַרהונגערטן, קראַנקן ייד, איידער ער איז דערפירט געוואָרן צו דער גאַז־קאַמער, צום קרעמאַטאָריע־אויזון. אוודאי, וועגן דער טאַג־טעגלע־ כער פראַקטיק אין די טויטן־פאַבריקן איז שוין אַ סך געשריבן געוואָרן ביי אונדז. מיר האָבן אַ צאָל קינסטלע־כראַניקערס פון יענע וויסטע יאָרן. זייערע נעמען זענען סימבאָלן פון יענעם חשכות פאַר יידן. מרדכי שטריגלער, ישעיהו שפיגל, קאַצעטניק, זיי זענען דערגאַנגען צו מייסטערשאַפט אין די שילדערונ־ גען פון געטאָ, פון אומקום־לאַגער. אויך מערערע דיכטערישע ווערק בויען זיך אַריין אין דעם בילד. אָן זייערע, מיט יסורים געהייליקטע ביכער, איז נישט שכיח אויפצושרייבן די פולע געשיכטע פון דעם מוראדיקן כרת וואָס די באַ־ וואַפּנטע האַרדעס פון די פערציקער יאָרן האָבן געבראַכט אויפן יידישן פאַלק

אין נאָמען פון היטלערס „ענדלייזונג“ פון דער יידנפראַגע, פונקט ווי עס וועט נישט זיין מעגלעך צו געבן אַ פול בילד פון דער סטאַלין־עפאָכע אין יידישן אַספעקט אָן די ביכער פון משה גראַסמאַן ע"ה, פון ישראל עמיאַט און אַנדערע קרבנות פון די סאָויעטישע „חסידים“.

אַן ערנסטע פּאַזיציע אין דער ליטעראַטור פון יידנס חורבן אונטער דער דייטשער רוט, איז בלי גוזמא ה. פערלמוטערס „אַן אַקטיאָר אין אוישוויץ“.

די אַרענע פון דער שילדערונג איז דער עיקרשט דער טויטן־לאַגער אויש־וויץ וואו עס האָבן געהערשט כלערליי פּאַטאָלאָגישע טיפּן פון פאַרברעכערס, קאַפּאַס, שטובנדינסטן און לוסטמערדערס. דער אריינפיר צו דער עפּאַפּייע הייבט זיך אָן אין דער שטאַט סאַסנאַוויץ, וווּ פערלמוטער האָט זיך געהאַט באַ־זעצט מיט זיין יונגער משפּחה. מיט ווייב און קינד. סאַסנאַוויץ מיט דעם צינדז וואָס איר עדה האָט געצאָלט דעם אַקופּאַנט איידער עס האָט זיך אָנגעהויבן די פּרשה פון פאַרלענדונג.

ס'איז אַ פיינלעכע איבערלעבונג צו באַקענען זיך פון ס'ניי מיט די דאָ־זיקע נסיונות, אויף וועלכע יידן זענען געווען פאַראורטיילט — אין דערוואָר־טונג פון די שוידערלעכע דעפּאַרטאַציעס. מ'האַט זיך געקליגט, אויסצובאַ־האַלטן פון די באַוואָפּנטע דייטשישע און פּוילישע מערדערס, מ'האַט געבויט בונקערס, אונטערערדישע באַהעלטענישן, זיך איינגעאַרדנט אין דער האַפּנונג, אַז אפשר... עד יעבור זעם, וועט מען דורכגענאַרן, און מיט גאַטס הילף דערוואָרטן זיך צו דערשפּינען דעם מענטשישן חלום וואָס יעדער האָט פאַר־זיך געחלומט. ה. פערלמוטער, ווי איינער פון אַ סך פון דער קהילה סאַסנאַ־וויץ, איז נישט מער באַשערט געווען קיין חלום. ער איז אריינגעוואָרפן גע־וואָרן אין כּף־הקלע. אוישוויץ איז די עדותשאַפּט פונעם מוראדיקן אומקום פון זיין 26 יאָריקער פּרוי און פון אַכט־יאָריקן בן יחיד. אַ בליענדיקע יוגנט איז אכזריותדיק פאַרשניטן געוואָרן פון דער האַק אוישוויץ, דאַכאַו, מיידאַנעק און אַנדערע טויט־פאַבריקן.

ס'איז מער ווי אומהיימלעך צו ברענגען באזונדער עפיזאדן וואָס זענען צוהאַנדן געקומען אַזאַ פּערלמוטער, די טויטשרעק וואָס די סאַדיסטן האָבן געבראַכט אויף דעם רוב געפאַנגענע יידן, וואָס זענען יעדן טאַג, איטלעכע מינוט פון טאַג און נאַכט, אויסגעשטאַנען פון די פאַרריסענע דינער פונעם מולך, וואָס האָט אויפגעבויט שטעט פון אומברענג פאַר מענטשן, פאַרן מאַסנ־האַפטן טויט וואָס איז צוגעקלערט געוואָרן פאַרן ייד. ה' פּערלמוטער האָט ווי איינער פון יענע בעלי־נסיון זיך געשטאַרקט איבערצולעבן דעם וויי און פּיין כדי צו קענען מיט זיין עדות־זאַגן אויף יענער צעיושעטער תקופה, אַז דער מענטשן־מין זאָל דערפון לערנען די גורלדיקע לערנונג, אַז ס'איז נויטווענ־דיק די שאַרפּסטע וואָפּן פון משפט אויף צו פאַרפלאַנצן אין מאַרגן אַריין אמתדיקן, מער הומאַנעם יושר ווי עס האָט אים איינגעשטעלט אין אונדזער וועלט די שענדלעכע שותפות פונעם נאַצי־קאַמוניזם.

דער עדות און דער אַנקלאַגער אין דעם־אָ משפט איז דער טראַגיקום פון אַזאַ ווי פּערלמוטער, דער סאַסנאַווצער ייד פון דער שאַרית הפליטה, וועלכער האָט זיך אַליין באַצווונגען צו שפּילן אין דער טויטנהיים אוישוויץ די ראַל פון אַן אַקטיאַר, אַ פּריילעך־מאַכער און אַ טרערן־קוועטשער פאַר די מטורפ־דיקע מענטשן־מערדער. ס'איז גרויליק דער באַוווּסטזיין וואָס אַ מענטש, אַ שוידערלעך געפרוּווטער מיט די מוראדיקסטע יסורים, האָט געמוזט אויסנע־מען מיט אַ געמאַכטער שטימונג אַנטקעגן די רייכערנדיקע קרעמאַטאַריעס וואָס פאַרשלונגען די טייערסטע. דאָס איז די טרויעריקסטע דראַמע וואָס דער יחיד צווישן יידן האָבן געמוזט אויסטראַגן אויף זיין רוקן אין יענע פּיינלעכע טעג, ווען די נשמה איז גערעגט געוואָרן פון די שאַרפּסטע קאַנצערטן.

עס בעט זיך ממש צו ברענגען אַ צאָל ציטאַטן פון ה. פּערלמוטערס רע־ליעפּע שילדערונגען פון די גיהנום־סצענעס וועלכע ער גופא האָט געמוזט איבערלעבן אין אוישוויץ, נישט געקוקט אויף דעם וואָס ער איז אין סוף פון זיינע אוישוויצער צייטן געווען אין טויטן־לאַגער אַ יחסן... אין די אויגן פון די־פּראַמינענטן צווישן די געמיינסטע אויסוואַרפן, טאַקע אַ דאַנק זיין ראַלע פון אַן אַקטיאַר, אַ קולטור־שפּייזער צום געשמאַק פון די פאַרברעכערס, יידן

צווישן זיי. עס ווילט זיך באַקרעפטיקן כאַטש מיט „פראַבקעס“ פון אַט דעם אויסטערלישן גבית-עדות, אַבער דערפון ווילן מיר זיך צוריקהאַלטן. עס גייט אין שוינען די לייענערס פון די דאָזיקע שורות, סיידן זיי גופא ווילן זיך באַ-קענען מיט דעם וויכטיקן דאָקומענט (דערשינען אין פאַרלאַג „המנורה“, תל-אביב, 1972) וואָס גיט אַפּ אין זיין עקספּאַזיציע מיט גאַרער אויטענטיק.

אגב וועגן דער אויטענטיק פון ה. פערלמוטערס טראַגישער ראַל אין אוישוויץ ווי אַ פיינער ייד און ווי אַן „אַקטיאָר“, זאָגן עדות אין זייער הקדמות צום בוך דער באַוווטער פּויליש-יידישער שרייבער סטאַניסלאָוו וויגאַדזקי, היינט אַ תושב אין מדינת ישראל און דער פּובליציסט לוי שאלייט פון יאַהאַ-נעסבורג, דרום-אַפריקע. ביידע האָבן בשעתם געטיילט דעם גורל פון ה. פערלמוטער אין די טויט-לאַגערן אוישוויץ און אויך דאַכאַו. יא, מיטן בוך „אַן אַקטיאָר אין אוישוויץ“ איז כדאי זיך צו באַקענען ווי מיט אַ יידישן דאָ-קומענט פון דער חורבן-עפּאָכע.

„אידישע צייטונג“, בוענאָס איירעס, דעצעמבער 1972.

סטאַניסלאָוו וויגאַדסקי

דאָס ערשטע בוך פון ה. פערלמוטער „מיין סטערצעוו“, איז געווען אַ לויב-געזאַנג אויף אַ קליין שטעטל אין פּוילן, וווּ דער מחבר איז געבוירן גע-וואָרן. „מיין סטערצעוו“ איז געווען אַ ליטישע נסיעה אין דעם לאַנד פון דער קינדהייט, אַ צוריקקומען צו ערטער אַרומגעהילטע מיט זכרונות, פרייע פון די אלע איבערלעבענישן, וועלכע האָבן שפעטער פאַרמאַטערט נישט בלויז דעם מחבר, ווען ער איז אַרויס אַ לעבעדיקער פון געטאָס און קאַנצענטראַציע-לאַגערן, און אפשר דערפאַר, האָט זיך ביי אים דערוועקט דער ווילן צוריקצוקערן זיך מיט די געדאַנקען און געפילן קיין סטערצעוו, וווּ עס איז געווען ביטער, אָבער וווּ יידן האָבן געלעבט, געאַרבעט, געפאַרעט זיך און געהאַפּט. „סטער-צעוו“ איז פאַר אים נישט בלויז אַ געאַגראַפישער באַגריף — דאָס איז טאַקע, מאַמע, ברידער און שוועסטער, דאָרט איז געשטאַנען אַ הויז, וווּ איבער זיין וויג האָט געזונגען אַ וויג-ליד די מאַמע.

אין סטערצעוו האָט זיך געיאָוועט אַ „טעאַטער-אַנסאַמבל“, אין וועלכן יידישן שטעטל האָט מען נישט געשפּילט „טעאַטער“? און אַט דער עפּיזאָד איבער וועלכן פערלמוטער האָט געשריבן אין זיין ערשטן בוך, האָט אין אַ גאַר שטאַרקער מאָס באַאיינפלוסט דעם מחבר. ער האָט זיך פאַרליבט אין דער וועלט פון אילוזיע. און שפעטער... אין קאַנצענטראַציע-לאַגערן, האָט ער פאַר הונדערטער צום טויט-פאַרמשפּטע יידן ווידער געשאַפּן יענע אילוזיע, וואָס נאָר די קונסט איז בכוח צו שאַפּן. אַ ליבהאַבער פון דער יידישער ליטעראַטור, האָט ער אינעם טיפּסטן דנאָ פון גיהנום געעפּנט אַ שפּאַלט, אַן אויסבליק צו לעבן אין פרייהייט.

נאָך דער מלחמה פלעג איך — נאָך זייענדיק אין פּוילן-וואַרשע — באַ-קומען גרוסן פון ה. פערלמוטער, אַ חבר פון אוישוויץ און פון דאַכאַו. כּיבין אָבער פון די גרוסן נישט גערירט געוואָרן. ווער איז ה. פערלמוטער? ווי זעט ער אויס? ווער איז ער געוועזן? אין אַ געוויסן טאַג, האָבן מיר זיינע פריינט פון פאַריז קלאָר געמאַכט: פערלמוטער, דאָס איז דער „טעאַטראַל“.

ווער „טעאָטראַל“ איז, האָב איך זיך גלייך דערמאַנט. דאָס איז געווען יענער חבר, וואָס האָט אין קאַצעט רעציטירט און געשפּילט טעאָטער. איך ווייס, אָז דאָס איז נישט דער ריכטיקער אויסדרוק, וויכטיקער איז אָבער גע-ווען די סיטואַציע, אין וועלכער אַ ייד, אַ געפּייניקטער ווי אַנדערע, און צום טויט־פּאַראַורטיילטער ווי אַנדערע, האָט געפונען אין זיך דעם מוט צו וועקן דורך יידישע ליטעראַטור, יידישע לידער און יידיש טעאָטער.

פּערלמוטערן האָט מען אין לאַגער גערופן „טעאָטראַל“. דאָרט, אויף דעם שטח אַ באַהערשטן פון ליידי, אוממענטשלעכקייט און ברוטאַליטעט, דאָרט האָט דער „טעאָטראַל“ אויפגעוועקט צום לעבן שלום־עליכמען, פרצן, אַנ־סקין, אַשן, ליוויקן, באַדערזאָנען און אַנדערע יידישע ליטעראַטור־שאַפּער.

מיר גייען אונטער. אונדזערע לעבנס צאַנקען ווי דער סוף פון אַ ליכטל. דער טיפּוס און טובערקולאָז, דער הונגער און די קוילן פון די ס.ס.־לייט, פּאַר-לאַנגען טאָג און נאַכט נייע קרבנות, און טראַץ דעם, ווי אויף צו להכעיס, זאָמ-לען מיר זיך צונויף און אַנטלויפן פונעם לאַגער, פון טויט, צום שטח פון דערהויבנקייט און מענטשלעכקייט. דאָרט זענען מיר ווידער פרייע מענטשן. דער „טעאָטראַל“ רעציטירט...

דער „טעאָטראַל“ איז אַ דרייטער מענטש. נאָך פינף און צוואַנציק יאָר קערט ער זיך צוריק קיין אוישוויץ און דאַכאַו: ער וויל נאָך אַמאָל אַדורכשפּאַ-נען די געסלעך פונעם געטאָ, די ראַמפּע וווּ די טויטצוגן פלעגן זיך פאַרהאַלטן. פון אייגענעם ווילן קוקט ער זיך צו נאָך אַמאָל צו די קרעמאַטאַריעס... וואָס פאַראַ מוט — נאָך אַ טרעפּן זיך מיט פרוי און קינד, מיט נאָענטע, וואָס זענען דאָרט פאַרבליבן.

אַ ייד דערציילט איבער זיך. איבער זיך? איבער מיר, און דיר, איבער אונדז אַלעמען, וואָס זענען דאָרט געווען.

נעם אָן דעם מוט, וועלכן דער מחבר האָט געהאַט ווען ער האָט די בלעט-לעך געשריבן, און צי נאָר מיט טינט?

גבעתיים (ישראל) דעם 4־טן אויגוסט 1971.

לוי שאליט

ווינטער. נאכט. א גרופע לאַגערניקעס צוזאַמענגעיאַגט ביים שטעכיקן דראַט. מען ציילט זיי — צום וויפּלטן מאַל ? מען מוסטערט זיי אין וועג אַרײַן צו אַ נייעם לאַגער, צו איינעם פון דעם צענדליק אויסן־לאַגערן אַרום דאָס. די סעלעקטירטע יאָגט מען אַרויס פון די באַראַקן אין מיטן דער נאַכט, זיי זאָלן זיך איינפאַקן און זײַן גרייט אין וועג. . . און זיי זענען שוין איינגעפאַקט די צעשלאַגענע מידע ביינער אין זעק פון שלאַבערדיקער הויט.

עס שאַרײַט אויף טאַג. בלויז שטערן ווערן בלייבן, דער בלייכער הימל איז פּראַסטיק בלוי. די מחנה רירט אין וועג, שוואַרצע שאַטנס אויפן פּרישן שניי. מען גייט ביים ברעג פּוּ אַ וואַלד. די גרינע יאָדלעס האָבן אַראַפּגעבוּיגן זייערע קעפּ, אונטערן בלישטשנדיקן שניי אויף זיי. אַלע גייערס זענען יונגע. דער גאַנג צעוואַרעמט די פּאַרפּראַענע גלידער. אפשר דערמאַנט זיך דאָ אימײַ צער אַ שול־שפּאַציר צום היימישן וואַלד. ווען ניט די שומרים מיט די ביקסן, וואַלטן זיי אויפּגעזונגען אַ ליד...

מען זעט שוין ניט דעם לאַגער, וועלכן מען האָט פּאַרלאָזן. אין די מאַסן־קברים, ביים וועלדל דאָרט, נעבן דער גרויסער גרוב, זיינען געבליבן אייגע־נע — אַ טאַטע, אַ ברודער, חברים. דרייט מען אויס דעם קאַפּ אויף צוריק, מען געזענגט זיי מיט אַ טרער, וואָס בלייבט פּאַרפּרוירן אויף די וויעס.

דער וועג איז ניט לאַנג. אַט באַלד אַ צווייט וועלדל, און אין אים דער צווייטער לאַגער, אַ נייער, מיט נייע באַראַקן, פּאַרגראַבענע אין דער ערד. דער נייער שטעכל־דראַט אַרום לאַגער שיינט מיט אַן אַפּשיין ווי פון פרעמדע, ווייטע וועלטן. . .

ביים טויער דערוואַרט אַ קבלת־פּנים: אַ פּאַר צענדליק לאַגערניקעס נעמען אויף די ניי־געקומענע מיט שאַרפע בליקן און האַרטע רייד, ביים שווייגנדיקן בייזיין פון די דייטשע לאַגער־אַנפירערס. אין דעם פּריערדיקן אַרט איז מען אַלע געווען כמעט פון זעלבן לאַנד, פון ליטע, מיט אַ קליינעם צומיש

פון פוילישע יידן. און געווען עטלעכע ליטווינער און דייטשן, פארברעכערס, וועמען מען האט געבראכט פון טורמעס, אז זיי זאלן העלפן די וועכטערס אין „האלטן אַרדנונג“. אין דעם דאָזיקן נייעם אָרט זיינען אויך פאַראַן אַזעלכע. אַהער האָט מען אָבער אויך געבראַכט אַ גרופּע יידן פון אוישוויץ. יענע האָבן אַ לאַנגען, לאַנגען לאַגער־סטאַזש. זיי דאַרפן דאָ זיין אַ ביישפּיל, ווי צו פירן זיך אין אַ „קאַצעט“ און „מחנה“ זיין די נייע. אַט גיבן זיי גלייך ביים אַרייַן־קום די ערשטע לעקציע : אַט אַזוי דאַרף מען אַנלויפן און זיך אויפשטעלן ביים אַפּעל, לויט „פּאַדערמאַן“ און „הינטערמאַן“, און די רייען זאלן זיין גראַד ווי אַ ווירע ; ווי צו דערקענען די בעהערדע, לויט זייערע ראַנגען, און ווייטער ווי צו ציען פאַר זיי די „מיצן“, אַז די היטלען זאלן צופאַלן צו די הויזן מיט אַ קלאַפּ. עס איז אַ גרויסער „שולחן־ערוך“ און יעדע מצווה איז באַגלייט מיט „זכור“, געדענקט איר אַזעלכע און אַזעלכע, אַז איר זייט דאָ ניט געקומען אין קיין סאַנאַטאָריע... און קיין זאך וועט אייך ניט זיין פאַרגעבן, „עס גיבט קיין פאַרדאָן“. (אין דעם לאַגער־וואַקאַבולאַר פון די אוישוויצער זיינען אַריין אַ צאָל פּראַנצוזישע ווערטער, אויפגעכאַפטע פון די פּראַנצוזישע אַרעסטירטע דאָרטן. די אוישוויצער ניצן אַט די ווערטער מיט קאַנטיקער גאווה, אפילו ווען די ווערטער פאַסן ניט אריין צום געזאַגטן).

דורכגעקומען אַט דעם „מעמד“, טיילט מען איין די באַראַקן און די נאַ־רעס, באַגלייט מיט געשרייען און שטורכעס. זאלן די נייע פילן, אַז זיי זענען אין אַ „קאַצעט“. אויך דאָס איז אַ ניי וואָרט פאַר די געקומענע. אין פּריערדיקן אָרט האָט מען געוויסט, אַז מען איז אין קאַנצענטראַציע־לאַגער, אָבער וויבאַלד מען איז געווען צווישן היימישע, האָט מען עס גערופן היימישער : לאַגער. די אוישוויצער רופן עס מיט חשיבות, כמו דער באַנוץ פון א ראשי תיבות צווישן לומדים. „קאַצעט“ קלינגט שאַרפּער און — ווייטיקדיקער...

ווי נאָר זיך „איינגעאַרדנט“, הייבט מען אַן מאַכן באַקאַנטשאַפטן מיט געקומענע פון פּריער, און עס איז דאָ מיט וועמען ! אַ גאַנצער קיבוץ גלויות : יידן פון אונגאַרן און פון טשעכיע, פון פוילן און פון סלאַוואַקיי, פון סאַלאַבניקי און פון ציפּערן, יידן פון אַזויפיל מקומות, אַ טייל פּרעמדלעכע פאַר די פון מזרח־איראָפּע, אָבער אַלע אין אייגענעם גורל.

מען הערט אַ געמיש פון לשונות און יידיש אין פאַרשידענע דיאַלעקטן. מיין חבר, דער פּילאַלאָג פון ליטע, איז אויך דאָ. ער האָט שוין געוויס אַרויס־גענומען זיין באַהאַלטענעם שטיקל בלייער און פאַרשרייבט, אויף פאַפּיר פון צעמענט־זעק, אויסדרוקן, ווערטלעך, וואָס ער וועט זיי אַרײַנגעמען אין זיין ספר „דאָס פּאַלקס־מױל אין נאַצי־קלעם“. עס איז דאָ אַ זעלטענע געלעגנהייט פאַר אויפזאַמלען פּאַלקלאָר, ריידנס־אַרטן פאַר שפּראַך־פּאַרשונג. זאָל מען געדענקען ווי דאָס פּאַלק האָט גערעדט — ווען דאָס פּאַלק וועט שוין מער ניט זײַן...

די גרופע אוישוויצער — ווי נאָר געענדיקט מיט דער מושטירונג און דערווייטערט פון די וועכטערס אויגן — ווערן צוגעלאָזן און באַריידעוודיק. זיי ווילן וויסן פון וועלכע היימערטער מען קומט, ווי לאַנג מען איז שוין אין „קאַצעט“ און צי מען ווייס עפעס נייעסן. און דערביי באַרימען זיי זיך פאַר די „נייע“ מיט זייער לאַנגן קאַצעט־יחוס. זיי שטרעקן אויס די אַרעמס מיט אַרױפגעשאַרצטע אַרבל: נא, זע מיין נומער, געקומען פון די ערשטע טויזנט אין אוישוויץ!

די אוישוויצער האַלטן זיך צוזאַמען. זיי האָבן פאַרנומען די לעצטע באַראַקן. אויב עפעס אַן אומגעוויינלעכע צרה — זיינען זיי וואָס ווייטער פון טויער, און עס וועט אפשר נאָך זיין צייט זיך צו העלפן. דאָס רוב פון זייעריקע אַרבעטן אויך אין איין קאַמאַנדע, און טאַקע ביי לייכטערע אַרבעט. מען שמועסט אַפילו בסוד, אַז אַ טייל פון זיי האָבן אויסבאהאַלטן דאָלאַרן, גאַלד, און זיי קריגן דערפאַר עסן ביי די וועכטערס.

אַבער אויך צווישן די אוישוויצער זיינען ניט אַלע גלייך. פּיאַק איז אַן אויסנאַם. ער איז אַנפירער פון זייער קאַמאַנדע, און אפילו דאָרטן ציטערן אַלע פאַר זיין פאַרע. פּיאַק איז דווקא אַ שטילער. ער האָט אַ רואיקן בליק, גייט מיט געמאַסטענע טריט, רעדט מיט דער געלאַסנקייט פון אַן אַלטן תּפּיס־הניק — און אַלע האָבן פאַר אים אַפּשיי. וועגן אים גייען אַרום מעשיות אין לאַגער. ער זאָל זיך קענען מיטן סאַמע הויפט פון לאַגער, נאָך פון אוישוויץ, און דאָ הייסט עס, האַלטן זיי זיך ווי לאַנדסלייט, וועלכע האָבן זיך געטראָפּן אין דער פרעמד.

דער „אבער-שטורם-פירער“ זאל זיך טאקע קוואפענען אויף פיאקס דאלארן, און פיאק לייקנט ניט, אז ער האט א סך, נאָר ער גיט אים צו ביסלעך, אין טראַנזאַקציעס פאַר קליידער און פאַר עסן. ווייזט אויס, אז ביידע האָבן זיך אָפּגעמאַסטן נאָך אין אוישוויץ...

דער היפּוך פון פּיאַקן איז — אַן אַנדערער אוישוויצער, וואָס פּאַסט זיך גאָר ניט אריין אין יחוסדיקן קרייז. יענער האַלט זיך טאַקע מיט זיי — אָבער אַביסעלע פון ווייטן. אָדער אפּשר האָבן זיי אים דערווייטערט. ער איז אויך עלטער ווי די גאַנצע חבורה, וואָס באַשטייט פון לויטער יונגע. ער האַט אַ פאַרדאָגהט פנים, אַ געבויגענע פלייצע און שלעפט די פיס מיט שווערקייט, ווי אַלע לאַגערניקעס. האַט טאַקע דאָס אַרויסגערופן אויפּמערק צו אים. ווען איך זע אים אין לאַגער, קומט מיר אויף אַ חשד, אז דאָס האַט ער זיך אַריינגע-שמוגלט צווישן דער קאַמפּאַניע, וואָס מען האַט אַהער געשיקט פון אוישוויץ, זיך פשוט פאַרשטעלט, אַרויפגעצויגן אויף זיך אַן אַקטיאַרישע מאַסקע, און איז דעריבער אויך אַ יונג צווישן יונגען. ניט ווייניק יידן שפּילן אין לאַגער דעם גיבור ווען עס קומט צו אַ סעלעקציע, ווען די שוואַכע און על-טערע ווערן אָפּגעקליבן צום טויט. אָבער דער דאָ — איז שוין אַן אמתער אַקטיאַר, צו קענען אָפּנאַרן אוישוויץ.

אין איינעם אַ פאַרנאַכט איז אַן אויפלויף ערגעץ אין אַ ווינקל פון לאַ-גער. אַ קאַפּאַ איז אָנגעפּאַלן אויף איינעם, און דאָס גלייך מיט די פּויסטן אין פנים. ניט קיין נייעס. אָבער דער דאָ, וועמען דער קאַפּאַ שלאָגט, איז אַן אוישוויצער — אַזוינט איז נאָך ניט געזען און ניט געהערט געוואָרן. קומט מען נענטער, זעט מען יא, עס איז טאַקע דער, וואָס „שפּילט“ דעם אוישווי-צער — וואָרעם צו אַן אַנדערן פון „זיי“ וואַלט זיך דער קאַפּאַ ניט געוואָגט. אָבער אַט גיט זיך אַ צערוק דער געזעמל, אַן אַ וואָרט, פון זיך אַליין, ווייל אין מיטן שפּרייזט אַן פּיאַק — און שוין איז פּיאַקס האַנט פאַרלייגט אויף דער פלייצע פון צעפּאַכעטן שלעגער. פּיאַק רעדט געלאַסן, אָבער יעדעס וואָרט קייקלט זיך אַראָפּ פון זיינע ליפּן ווי אַ שטיין פון אַ באַרג. „וועמען שלאָגסטו עס, וועמען! דו ווייסט ווער ער איז? ער איז דאָך פון די קלענסטע נומערן אין אוישוויץ. מיר האָבן אַדעמען איבערגעלעבט, האָבן מיר. אויב דו ווילסט אויך

איבערלעבן, זאלסטו ניט הייבן די הענט קעגן אן אוישוויצער" ... (דרך אגב, די דאזיקע סצענע פיאק מיטן קאפא, דעם שלעגער פון אן אוישוויצער, ציטירט ד'ר מיכאל באַרוויטש אין זיין פאַרשונג-בוך אין דער פראַנצויזישער שפראַך וועגן די טויט-לאַגערן).

אַז אַך און וויי, אַז מען דאַרף זיך דאָ אָננעמען פאַר אַן אוישוויצער, און מען דאַרף דערקלערן זיין מעטריקע, ווייל מען זעט עס ניט אין זיין פנים, אין זיין האַלטונג. ניט אַנדערש, ווי אַט דער האַט זיך אַריינגעשמוגלט אין דער קאַמ-פאַניע. ער איז אַ פאַרשטעלטער, אַן אַקטיאַר, אַבער ער שפילט די ראַלע, וועל-כע ער האַט גענומען אויף זיך, ניט גענוג רעאַליסטיש...

עס זענען אַוועק חדשים. עס איז געקומען פּרילינג. טויזנטער יידן זיינען אין צווישנצייט געפאַלן און די לעבעדיקע האַבן זיך קוים געשלעפט אויף די פיס, געשוואַלענע פון הונגער. אַ גרויסע טייל זיינען געווען קראַנק אויף טיפּוס, האַט מען דעם לאַגער געשלאָסן. אַבער די באַפרייאונג נענטערט זיך. מען הערט עס, און מען זעט עס אויך, אין אַנרויש פון די אַמעריקאַנער אַעראַפּלאַנען. אַלע נאַכט. אין איינער אַזאַ נאַכט האַט פיאַק דורכגעשניטן דעם דראַט און איז אַוועק. אויף מאַרגן האַט מען געשלעפט די לאַגערניקעס אין לאַנגן מאַרש קיין טיראַל. די באַפרייאונג איז אַנטקעגן-געקומען די גייערס אין וועג. די שפיטאַלן אַרום מינכען זיינען געוואָרן פול מיט יידן. עס שאַפן זיך דערביי יידישע לאַ-גערן. און אַזוי נאָר ווי די קראַנקע הייבן אַן קומען צו זיך — קומען אויף לאַגער-קאַמיטעטן, אַ געאַרדנט יידיש לעבן — אין לאַגערן פון נעכטיקע קאַצעטניקעס. און אַט איז שוין גלייך דאָ אַן אייגענע יידישע צייטונג. עס אַרגאַניזירן זיך פאַרטייען, חברות, לערן-קורסן. מאַדנע, אַט די מענטשן האַבן ניט פאַרלוירן דעם ווילן זיך איינצובויען אויף ס'ניי, און אין זיי איז פאַראַן אַ הונגער — צו קולטור גאָר.

אין איינער פון יענע ערשטע וואַכן נאָך דער באַפרייאונג קומט אַן אַ פאַרבעטונג, צו אַ פרעמיערע, פון אַ טעאַטער-קאַלעקטיוו; זי קומט אַן פון פעלדאפינג, אַ לאַגער ניט ווייט פון מינכען.

לאַגער און טעאַטער, אַ פאַרבעטונג און אַ פּרעמיערע ? לאַמיר פאַרן אַנ-
קוקן נאָך אַ וווינדער אין דעם גאַנצן קנױל פון ווונד און ווונדער, וואָס עס שפּילט
זיך דאָ אָפּ.

דער פאַרהאַנג אין טעאַטער עפנט זיך און — איך קוק זיך גוט צו. יאָ,
עס איז טאַקע ער, דער וועלכער האָט „געשפּילט“ אין לאַגער דעם אוישױז-
צער — און ער איז דאָך טאַקע אַן אַקטיאָר אויף אַן אמת... דאָ שפּילט ער
עכט, מיט געפּיל און טאַלאַנט ; דאָ וויל ער זיין, וואָס ער איז, אַ יידישער אַק-
טיאָר און אַ ייד פון „עמד“, ווי עס הייסט דער טעאַטער־קאַלעקטיוו, וועלכן ער
האַט געהאַלפּן שאַפּן.

אַ סך יאָרן שפּעטער האָט ה. פּערלמוטער — און אים מיינען מיר — זיך
אויך באַוויזן ווי אַ שרייבער, מיט זיין זכרונות־בוך „מיין סטערצעוו“, און איצט
ברענגט ער דעם ליענער אַ בוך וועגן אוישױז. דער „אַבן מאסר“, אַט דער
וועלכער האָט זיך ניט אָנגעזען ווי „אַן אוישױצער“ אין דאַכאַו, ווערט דער-
ציילער וועגן אוישױז, און איך בין געבעטן געוואָרן צו שרייבן אַ הקדמה.
איך ווייס ניט ווער עס דאַרף אַ הקדמה צו אַ בוך וועגן אוישױז — אַ פאַרהויז
צום גיהנום ? אַבער אַז אַ דאַכאַו־חבר בעט, האָב איך געטאָן לויט זיין ווילן
און לויט זיין ווערט.

יאָהאַנעסבורג, דעם 5-טן נאָוועמבער 1971.

הלל שאַרגעל

ביים לייצען די ברענענדיקע שורות פון ה. פערלמוטערס בוך, וואָס באַ-
שרייבן די פאַרניכטונג, דעם אומקום פון יידן דורך דעם נאַציסן צור; זיין
אַנקומען אין אוישוויץ, זיינע פיין און יסורים, ווי די יסורים פון זיינע חברים
און מיט־ברידער און זייער אויסדויער דאַרטן — ווערט פאַרווירט און פאַרמישט
דאָס געמיט. עס לויפן רעיונות אויף און אָפּ, גלייך דו אליין ביסט דאַרט גע-
וועזן. דאָס בוך פאַרמאָגט אָבער אויך קוואַליטעט פון לויטערן בטחון, האָבן זיי,
אַט די לויטערקייטן מיך אָנגענומען פאַר דער האַנט, און מיך געפירט.

און געזען האָבן מיר צוויי כוחות — דער שוואַרצער כוח פון שטן־המ-
שחית, מיט זיינע טויזנט און טויזנטער געהילפן און יוצר־משרתים און דער
אַנדערער כוח — דער כוח פון אמונה און בטחון. וואָרעם קיין דריטער כוח, אַ
מענטש־וועלט־כוח איז דאַרט נישט געווען בנמצא, און אויב עס האָט זיך גע-
וויזן, דאָ אָדער דאַרטן, אַ ניצוץ פון מענטשלעכקייט און הילף, איז ער בטל
געוואָרן בשישים אלף שישים. היינט זען אַפילו אין טויזנטער יאָרן אַרום, וועלן
מענטשן מוזן צוגעבן, אַז אויב נאָך דעם אַלעם זענען יידן אויפגעקומען צוריק
ווי אַ פּאַלק, איז עס אַ סך צו פאַרדאַנקען דעם גייסט, וואָס איז אויסגעגליט
געוואָרן דאַרטן ביי די געציילטע געראַטעוועטע אין די וועלדער, און פון נעבן
די קאַלך־אויונס. עס האָבן זיך אַקומולירט און ס'זענען אויסגעוואַקסן אומצע-
שטערבאַרע כוחות. קיינער ווייסט נישט וואָס די כוחות זענען, אָבער מיר רופן
זיי אַן ביים נאָמען וועלכן מיר קאָנען — «אמונה און בטחון». פון דאָנען אַרויס
האָבן זיי אַרויסגעלויכטן ווי אַ געטלעכע מאַראַל, אויסהאַלטנדיק נסיונות, ווי
אַ גלייבן אין גוטסקייט, וואָס קיין שום שלעכטס קען עס נישט פאַרפלייצן אפילו
די סאַמע טיפסטע טיפן פון גיהנום.

סופערלאַטיוון זענען נישט מסוגל צו דינען ווי נעמען פאַר דעם מיליאָ-
נען־פאַכיקן צאַנקען און צאַפלען בעתן אומענדלעכן אומקום. דער באַקאַנטער
שרייבער ק. צעטניק, האָט געפונען אַ נאָמען פאַר דער גרויל־פלאַנעטע וואָס
ער באַשרייבט אין זיין בוך: «סאַלאַמאַנדער». דאָס איז אַזאַ מין לעגענדאַרע

חיה וואָס אין די קדמונים האָט מען געגלייבט אַז זי ווערט געבוירן אין אַ קאַלד־אויווין, וואָס ברענט זיבן יאָר אָן אויפהער, די חיה אַליין איז אומצע־שטערבאַר אַין ווער ס'ווערט איינגעשמירט אין איר בלוט, דעם וועט שוין קיין פייער נישט נעמען (חגיגה, כ"ז).

בלייבט אָבער דער הויפט־אונטערשיד צווישן פערלמוטערן און ק. צעט־ניק דאָס, וואָס בעת ביי ק. צעטניק איז יעדער פסוק אַ גליענדיק־זטיק פייער, און ביי פערלמוטערן שפירסטו דאָ, אַז עס שרייבט איינער וועמענס האָנט ס'איז אָנגעפירט דורכן אומשטערבלעכן גאָט פון רחמים־גענאָד און בטחון. ס'איז דאָס זלבע ברענענדיקע פייער, דער זעלבער ברענענדיקער וועג פון די גהינומס און יאָך — אַנדערש...

איך שטעל מיר פאַר פערלמוטערן — וואָס האָט אין אור־זוויץ באַקומען דעם צונאַמען „טעאַטראַל“ — ווי ער לייענט פאַר אין איינער פון די „אויסגעעציגול־טע“ מינוטן פאַר זיינע חברים און אַנדערע צוהערער, דאָס ליד פון ה. לייזויק :

„די וועלט נעמט מיך אַרום מיט שטעכיקע הענט,
און טראַגט מיך צום פייער, און טראַגט מיך צום שייטער ;
איך ברען און איך ברען און איך ווער נישט פאַרברענט, —
איך הייב מיך אויף ווידער און שפאַן אַוועק ווייטער.“

דאָס ליד דאָרט געלייענט דרינגט אַריין ווי אַ היילונג אין זייערע נשמות, ווי אַן איבערערדישער כוח וואָס דערהאַלט ביים לעבן. און זיי, זיינע צוהערער, דערהאַלטן אים ביים לעבן. דער נס געשעט : ווען דער קאַפּאַ ציילט אים אַריין 25 דעמבענע שטעקענעס אויפן הוילן לייב און ער טאָר נישט שרייען — מוז נאָך אַליין ציילן די קלעפּ! זיי פאַרטייטשן דעם נס דערמיט, וואָס די קלעפּ זענען געפאַלן אויפן ווייזן זיך־פלייש — רײַן איין שטעקן וואָלט געפאַלן איבער די נירן, איז אַלץ פאַרענדיקט... און עס קומט די רפואה : זיי זאַמלען צונויף אַלטע פאַרדאַרטע כזיתן ברויט, אויסבאַהאַלטענע פאַר עקסטרעמע נויט־פאַלן, און גיבן אים דאָס ווי אַ רפואה ! ער בלייבט לעבן און מיר לייענען זיין בוך ווי אַ שליחות...

דאָס בוך איז געשריבן מיט אַ מייסטערישער פעדער. ווי אַ טייערער און איידעלער גייסט, ווערט זיין בוך — אַ שליחות קעגן פיל געצנדיגער פון אונדזער צייט. אָבער וואָס, דער געדאַנק אַליין, אַז די יידן זענען געווען די ער-שטע אין דער וועלט, וואָס האָבן אין זייער פריסטער קינדהייט — און מעגלעך אין דער פריסטער קינדהייט פון דער מענטשהייט — אויסגעפונען סדום, דאָס הייסט, זיי האָבן זיך דערטראַכט, אַז דער אַרגאַניזירטער דענקנדיקער מענטש איז מסוגל צו צוקומען צו דער מדרגה פון אַן אַלץ-פאַרדאַרבער — אַז זיין פאַרברעכן זאָל זיין אַזוי הימל שרייענדיק, אַז ער זאָל אַליין ווערט זיין פולע פאַרניכטונג? אַט די דערפינדונג איז געווען אַזוי דערשיטערנדיק, אַז דאָס גערעכטיקייטס-געפיל פון אונדזערע אור-דענקער האָט נישט געקאָנט דערלויבן אַז אַזאַ פאַרברעך זאָל אַוועקגיין אומבאַשטראַפט און באַשטראַפן דאָס, קען נאָר אַזאַ אַלמעכטיקער גאָט. און וויבאַלד גאָט איז אַזוי אַלמעכטיק, קען ער זיך נישט אַריינלאָזן אין דעטאַל... לכן איז דער מענטש מחויב וואָך צו זיין מיט רחמים, ווי ס'איז פאַרשריבן אין ספר בראשית...

אַז איך קום צוריק צום בוך פון ה. פערלמוטער און גיי מיט אים מיט אויף די פיין-וועגן פונעם פויליש-יידישן שטעטל, שוידערט אויף די איינזאַם-קייט פונעם ייד אין דער פוילישער אַרומרינגלונג. דער ייד האָט דורות לאַנג געגעבן פון זיין בלוט און כוח כדי פוילן צו באַרייכערן און עס ביישטיין אין אן עת צרה, און ווי פאַלש עס שפילן די פוילישע מענטשן אַנטקעגן ייד. דערפאַר פאַרצייכנט פערלמוטער דעם איינציקן פאַליאַק יאָן באיער וואָס האָט יאָ גע-וואַלט העלפן, אָבער ליידער נישט פיל געקענט העלפן.

איינער פון די טייערע שטריכן אין דעם בוך איז דאָס אומגעהייערע געפיל פון געהערן... דאָס דאָזיקע געפיל איז אַ טייל פון דער אמונה, אַז דעם נאַצי-יש וועט נישט גן'ינגען זיין טייוולאַנישער פלאַן פון פולקאָמער יידן-פאַרניכ-טונג. דער יחיד פערלמוטער געהער צום פאַלק און אַלס אַזעלכער, ווען ער ראַנגלט זיך ווי אַ טרינקענ-קער, אומבאַוויסטזיניק, פאַר זיין עקזיסטירן, ראַנגלט ער זיך באַוויסטזיניק פאַר דער עקזיסטענץ פון זיינע חברים. דער-פאַר די דיסקוסיעס מיט זיי, אַז ס'איז כדאי אויסצוהאַלטן די פיין. און אַזוי ווי ס'איז אוממעגלעך צו נעגירן די שטאַלענע ציין, וואָס קענען יעדע רגע איינ-

בייסן זיך אינעם לייב פון די פארמשפטע, פונקט אזוי און מיטן זעלבן כוח קלאמערן זיי זיך איינער אינעם צווייטן, כדי צו העלפן זיך אין זייער פאר-צווייפלונג.

אזוי איז דאס קלאמערן זיך אין כלל ישראל ביים אנטאן אויף זיך די צווייפגענייטע שטיקלעך טלית אויפן הוילן לייב, כאטש דאס פארמערט דאס בייסעניש — ווייל טלית איז דאך פון וואָל — אָבער דערפאר שפירט זיך דער מענטש. ער איז נישט אליין דאָ, עס גייען מיט אים יידן פון דער גארער וועלט, פון די שייטערס ביז די אויוונס, אבי נישט אליין. דער רעיון פון געהערן מיידט אויך נישט די קאפאס, כאטש הארט־הויטיקע, פארדארבענע, אָבער דאָך יידן. טליעט אין זיי אַ פונק פון געהערן צום פאָלק און אַ דאָנק זייער פארלאַנגען גייסטיקע פאָרוויילונג, ווערט אונדזער „טעאָטראַל“ מער ווי איין מאָל ניצול פון טויט.

דאָס לעצטע קאָפיטל אין פערלמוטערס בוך רופט זיך „נקמה נעמער“. איך מיין אַז די גרעסטע און אמתע נקמה איז דאָס וואָס זיי, ער און זיינע חברים, זענען געבליבן לעבן. דאָס לופטיקע מעטאַל פון אמונה און בטחון האָט זיך איבערגעשטאַרקט איבערן האָרטן מעטאַל פונעם שטן המשחית. און דער לאַ אמות כי אחיה, איז געווען און בלייבט די גרעסטע נקמה!

דאָס טייערע ליכט פון בטחון איז געווען מיט אונדז און מיר האָבן זיך מתגבר געווען. און איינער פון די טויזנטער באַווייזן איז דאָס בוך פון ה. פערל-מוטער „אַן אַקטיאַר אין אוישוויץ“.

„ישראל־שטימע“, תל־אביב, 29־טער נאָוועמבער 1972.

יחזקאל קארנהענדלער

מיר ציילן שוין איצט דאס 28-טע יאָר נאָך דער נאַציִשער מפּלה און דאָס עפענען זיך פון די דעפּאַרטאַציע־לאַגערן פאַר די על פי נס אָפּגעראַטעוועטע ייִדישע מענטשן און כּסדר, אומאויפהערלעך דערשיינען אַלץ פּרישע זכּרונות־ביכּער וועגן יענע טראַגישע איבערלעבונגען און צו דער גרויסער צאָל ווערק פון דעם מין איז צוגעקומען אַ וויכטיק בוך מיט אַן אויסטערלישן נאָמען: „אַן אַקטיאָר אין אוישוויץ“.

דער מחבר ה. פּערלמוטער איז אַ פּאַריזער תּושב פון נאָך דער מלחמה. די ערשטע 80 זייטלעך פון בוך דערציילן וועגן זיינע און בכלל ייִדישע אי־בערלעבונגען זינט די נאַציס האָבן פּאַרכאַפּט פּוילן. מיר לייענען דאָרט וועגן פּיל יידן וואָס שערן זיך אָפּ די בערד, כּדי נישט צו שטעכן די אויגן פון די יידן־פּאַרפּאָלגער, וועגן דאָווענען ביי אַ שכן כּדי נישט צו דאַרפן אַרויסגיין אויף דער גאַס אין מיטן אַנקומען פון די ימים נוראים, פון אַנגיייענדיקע דיסקור־סיעס מכּוח יאָ אַדער נישט בלאָזן שופּר, וואַרעם מען קען דאָך חלילה באַטראַכט ווערן פאַר שפּיאַנען, וואָס גיבן צייכנס... און מען „טאָר נישט ריזיקירן דער־מיט“ און וועגן דראַמאַטישן פּאַרלויף פון יום־טובּדיקן דאָווענען, וועגן וואָס דער פּאַטער פון מחבר האָט זיך אויסגעדריקט „אַז ס'האָט זיכער דערגרייכט צום כּסא הכּבוד“ (זייט 27). מיר לייענען וועגן דייטשע גרופּעס וואָס קומען אין ייִדישע וווינונגען, רויבן, מאַכן רעוויזיעס, פּרעסן אויס געלט, וועגן תּליות אויף וועלכע מען הענגט יידן א.א.וו.

ערשט אויף דער זייט 83 הויבט אַן דער מחבר צו דערציילן זיין איבער־לעבעניש אין אוישוויץ.

אוישוויץ! וויפּיל זכּרונות־ווערק עס זענען שוין פּאַרעפּנטלעכט געוואָרן וועגן די דעפּאַרטאַציע־לאַגערן און ממילא אויך וועגן דעם דאָזיקן אַזוי טרויע־ריק־באַרימטן אַרט. ה. פּערלמוטער האָט אַבער אַריינגעבראַכט אַ ניי בלעטל אין די, דוכט זיך, אַזוי גוט באַקאַנטע איבערלעבונגען אין די נאַצי־לאַגערן און

דאָס נייע ליגט שוין אין נאָמען פון בוך גופא. וואָרעם דאָס מאָל האַנדלט עס זיך וועגן „אַן אַקטיאָר אין אוישוויץ“.

דער אַקטיאָר, דאָס איז טאַקע געווען דער מחבר ה. פערלמוטער גופא. וואָס איז אין די יוגנט־יאָרן אין זיין היים־שטעטל סטערצעוו, געווען אַ טעאַטער־אַמאַטאָר און מיטגעשפּילט אויך מיט וואַנדערנדיקע טעאַטער־טרופּעס. געפּי־גענדיק זיך אין אוישוויץ, איז געשען, אַז אין געוויסע מאַמענטן, ווען מען פּלעגט קענען אַפּכאַפּן דעם אַטעם, פּלעגט ער רעציטירן פאַר זיינע אומגליק־קאַלעגן אַ פאַר פּערזן פון עפעס אַ פּאַעמע, אָדער אַ פּראָגמענט פון אַ טעאַטער־ספּעקטאַקל, אַ זינג טאָן אַ יידיש לידל און ממש מחיה זיין די חברים אַרום אים און אויפגעלעבט דעם צעטרעטענעם אַנדענק פון יענע טעג ווען זיי האָבן געלעבט ווי פּרייע און קולטורעלע מענטשן.

אין פּרייע מאַמענטן הייבט מען אָן בעטן ביי אים ער זאָל עפעס „אויס־פירן“ פון דעם רעפּערטואַר וואָס איז אים פאַרבליבן אין זכרון, עפעס רעצי־טירן, זינגען. ער באַקומט דעם נאָמען דער „טעאַטראַל“. זיין שם הייבט זיך אָן פאַרשפּרייטן איבערן לאַגער און דערגייט צו די לאַגער־יחסנים, וואָס האָבן אַן איבריק שטיקל ברויט און אפילו מער. „דער טעאַטראַל“ הייבט אָן אויס־פירן אַ וויכטיקע ראַלע, אויפהייבן דעם מוט ביי די לאַגערניקעס און ספּעציעל אויך ביי די פּאַוואַריזירטע „קאַנאַדער“ און בלאַק־עלטסטע. ער באַמיט זיך אויפצולעבן אין זיין זכרון סצענעס, מאַנאַלאָגן און לידער. ער פירט אויס פּראָגמענטן פון „דיבוק“, ער רעציטירט מאַריס ראַזנפעלדס „אַ, איר קליינע ליכטעלעך“, סצענעס פון אַשׁׁס „קידוש השם“, פון לייזויקס „גולם“ און אַז ער זינגט פאַר זיינע אומגליקלעכע צוהערער „אלי, אלי“, וויינט אַרום אים דער גאַנצער עולם.

„דער טעאַטראַל“ און איצט דער מחבר ה. פערלמוטער איז אַזוי אַרום געוואָרן דער, וואָס האָט אין אַזעלכע טראַגישע באַדינגונגען אַרויסגערופּן אַ שמיכל אויף די ליפּן פון די פאַרשמאַכטע מענטשן, זיי אויפגעהייטערט און אַרויסגעשלעפט אפילו אויף קורצע מינּטן פון דער „טאַג־טעגלעכער מרה־

שחורה" (זייט 145). סאַראַ גרויסע און הייליקע מיסיע אים איז באַשערט גע-
וואָרן אויסצופירן אין יענע שוידערלעכע באַדינגונגען.

„דער וועג“, מעקסיקא, מערץ 1973.

באַרווין פּרענקעל

„אַן אַקטיאַר אין אוישוויץ“ פון ה. פּערלמוטער באַדאַרף נישט די הסכמה,
לויב-ווערטער צי אַ קריטישע אַפּשאַצונג פשוט דערפאַר, ווייל דער מחבר
האַט פאַר דעם שוין מיט יאָרן צוריק טייער באַצאַלט צוזאַמען מיט מיליאָנען
קרבנות וואָס האָבן ליידער נישט די מעגלעכקייט עדות צו זאָגן וועגן דעם שוין-
דערלעכסטן קאַפיטל אין דער מענטשלעכער און יידישער טראַגעדיע.

און הגם אַזויפיל ביכער גבית-עדותן זיינען שוין דערשינען, איז יעטווע-
דעס בוך וואָס דערמאַנט די אוישוויצער תקופה אַ נייער דאַקומענט אין דער
רשימה פון באַשולדיקונג. אָבער דאָ האַנדלט זיך נישט אַזוי אין „באַשולדיקן“
די היפּער-מערדער, די נאַצי-דייטשן. דאָס בוך „אַן אַקטיאַר אין אוישוויץ“
איז נישט קיין דירעקטער באַשולדיקער פון די תּלוינים, נאָר דער עיקר —
אַ באַווייז (אויב מען האָט אים באַדאַרפט) אַז דער קרבן האָט אפילו אין די מורא-
דיקסטע אומשטענדן, זיך שווער געראַנגלט, כדי צו ראַטעווען זיין צלם מענטש-
לעכקייט.

די פאַרמען פון גייסטיקן ווידערשטאַנד זיינען פאַרשידנאַרטיקע. די
גלויביקע האָבן זיך געקלאַמערט אין גאַט, הגם ער איז אין אוישוויץ נישט
געווען. ביי אלי וויזעל איז פאַראַן אַ דערציילונג וועגן דעם, ווען ער איז מיט
זיין פאַטער צוזאַמען מיט אַנדערע יידן געקומען אין אוישוויץ און ער, דער

14-יאריקער גלויביקער בחור, האָט געפרעגט זיין טאָטן: „וואו איז גאָט, טאָטע?“ האָט אים דער פאָטער אָנגעוויזן אַ תליה אויף וועלכער עס איז געהאַנגען אַ יינגל און געזאָגט: „אַט דאָרטן הענגט ער“. אָבער טראָץ דעם איז דער גלויבן געווען ביי אַ טייל אַ מין אַנטרינונג און אַ מיטל ענדגילטיק זיך נישט מייאש צו זיין.

אויך די, וואָס האָבן פאַרמאָגט אַן אידעאָלאָגישע באַזע, זיינען נישט ענדגילטיק געפאָלן. און די איבריקע (אַחוץ די, וואָס האָבן פאַרלוירן דאָס גע-פיל פון ווירדע) האָבן געזוכט פאַרשידענע אופנים, כדי צו אנטקומען כאָטש אויף אַ ווילע פון דער שוידערלעכער ווירקלעכקייט. צי איז עס געווען אין פאַרם פון געזאָנג, רעציטאַציע און אפילו אין דער פאַרם פון „גאַלגן-הומאַר“.

ק. צעטניק, דער מחבר פון „דעם הויז פון די ליאלקעס“, דערמאָנט אין זיינעם אַ בוך דערציילונג-זכרונות וועגן דעם טעאַטער-שפיל ווי וועגן אַ פאַרם פון גייסטיקן ווידערשטאַנד, אפילו, ווען זי איז טיילמאָל אַרגאַניזירט געוואָרן דורך די הענקער גופא.

ביים געוועזענעם קאַצעטלער ה. פערלמוטער קומט דער אַספּעקט פון בענקשאַפט צום ליד, רעציטאַציע, דעקלאַמאַציע, באַזונדערס צום אויסדרוק. עס איז ביי אים נישט געווען בלויז אַ נאַסטאַלגיע צום אַמאָל, וואָס די לידער, די מאַנאָלאָגן האָבן אַרויסגערופן מיט זיך אין דער פאַרם פון אַספּיראַציעס, נאָר זיי זענען אויך געווען אַ מין שטאַרקונג, אַ גייסטיקער כזית ברויט, אַ סטימול צו דערהאַלטן דעם גייסטיקן אַטעם.

ה. פערלמוטער האָט שוין דערמאָנט אין זיין ערשטן בוך „מיינ סטער-צעוו“, אַז ער האָט געהערט אין זיין שטעטל צו דער אַמאַטאָרן-טרופע, ווו ער האָט מהנה געווען די טעאַטער-באַזוכער פון זיין שטעטל און פּראָווינג. אָבער אין אוישוויץ, אין דעם תהום פון שוידער, האָט זיין פרימיטיווער טאַלאַנט באַקומען אַן אַנדערן אויסמעסט. שפילן טעאַטער איז געוואָרן אַ מין רעטונגס-אַרבעט אויך פאַר אים.

מיר זענען איבערגעטראָגן אין דעם „קאַנצענטראַציע-אוניווערז“ און ווערן אויפגעטרייסלט פון די טאַג-טעגלעכע כמעט „נאַרמאַלע“ מוראדיקע באַדינגונ-

גען. באזונדער פול מיט לערע פאך אונדז, פאך די וואס זענען דאָרט נישט געווען, זיינען די קאפיטלען „ליבע דורך שטעכל-דראַטן“, „בטחון רעפּלעקסן“, „דער טויטן-מאַרש“.

אין קאפיטל „אַקטיאַר“ דערמאָנט ער דעם נאָמען פון פאַריווער דעפּאַר-טירטן הערמאַן (פון „פּיאַט“), וועלכער האָט זייער אָפט געזונגען, און אָפּטמאַל דורך די „קאַפּאַס“ צי „אַבער-מענער“ געווען געצווונגען דערצו, אפילו ווען ער איז שוין געווען אַ מוזלמאַן. זעט אויס, אַז די שפּלדיקע האָבן אויך, פון צייט צו צייט, געהאַט די באַדערפעניש ריין-צו-וואַשן זייער נשמה מיט דער הילף פון אַ פּאַלקסטימלעכן געזאַנג.

אין קאפיטל „ליבע דורך שטעכל-דראַטן“ דערציילט ער, ווי אזוי גע-וויסע „אוישוויצער“ וואָס זענען געווען באַשעפּטיקט אין „דעפּעקסן“-קאַמער, האָבן דורכגעוואָרפן פעקלעך מיט פרויען-מלבושים איבער די שטעכל-דראַטן צום פרויען-לאַגער. „אַ זאַך וואָס האָט זיי געקענט העלפן אויסמיידן גיך צו ווערן „מוזלמאַנקעס“. שנית, איז גרויס געווען (אַ דאַנק דעם איבערטוען זיך) די הנאה צו זען צוריק זייער יידישן פרויען-חן. ס'האַט זיך געשאַפן, קאָן מען זאָגן, אַ נייער סאָרט ליבע צווישן אונדז, „ליבע דורך שטעכל-דראַטן“ — האָט מען עס גערופן, אַ פּלאַטאַנישע נישט-רעאַליזירבאַרע ליבע, אַבער פאַרט אַ ליבע“.

די אידיליע האָט נישט לאַנג געדויערט און דאָס אוישוויצער לעבן איז צוריק אַריין אין זיין גיהנום-געזעצן. דער פּאַקט גופא, אפילו ווען ער איז חל אויף געציילטע, באַווייזט ווידער, אַז דער ווידערשטאַנד, קאַמף און פאַרשידענע מעגלעכקייטן, האָבן עקזיסטירט. דאָס איז אויך געווען אַ מין ווידערשטאַנד קעגן די אַלע אוממענטשלעכע פאַלן וואָס האָבן באַדראַט דעם יחידס נשמה.

„אונדזער שטימע“, פאַריז, 30-טן סעפטעמבער 1972.

צבי ראיאק

נישט בלויז היסטאָריקער און שרייבער, נאָר יידן פון אַ גאַנץ יאָר און שון אַלע שטאַנדן, האָבן בעת דער „שואה“ איינגעשטעלט זייער לעבן, כדי אַפצוהייטן פאַר די שפּעטערדיקע דורות און איבערגעבן דאָס אַלץ, וואָס זיי האָבן דורכגעמאַכט אינעם דייטשן גיהנום. יידן האָבן אַראַפּגעריסן דייטשע מעל-דונגען, אויפּרופן און באַפעלן און זיי באַהאַלטן, האָבן אויסגעפּונען פאַרשידענע המצאות, ווי אַזוי צו זאַמלען דאָקומענטן, ווי אַזוי צו פּאַטאַגראַפירן די גרויל-טאַטן. אַפילו אין אוישוויץ, האָבן זיי געגרייט אַרויסצוגעבן אַ זאַמלונג „אויש-וויץ“, מיר לייענען אַזאַ פּראַגמענט :

„מיר אַלע דאָ, וואָס קומען אום, ביי דער גלייכגילטיקייט פון די פעלקער, מיר, די פאַרגעסענע פּונעם לעבן, מיר, די לעבעדיק-טויטע, געפינען פאַר נוי-טיק איבערצולאָזן אַ וואָרט פאַר די קומענדיקע גענעראַציעס, פון דעם וואָס מיר האָבן געטראַכט, וואָס מיר האָבן געפילט, וואָס מיר האָבן באַגערט. איבער די קברים, אין וועלכע מיר ליגן, צוגעדעקטע מיט שטויב נאָך ביים לעבן, איבער אונדזערע קברים, טאַנצט די וועלט אַ שדיס-טאַנץ, און מיטן הויף פון די טענץ פאַרטויבן זיי אונדזערע קרעכצן, געוויינען און הילפס-רופן. און אַז מיר וועלן שוין זיין דערשטיקט, וועט מען אונדז פאַרברענען, און אונדזער שטויב צעשפּרייטן איבער זיבן ימים.“

דאָס זענען פאַרצייכענונגען שוין פון אונטער דער תּליה, פאַרן טויט. די שטריק איז שוין פאַרצויגן אויפן האַלדן. דער דייטשער תּלין האָט געדולד און צייט. ער שפילט זיך מיט זיין קרבן, ער טרינקט ביר, רייכערט אַ ציגאַר און לאַכט צופרידן. לאַמיר אויסנוצן די מינוט, ווען דער מערדער איז פאַרנומען מיט פרעסן און זויפן. דעם תּליה-בוים וועלן מיר באַנוצן פאַר אַ שרייב-טיש, און לאַמיר קורץ פאַרשרייבן, קורץ — ווי די טעג וואָס זענען אונדז איבערגע-בליבן צו לעבן. וואָלן איבערבלייבן בלעטלעך פאַרן אַרכיוו פון יידישן ווייטיק. זאָלן די ווערטער געלייענט ווערן פון אונדזערע לעבן-געבליבענע ברידער — אפשר וועלן זיי דערפון עפעס לערנען...“

מינע עטלעכע הקדמה-ווערטער זיינען צו באקערעפטליקן די אפשטאנג פון דעם גרויסן ווערט, פון דעם וואָגיקן און ווערטפולן בייטראַג צו אונדזערע חורבן־שריפטן, וואָס עס איז דאָס בוך „אַן אַקטיאָר אין אוישוויץ“ פון ה. פערלמוטער. דער מחבר שילדערט צווישן אַנדערן די סצענעס און קאָנצערטן, וואָס מען האָט אין לאַגער געגעבן פאַר זייער בלאַק־עלטסטן.

„אין אַ זונטיק נאַכמיטאָג — לייענען מיר — האָט דער בלאַק־עלטסטער געהאַט ביי זיך צו גאַס זיינע „פאַך־קאַלעגן“ און ער רופט מיך, כּיזאַל, פּעס פאַרברענגען פאַר די לויטע“. עס באַפאַלט מיך אַ שטאַרקע טרעמע. איך ווייס נישט, וואָס אַזעלכעס פאַרצוברענגען פאַר אַזעלכע „הויך־געשעצטע לויטע“, אַז עס זאָל זיי געפּעלן ווערן. אַ פּראַגמענט פון אַנ־סקיס „דיבוק“ למשל, אָדער שלום־עליכמס „טוביה דער מילכיקער“ איז פאַר די „לויטע“ אַ קנאַפּער ענין. איז וווּ געפינט מען עפּעס וואָס פאַר זיי זאָל זיין יאָ פּאַסיק? צום גליק, נאָך לאַנגע אַריינקלערונגען, האָב איך זיך דערמאַנט אין לאַטיינערס אַ דראַמע „אשה רעה“, אַ שלעכטע פּרוי, וואָס מיר האָבן געשפּילט אין שטעטל מיטן דייטשן דיאַלעקט. איך האָב זיך דערמאַנט די סצענע מיטן דיאַלאָג פון הויפטמאַן אַנ־טיגונוס מיט אזבל, די פּרוי פון גענעראַל אבנר.

„און איך האָב פון אים באַקומען דערפאַר באַצאַלט נישט ווי זיין טבע איז געווען, מיט אַ שטעקן, נאָר טאַקע מיט אַ פאַרציע ברויט. און ער האָט מיר גע־מאַכט אַ קלינגעדיקע רעקלאַמע וועגן מיין אַקטיאָרישקייט“.

אַ סך שרייבער האָבן געשריבן וועגן לעצטן חורבן, אַ טייל פון זיי זיינען אַבער פאַרבליבן בגדר פון מענטשן וואָס שטייען מחוץ לתחום, פון דרויסן, און האָבן געשריבן נאָר פון די איינדרוקן, וואָס זיי האָבן באַקומען פון דערציילונג־גען, פון לייענען, פון נאַכקלאַנגען, אַבער נישט פון אייגענע איבערלעבונגען. די געשעענישן האָבן זיך נישט איינגעזאַפט אין זייער בלוט, אין זייערע אַדערן, אין זייער וועזן. צוליב דעם איז ביי זיי דער טיפּול מיטן חורבן אַ סכּעמאַטי־שער און נישט אַ גענוג איבערצינגדיקער. דער חורבן איז ביי זיי אַ היסטאָרי־רישער זכרון פונעם יידישן פּאַלק. ה. פּערילמוטער, וועלכער האָט אליין איבער־געלעבט די יסורים און צרות, האָט זיין פּסיכאָלאָגיש־מקורותדיקן צוגאַנג

צום חורבן. דער פיין און ליידן טראָגן זיך פון אַלע זיינע דערציילונגען און שילדערונגען, זיינע געפלאַגטע פּערזאָנען פּונעם אומגליק, ביי וועלכע די צייט האָט נישט באַוווּן צו פאַרהיילן זייערע ווונדן, זיינען קלאַר און בולט איי־דענטיפיצירט. פּערלמוטער קאַנצענטרירט זיך אויך אויף דעם פּסיכאָלאָגישן אַנאַליז פון די עינוויי־הנפש פון די קרבנות, פון וועלכע מען קאָן אויספירן, אַז צו גייסטיקע ליידן איז נישטאַ קיין רפואה, דאָס וועט שוין די מענטשן אויף אייביק פאַרפאַלגן...

אין ערשטן טייל באַהאַנדלט פּערלמוטער דאָס פאַלן פון פּוילן, און די פאַניק פון דער ציוויל־באַפּעלקערונג — פון דער יידישער איבערהויפט, באַלד נאַכן אַריינקום פון די דייטשן.

אין צווייטן טייל, „אין אוישוויץ“, שילדערט דער מחבר דעם גיהנום פונעם קאַראַנטי־לאַגער און דעם עמק־הבכא פון אוישוויץ :

„אַ שרעקלעך געפיל האָט דיך באַהערשט, ווען עס איז דיר אויסגעקו־מען צו טראָגן אַ העמד, אָדער אונטערהויזן, אויפגענייט פון אַ תּלית. דאָס האָט דיך אַלע מאָל דערמאַנט אין דיין טאַטן, ווי אַזוי ער פּלעגט זיך אין אים איינ־הילן בעת זיינע טאַג־טעגלעכע און שבת־יום־טובדיקע תּפילות...“

„פאַרבייגייענדיק די גאַז־קאַמער און קרעמאַטאָריעס, באַצייכנט דער מחבר, האָט מען ערשט בולט געזען אונדזער בראַך. אויב עס האָט נאָך ווער פון אונדז ביז דעמאָלט געוואָלט זיך מאַכן אילוזיעס וועגן אונדזערע נאַענטע, איז דאָס אין יענע מינוטן צערונגען געוואָרן. מיר האָבן דערזען צווישן די פאַר־פּלאַכטענע צווייגן ליגן מתים ווי קלאַפּטערס האַלץ — להבדיל, וואָס וואָרטן אויף זייער ריי פאַרברענט צו ווערן. ווייזט אויס אַז צו צרות איז דער מענטש דאָס שטאַרקסטע באַשעפּעניש. די לאַגער־פּירונג גייט זיך ווייטער איר גאַנג. דו האַסט אַפילו קיין צייט נישט אַרומצוקוקן זיך און זען, וואָס דאָ טוט זיך און באַגרייפן, וואָס מיט דיר טוט זיך.“

ווייטער באַשרייבט ער מיט גרויס שטוינונג, ווי אַזוי די מענטשן זיינען פאַרשטיינערט און אַטראַפּירט געוואָרן צו זייער אייגענעם גורל. די קרבנות, ביי „וועלכע עס זענען פאַרבליבן געציילטע שעהן צו דער לעבעדיקער וועלט.

ביי קיינעם פון זיי האָט זיך אפילו נישט באַוויזן אין זויג קיין טרער, גלייך ווי דער טרערן־קוואַל וואָלט ביי זיי שוין געווען פולשטענדיק אויסגעשעפט און אויסגעטריקנט. זייער בקשה צו אונדז איז נאָר געווען: אויב איר וועט זוכה זיין צו דערלעבן די נאַצי־מפלה, זאָלט איר געדענקען נקמה צו נעמען פאַר זייערע פאַרברעכנס״.

און וועגן דער פאַרגליווערונג פון די קרבנות, זייער גלייכגילטיקייט צו זייער לאַגע: „עס באַווייזט זיך אַ ייד פון אַ צווייטן בלאַק. אויף אונדזער פראַגע, וועמען ער וויל דאָ זען, ענטפערט ער: — איך זוך מיין חבר, איך וויל זיך מיט אים געזעגענען. — ווהיין אַ שטייגער פאַרסטו? — זיינען מיר געווען נייגעריק צו וויסן, מיינענדיק, אַז מען שיקט אים ערגעץ אויף אַרבעט. — איך פאַר אין הימל אַרײַן... מען האָט מיך היינט ביי דער סעלעקציע אויפגעשריבן... „ער האָט דאָס אַרויסגעזאָגט מיט אַזאַ גלייכגילטיקייט, ווי ס׳וואָלט זיך גע־האַנדלט אין עפעס אַ נישטיקן ענין, און גאַנץ געמיטלעד, ווי קיינמאַל גאַרנישט האָט ער זיך מיט אונדז אויך געזעגנט און איז אַוועק...“

זיך צוקוקן צו גרויזאַמקייטן, איז שוין געווען אַ רגילות — באַמערקט פערלמוטער — און עס האָט קיינעם נישט איבעראַשט. אין איינעם אַ פריי־מאַרגן, ווען דער באַגינען האָט אויפגעוועקט דעם עולם אויפן אַפעל און אַלץ האָט געמוזט זיין אין מאַמענט פיקס און פאַרטיק, האָבן מיר באַמערקט, אַז אונדזער בוקסע־שכן רירט זיך נישט פון אַרט. מיינענדיק, אַז ער שלאָפט שווער, האָט מען אים גענומען וועקן, כדי אויסצומיידן אים קלעפּ, וועלכע ער איז עלול צו באַקומען. ער איז אַבער געווען טויט, קאַלט ווי אַ שטיק אייז. און מיט אים אַ טויטן זענען מיר געשלאָפן די גאַנצע נאַכט אויף איין געלע־גער. אים האָבן גאָר אַנדערע מקנא געווען: „אַז וויל איז אים, וואָס ער איז שוין איבערגעקומען און וועט מער נישט דאַרפן ליידן. אַ צדיק איז ער געווען, זוכה צו זיין צו אַ לייכטן טויט און נישט דאַרפן דערשטיקט ווערן אין גאַז־קאַמער...“

אַ באַזונדערן פרק ווידמעט פערלמוטער דער „זאַנדער קאַמאַנדע“ ווע־מענס באַשעפטיקונג איז געווען צו אַרבעטן ביי די גאַז־קאַמערן און קרעמאַ־

טאָריעס, כסדר געווען טעטיק ביים פאַרברענען און אַפּרוימען די דערשטיקטע מתים, וואָס אַקאַרשט זענען זיי געשטאַנען לעבעדיקע פאַר זיינע אויגן, צומאַל נאַענטע, אייגענע חברים און פּריינט, וואָס דו דאַרפסט זיי איצט מיט זיינע הענט וואַרפן אין קאַלך־אויזן. — „עס פלעגט טרעפן, אַז אין גאַז־קאַמער האָט פאַרפעלט דער סם צו דערשטיקן אַן אַקאַרשט געבראַכטן טראַנספּאַרט קינדער, האָבן זיי די „זאַנדער קאַמאַנדע“ געמוזט וואַרפן ווי העלצלעך אין דער קרע־מאַטאַריע לעבעדיקערהייט.“

אין „נאָך אוישוויץ“ שטעלט זיך אָפּ ה. פּערלמוטער אויף דער תקופה, ווען די דייטשע האַרדעס האָבן שוין אַנגעהויבן צו ווערן געשלאָגן. ער דער־ציילט וועגן אַ מאַדנעם חלום אין אַ נאַכט פון חודש אַפּריל 1945, אַ חלום — אַ נבואה... „עס האָט זיך מיר באַוויזן מיין טאַטע, אויפגערוימט און פּריילעך, יום־טובדיק אַנגעטאַן און זאָגט צו מיר: זיי וויסן הערשל, מיין קינד, אַז עס קומען משיחס צייטן, די „באחרית הימים“. באחרית איז בגימטריא: במלחמות אדאַלף היטלער רשע יבוא תישבי. און אַ „ח“ איז זיך אַפּטמאַל מתחלף אין אַ „ה“ (היטלער). און די דייטשן האָבן טאַקע באַלד גענומען אַנטלויפן.

די שואה, דער חורבן, איז ביי פּערלמוטערן איינגעגעסן אין זיין טאַג־טעגלעכקייט. דער ווייטיק איז טיף פאַרזונקען אין זיין האַרץ. אין זיינע דער־ציילונגען קומט צום אויסדרוק דאָס געשריי פון אַ דור, וואָס ווערט אויפגע־פאַדערט צו ריזן־ליידן און אַפּפּער, און פאַר די וואָס האָבן געליטן איז שווער צו געפינען אַ טרייסט און קומען אל המנוחה ואל הנחלה. דאָס איז אַ פּסיכאָלאָ־גיש־מקורותדיקער צוגאַנג צום חורבן, וואָס גלויבט, אַז די „אוישוויץ־איבער־לעבענישן קען מען נישט שילדערן אַדער פאַרשטיין, נאָר מען קען דערציילן וועגן די נפש־עינייים פון די וואָס זענען נאָך פאַרבליבן און ציען דעם יאָך פון די ליידן, וועלכע זיינען אַן אַ סוף און אַן אַ גרענעץ.

די מענטשן פון זיינע דערציילונגען זיינען אַנגעלאָדן מיט שוידער־זכור־נות, מענטשן אומגליקלעכע, אַפּגעשוואַכטע, וואָס האָבן ליידער נישט קיין כוח און קיין ווילן זיך קעגנצושטעלן קעגן די כּוואַלעס פון לעבן — טיפן פון „חלושים“, וואָס ליידן פון אייביקער פאַראיינזאַמקייט.

שרייבן די געשיכטע פון חורבן און גבורה איז נישט בלויז די געשיכטע פון טויט און לעבן, פון מאַרד און אויפשטאַנד, דאָס איז די געשיכטע פונעם טאַג-טעגלעכן יידישן לעבן אין די געטאָס, פון יידישן לעבן אין אַלע אייראָפּע-אישע לענדער, זינט דעם טאַג ווען היטלער-דייטשלאַנד איז געקומען צו דער מאַכט, זינט דעם טאַג ווען זיי האָבן אַקופירט די אייראָפּעאישע לענדער.

שרייבן די געשיכטע איז אויך אין אַ געוויסער מאָס אַ שטיקל נקמה אין די דייטשע מערדער, וואָס זיינען געגאַנגען פאַרטיליקן יידן, שלא יזכר שם ישראל ר"ל. זיי האָבן געוואַלט זייערע מעשים תעוועים פאַרדעקן, פאַרבאַ-האַלטן, און אַ דאַנק דער השגחה זיינען פאַרבליבן אַזעלכע ווי פערלמוטער און אַנדערע פען-מענטשן, וועלכע קומען מיט זייער גאַט-געבענטשטער פעדער, פאַרפיקסירן דעם חורבן.

„אונזער ווטג“, פאַריז, דעצעמבער 1972.

ל. מאַקאווסקי

קײן שום פּאַלק אין דער וועלט פאַרמאַגט נישט אַזאַ מין גרויסע חורבן-ליטעראַטור, ווי מיר. הונדערטער און הונדערטער ביכער אין אַלע שבעים לשונות זענען געשריבן געוואָרן וועגן אונדזער חורבן. אָבער נישט אַלע ביי-כער זענען געשריבן געוואָרן פון פּראָפּעסיאָנעלע שרייבער און גאַט-געבענטש-טע דיכטער. די קינדער אַנאָ פראַנק און משה פלינקער, וועלכע האָבן אַנגע-שריבן די אַזוי באַרימט-געוואָרענע טאַג-ביכער, זענען נישט געווען קיין שריי-בער. אַנדערע צענדליקער ווערק, וואָס האָבן אויפגעטרייסלט אונדזער געוויסן, זענען געוואָרן געשריבן פון מענטשן, וועלכע האָבן קיינמאַל אין לעבן נישט געחלומט צו מאַכן אַ שרייבערישע קאַריערע.

אַבער אונדזער חורבן־ליטעראַטור וואָלט נישט געווען קיין פולע, ווען נישט דיאַ ביכער־באַשרייבונגען און גבית־עדות פון די על פיינס אָפּגעראַ־טעוועטע קרבנות פון דעם שוידערלעכן גיהנום. זייערע דערציילונגען, אָפּטמאַל אין אַ פרימיטיווער שפראַך, אָן ספּעציעלע קינסטלערישע עפּעקטן, דרינגען אַריין טיף אין אונדזערע נשמות און פירן אונדז צוריק אין דעם עמק־הבכא.

אויך ה. פּערלמוטער איז נישט קיין פּראָפּעסיאָנעלער שרייבער. שרייבן איז ביי אים אַ "האַבי", פּונקט ווי טעאַטער־שפּילן איז נישט ביי אים קיין פּאַך, נאָר אַ מין חטאת־נעורים. ער שרייבט, ווייל ער מוז שרייבן, ווייל ער וויל, אַז מען זאָל וויסן ווי אזוי ער און זיינס גלייכן האָבן געלעבט און געליטן ערב אוישוויץ, אין אוישוויץ און נאָך אוישוויץ.

פּערלמוטער האָט אַ גאָר גרויסע מעלה. ער שרייבט קורץ, קלאָר, פּאַר־שטענדלעך און שוין ביים איבערלייענען די ערשטע פּאַר בלעטלעך, שאַפט זיך דער קאַנטאַקט צווישן מחבר און לייענער. זיינע איבערלעבונגען זענען באַ־שריבן אין אַ קלאָרן סטיל, אָן שום מליצה, דירעקט. זיין יידיש איז פּאַרפּלאַכ־טן מיט פּיל פּאַלקס־ווערטלעך און לשון־קודשדיקע שפּרוכן, אָפּטמאַל מיט הומאַר.

פּונדאָנען האָט זיך ביי פּערלמוטערן גענומען דער הומאַר (בעסער גע־זאָגט: דער גאַלגן־הומאַר) אין אוישוויץ? צי איז דאָס נישט דער בולטסטער באַווייז פון יידישן בטחון, פון יידישער אמונה? אפילו אין די טראַגישסטע מאָ־מענטן דאַרף מען נישט פּאַרלירן דעם גלויבן, מען דאַרף האָפּן, אַז עס וועט זיך ענדערן לטובה. "מען האָט זיי אין ד'רערד". "מען וועט זיי איבערלעבן" — דאָס איז געווען דער דעוויז ביי די, וועלכע האָבן נישט געוואָלט פּאַרלירן דעם צלם־אלוקים, נישט געוואָלט פּאַרוואַנדלט ווערן אין "מוזלמאַנען". ווייל אויב איז מען דערגאַנגען צו אַזאַ מדרגה, איז שוין קיין צוריק מער נישט געווען — און דער איינציקער אויסוועג איז געווען די גאַז־קאַמער.

דער דאָזיקער בטחון האָט דערהאַלטן פּערלמוטערן ביים לעבן און מיטן דאָזיקן בטחון האָט ער באַוויזן אויך אַנצושטעקן עטלעכע פון זיינע ליידנס־ברידער און צוזאַמען מיט זיי האָט ער אויסגעהאַלטן ביזן סוף.

דערציילן דאָ דעם אינהאַלט פון פּערלמוטערס בוך ? אוממעגלעך ! ווי איז דאָס מעגלעך פאַר אַזאַ איינעם, וואָס איז נישט געווען אין דאָזיקן גיהנום, זיך אַריינצופילן אין דעם וואָס דער מחבר האָט אַדורכגעלעבט אויף זיין אייגענער גער הויט ? און ווי איז עס מעגלעך זיך אַריינצוטיפן אין די חבלי-לידה פון מחבר ביים שרייבן זיין בוך, ווען ער האָט געמוזט צוריק אַריינגיין אין דעם טאָל פון טרערן און בלוט, בכדי אויפצופרישן זיין זכרון אַז זיין ווערק זאָל אַרויס קלאַרער, וואָס אמתדיקער ?

דער טעאַטער־רעפּערטואַר פון לאַגער איז באַשטאַנען פון יידישע פּאַלקס־לידער, „שטיקלעך“ פון יידישע אַפּערעטקעס און מתיקותדיקע חזנישע ניגונים. אויך אונדזערע קלאַסיקער און אַנדערע יידישע שרייבער און דיכטער זענען געוואָרן אַרויסגעפירט אויף דער דאָזיקער אויסטערלישער בינע וואָס האָט געהייסן: לאַגער־באַראַק. דאָס „שפּילן“ אין באַראַק איז זיכער, סיי פאַרן אַקטיאָר און סיי פאַרן פּובליקום, געווען דער איינציקער מאַמענט, ווען מען האָט געקענט אַביסל פאַרגעסן די טרויעריקע ווירקלעכקייט, אין וועלכער מען האָט זיך געפונען. האָט דאָך אויך אַמאָל פּאַסירט, אַז דער רוצחישער יידישער קאַפּאַ, וועמען דאָס געוויסן האָט נישט געפייניקט צו דערהרגענען אַן אייגענעם ברודער, האָט בעת אַזאַ „פאַרשטעלונג“ געווישט אַ טרער פון אויג...

אויך דאָס טעאַטער־שפּילן אין לאַגער האָט געהערט צו דער קאַטעגאָריע פון גלויבן, פון בטחון, אַז אפשר וועט מען דאָך זיי איבערלעבן און אויסגעלייזט ווערן פון גיהנום. און אויב ה. פּערלמוטער און נאָך אַנדערע געציילטע מענטשן זענען געבליבן לעבן, האָבן זיי עס טאַקע צו פאַרדאַנקען זייער בטחון און גלויבן, זייער עקשנותדיקן נישט וועלן זיך אונטערגעבן, זייער האַפּנונג, אַז מען וועט איבערלעבן.

זיין בוך פירט אונדז צוריק אין דעם עמק־הבכא פון וועלכן מיר אַלע האָבן זיך געראַטעוועט און אין וועלכן אַ טייל פון אונדז האָט שוין פאַרגעסן, אַדער מאַכט זיך פאַרגעסן...

„אַרבעטער־וואַרט, פּאַריז, אַקטאָבער 1972.

ליבער פריינט פערלמוטער,

איבערגעלייענט אייער „אַן אַקטיאָר אין אוישוויץ“ געשריבן מיט אַ שווער האַרץ און אַ לייכטער פעדער.

הגם מיר ווייסן שוין זייער אַ סך וועגן די לידן אונטער דער נאַצישער הערשאַפט, איז אָבער קיינמאָל נישט איבריך צו ליינען זכרונות פון איינעם, וואָס האָט דורכגעמאַכט דאָס דאַזיקע גיהנום. יעדער איינער לעבט איבער אויף זיין אופן צרות און רעאַגירט אויף זיי אַנדערש.

דעריבער איז טאַקע אינטערעסאַנט פון פסיכאָלאָגישן קוקפּונקט צו אַב־סערווירן די רעאַגירונגען פון פאַרשידענע מענטשן.

בנוגע אייך פערזענלעך באַוווּנדער איך אייער זכרון, וויאַזוי עס האָבן זיך און אים געהאַלטן שטיקער גאַנצע פון דער יידישער ליטעראַטור.

און וואָס שייך דעם סטיל איז ער אַ פאַלקסטימלעכער, פאַפּולערער, ער פאַרמאָגט נאָר צו פיל העברעאישע ווערטער. נישט אַלע יידיש־לייענער פאַר־שטייען זיי און ס'איז אַ שאַד, זיי זאָלן נישט פאַרשטיין דעם זין פון אייער גע־דאַנק.

אויב איר וועט מיר דערלויבן, וועל איך אייך מאַכן נאָך איין קליינע באַ־מערקונג, אָדער אייגנטלעך אייך שטעלן אַ פראַגע: נאָך וואָס דאַרפט איר די הקדמה? צי מיינט איר אַז דער בוך אייערער באַקומט מער וואָג צוליב דעם?

בעסער וואָלט געווען, ווען די מחברים פון די הקדמות שרייבן אַן רע־צענזיעס אין זשורנאַלן. פון אַ גוטער הקדמה ווערט אַ שלעכט בוך נישט גוט און אַ גוט בוך קאָן זיך אַן דער הקדמה באַגיין.

נאָך אַמאָל אַ דאַנק פאַרן צושיקן מיר דעם „אַקטיאָר אין אוישוויץ“, וואָס באַווייזט, אַז קונסט לעבט אייביק, אפילו אין טויטן־לאַגער.

אייער נח גריס

פאַריז, דעם 25־טן אַקטאָבער 1972.

„אַן אַקטיאַר אין אוישוויץ“ האָט אויף מיר געמאַכט אַ שטאַרקן איינ-
דרוק. דאָס בוך לייענט זיך מיט אינטערעס און געשפּאַנטקייט. עס איז אייגן-
אַרטיק און גוט געשריבן. דער טויטן-לאַגער געזען מיט די אויגן פון אַן אַק-
טיאַר אין אוישוויץ איז פאַר אונדז אין אַ געוויסן זין אַנטפּלעקעריש, עס וואָרפט
אַ שייַן אין אַן אַרט פון גיהנום, וואָס איז געווען פאַר אונדז כמעט נאָך אומבאַ-
קאַנט. דאָס בוך איז נאָך אַ צוגעטראַגענער שטיין צום ריזיקן דענקמאַל לזכר
אוישוויץ.

משה שולשטיין

פאַריז.

איך האָב געלייענט און ממש פאַרשלונגען אייערע קינה־זכרונות. אַ ביז-
גאַר אויפּטרייסלענדיקער דאָקומענט פון אונדזער אַלעמענס טראַגישן עבר.
אין די סאַמע חושכדיקע טעג צו דערפרייען פאַרטרויערטע, דערשלאַ-
גענע, פאַרצווייפלטע יידן מיט אַ לעבעדיק יידיש וואָרט און אַביסל טעאַטראַ-
לישקייט איז אויך גבורה. איז דערפאַר אייער שכר אַ גרויסער.

ד״ר יעקב מייטליס

לאַנדאָן.

אַזאַ בוך ווי אייערס איז אַ דערמאַנונג. אַ נויטיקע דערמאַנונג. איך האָלט
עס פאַר גאַר אַ וויכטיקע מגילה פון יידישער מאַרטיראַלאַגיע, וואָס איז גאַר
אינטערעסאַנט געשילדערט.

יוסף לעפּטוויטש

לאַנדאָן.

אַ שײַן, גוט און טראַגיש בוך. איר האָט בפירוש אויפגעטאָן אַ וויכטיקע
זאָך, צוגעבנדיק נאָך אַ דאָקומענט צו אונדזער מאַרטיראַלאַגיע. איך האָב עס
געלייענט מיט אַ ציטער.

בנימין שלעווין

פאַריז.

זייט וויסן אַז דער שכר פאַר אייעך מי איז דאָס, וואָס השי"ת האָט אייך
אַרויסגעראַטעוועט פון גאַז־אויגן, כדי איר זאָלט לדורות באַשרייבן אוישוויץ,
אַזוי ווי איר האָט דאָס געזען און איבערגעלעבט. זיכער האָט איר די טעמע
נאָכנישט אויסגעשעפט און איר וועט מוסיף זיין אַ צווייטן באַנד. זאָל אייך די
השגחה פירן אויפן גלייכן און מזלדיקן וועג.

ישראל חיים קלינגער

לאַנדאָן.

ס'וואָלט זיך געקענט דוכטן, אַז וועגן אוישוויץ איז שוין אַלץ געזאַגט און
אַנגעשריבן געוואָרן. און קיין נייעס קען מען שוין נישט אין דעם פרט אַנט־
דעקן. און דאָך האָט איר באַוווּן צו געפונען און אַרויסצוברענגען פרישע אייגנ־
אַרטיקע אַספעקטן און באַשריבן זיי מיט אַזאַ עקספרעסיווע שילדער־קראַפט,
אַז אַלץ זעט מען אַזוי בולט, ווי מען וואָלט דערביי אַליין געווען.
לאה ראַטבוים

וואַצלאַוו, פוילן.

דער עיקר וואָס אָפעלירט צו מיר אין אייער נייעם בוך, איז די אויסער־
געוויינלעכע פשטות און באַשיידנקייט מיט וועלכער איר באַשרייבט און שיל־
דערט די אויפטרייסלנדיקע פערזענלעכע איבערלעבונגען אייערע אין דעם
גיהנום־אוישוויץ. איר מיידט אויס באַוויסטזיניק צו שילדערן מיט „גרויל־
פאַרבן“ די אַזוי אויך שוין שוידערלעכע און דערשיטערנדיקע בילדער און
סיטואַציעס, וואָס איר און מיליאָנען אַנדערע אומגליקלעכע יידן און נישט־יידן
האַבן דורכגעמאַכט אין אַט דעם גיהנום. דאָס האַלט איך פאַר גאַר אַ גרויסע
מעלה פון אייער בוך, וואָס איז געשריבן מיט אַזויפיל צער, מיט אַזויפיל אמת.
לייענענדיק די באַזונדערע קאַפיטלען, האָב איך געהאַט דעם איינדרוק,
אַז איך געפין זיך לעבן אייך — און איך הער ווי איר דערציילט דאָס אַלץ מיט
אייער אייגענעם לשון — אַזאַ נאַטירלעכק, דירעקטן, נישט צוגעטראַכטן, נישט
געקינצלטן, אַזוי וועגן זיך, וועגן אַנדערע, ווי וועגן דער וועלט.

דאָס זעלבע געפיל האָב איך געהאַט ווען איך האָב געלייענט אייער ערשט
בוך „מיין סטערצעוו“. איך האָב זייער ליב אייער זאַפטיקן, פאַלקסטימלעכן
ידיש, וואָס איז אַזוי זאַפטיק באַרייכערט מיט די טרעפלעכע העברעאיזמען.

איך האָב פעסטגעשטעלט, בעת מיין עפנטלעכן פאַרלייענען אייערע נאַ־
וועלן, אַז דער יידישער עולם האָט שטאַרק הנאה פון אייער דירעקטן, פאַלקס־
טימלעכן און גלייכצייטיק אַזוי באמת קינסטלערישן אופן פון שילדערן מענטש־
לעכע געשטאַלטן — און זייערע איבערלעבונגען — און אַרויסברענגען זייער
ספעציפישן כאַראַקטעריסטישן לשון.

יעקב ראַטבוים

וואַרשע (פּוילן).

A. RUTKOWSKI

H. PERLMUTER, *UN COMEDIEN A AUSCHWITZ* (en yiddish), préface de Stanislaw-Wygodzki. Edition « Hame-nora ». Tel-Aviv, 1972, 227 pages.

C'est un livre de souvenirs écrit vingt cinq ans après la Libération. Et pourtant il présente un intérêt, non seulement pour le grand public, toujours avide de mieux connaître la réalité irréaliste du monde concentrationnaire nazi, mais également, dans une certaine mesure, pour les historiens du grand Churban.

Le livre de H. Perlmutter fournit la preuve que des témoignages d'anciens détenus des camps, écrits même quelques décennies après les événements confrontés et comparés avec des documents et des souvenirs d'autres détenus, sont très utiles pour reconstituer la réalité concentrationnaire, pour combler quelques lacunes dans notre savoir, et, ce qui est très important, faire revivre l'atmosphère, le climat de ce monde ; les documents allemands, les pièces d'archives n'y contribuent point.

L'auteur, né à Starcew (région de Lodz), habitait avant la dernière guerre mondiale à Sosnowiec (Haute-Silésie), où il avait une petite fabrique de pantoufles. Depuis toujours, il était amoureux de littérature et de théâtre yiddish (Peretz, Scholem Aleïchem, Anski, Leïwik, Gordon, etc.). A Starcew, sa ville natale, il faisait partie d'une troupe d'amateurs qui jouait le théâtre yiddish.

Dans son livre, il raconte sa vie pendant les années 1939-1945. Le livre est divisé en trois parties. La première traite de la période de sa vie avant la déportation au camp d'Auschwitz-Birkenau (« Avant Auschwitz »), la deuxième : de son séjour au camp d'Auschwitz (« A Auschwitz »), et la troisième

me : de l'évacuation d'Auschwitz, du séjour au camp de Dachau et de la libération (« Après Auschwitz »). La première partie est consacrée à la guerre polono-allemande de septembre 1939 et à la vie des Juifs à Sosnowiec sous l'occupation allemande. On y trouve des renseignements intéressants sur les premières restrictions et répressions antijuives, le ghetto, le Judenrat avec Moniek Meryn, son président tristement célèbre, le Service d'Ordre Juif, et enfin les déportations à Auschwitz-Birkenau de mai 1942 à janvier 1944, de 24 000 Juifs environ. L'auteur évoque également les rapports polono-juifs à Sosnowiec à cette époque, en apportant des exemples de toutes sortes. Il rappelle avec beaucoup de respect le noble Polonais Jan Baïer qui, au péril de sa vie et celle de sa famille, secourait les Juifs ; d'autre part il stigmatise ceux qui voulaient faire fortune avec les malheurs de ses compatriotes juifs.

Dans la deuxième partie, l'auteur évoque l'arrivée de son convoi à Auschwitz-Birkenau, le triage dramatique, son séjour en quarantaine, raconte l'histoire du commando « Canada », du Sonderkommando et de sa révolte en octobre 1944. Il parle également de ses supérieurs (Allemands, Polonais, Juifs), de ses codétenus, de son travail dans les ateliers de cordonniers. A notre avis, les chapitres les plus intéressants sont ceux où l'auteur relate de nombreux faits de solidarité entre détenus et leur amitié (Herschel et Schlamek) face aux oppresseurs, la vie culturelle juive (observation des fêtes, activités littéraires) et en particulier l'évocation de ses activités de comédien auprès de ses camarades à l'ombre des chambres à gaz et des fours crématoires.

H. Perlmutter récitait et faisait du théâtre yiddish au cours des soirées organisées, à l'improviste, dans divers blocs juifs. C'était des extraits d'œuvres dramatiques ou poétiques classiques. Le plus souvent, il jouait certaines scènes de *Tévié-le-Laitier* (Le violon sur le toit) de Schalom

Aleïchem, du *Dibbouk* de Anski, du *Golem* de Leïwik, etc. Ses auditeurs lui étaient très reconnaissants ; il a gagné grâce à ses exploits dans le domaine des belles lettres et du théâtre yiddish, une grande popularité parmi les prisonniers juifs. On l'avait surnommé « Der Teatral » (le comédien). Il touchait des honoraires plus précieux que l'or dans les conditions de vie au camp de concentration : du pain, de la soupe bien grasse, un morceau de saucisson de cheval, un peu de tabac, quelques cigarettes.

Les activités du « comédien » Perlmutter rappelaient aux détenus un autre monde, un monde meilleur, un monde de liberté et d'humanité. Il leur était donc indispensable à la vie et à la survie, comme l'air, l'eau et la maigre soupe. C'était au camp de Dachau (après l'évacuation d'Auschwitz-Birkenau). Un capo se mit à battre « le comédien » ; un ancien capo d'Auschwitz lui dit : « C'est notre comédien d'Auschwitz, si tu veux survivre, ne lève pas la main sur lui. »

Il valait la peine, à notre sens, d'écrire et de faire publier ce livre de H. Perlmutter, ne serait-ce que pour rappeler au monde qu'un Juif opprimé comme les autres à Auschwitz-Birkenau, un condamné à mort comme les autres, a trouvé le courage de faire revivre devant ses camarades d'infortune, à l'ombre de l'enfer, le monde des grands écrivains et des poètes juifs.

די אויבנגעבראכטע אפהאנדלונג פון אדאם רוטקאווסקי, איז געדרוקט געווארן אין „לע מאנד זשוויף“ — די וויסנשאפטלעכע אויסגאבע פון „צענ-טער פאר היינטייקער דאקומענטאציע“ אין פאריז.

חשובער פריינט ה. פערלמוטער,
איער אינטערעסאַנט בוך „אַן אַקטיאָר אין אוישוויץ“ האָב איך טאַקע
ציטירט, צווישן אַ סך אַנדערע, אין מיין פּראָנציוזיש בוך וועגן „די שריפטן
פון די צום טויט־פּאַרמאַשפּטע“, אַלס אַ באַדייטנדיקע און וויכטיקע גביה־
עדות וועגן פּאַרשידענע קולטור־דערשיינונגען אין די היטלעריסטישע לאַג־
גערן. די דורך אייך באַשריבענע דערפּאַרונגען, אילוסטרירן גוט און איבער־
צייגנדיק דעם דורשט פון די לאַגערניקעס צו אַ ליטעראַריש וואַרט. — — — *

איך בעט אייך אַנצונעמען מייע בעסטע ווונטשן

מיכאל באַרוויטש

פּאַריז דעם 4־טן פעברואַר 1981

* אַ פּראַגמענט

פון
יענעם

3

עס יי ען
א פה אנדלונגען
בריוו
וועגן
"בינע-מאסקעס"
"בי קאצעטלער"

לוי שאלט

"בינע-מאסקעס ביי קאצעטלער" איז דאס דריטע בוך פון ה. פערלמו-טער. דער נאמען איז א טרעפלעכער און דאס בוך — א זעלטנס. פערלמו-טערס ערשט בוך איז געווען וועגן זיין שטעטל סטערצעוו. דאס צווייטע בוך, וועגן אושוויץ. האבן מיר, הייסט עס איצט א טרילאגיע, וואס אלע דריי ביכער זענען אין א גרויסער מאס געווידמעט יידיש טעאטער: פארן חורבן, בעת דעם אומקום, און נאך דער באפרייאונג.

א זעלטענע טרילאגיע אין דער יידישער ליטעראטור — און אויך אין דער יידישער געשיכטע. דער מחבר האט אויפגעהויבן דעם פארהאנג פון איין ווינקל אין דעם גאנג פון דער יידישער געשיכטע און עס האט זיך אנטפלעקט א גרויסע דראמע, א שטיק פון דער טראגעדיע, וואס האט זיך אפגעשפילט איבערן און ביים יידישן פאלק. דורך זיין טרילאגיע האט דער מחבר צוגע-טראגן פאר דער געשיכטע א סך מער, אן פארגלייך מער, ווי ער אליין האט

עס אפשר געצילט. און איז אזוי אַרום געוואָרן אַ מיטבויער פון דער געשיכטע וועגן יידישן לעבן, אומקום און אויפקום.

דאָס דאָזיקע בוך פון ה. פערלמוטער איז אפשר דער וויכטיקסטער שטיין אין זיין טרילאָגיע־בנין. דאָ האָבן מיר אַן אַרבעט, וועגן אַ שטיק געשיכטע, וואָס וואָלט געוויס פאַרגעסן געוואָרן. על כל פנים, האָט עס קיינער דערווייניג נישט דערציילט. און פערלמוטער דערציילט מיט אַלע פרטים און מיט פולער דאָקומענטאַציע, ווייל ער אַליין איז געווען פון די בויערס־גרינדערס פון דאָזיקן טעאַטער אין דעם לאַגער פּעלדאַפינג, אין דער אַמעריקאַנער זאַנע, פון דעם טעאַטער וואָס האָט זיך גערופן „עמך“.

„אידישע צייטונג“, יאָהאַנעסבורג.

מ. שוסטער

אין „בינע־מאַסקעס ביי קאַצעטלער“ דערציילט ה. פערלמוטער, וועגן יידיש טעאַטער נאָכן חורבן. דער גרויסער פאַרדינסט פון מחבר איז דאָס מאָל, וואָס ער באַשרייבט אויף אַ גאָר אינטערעסאַנטן אופן, ווי אזוי עס ווערט גע־בוירן אַ יידישע אַמאַטאָר־טרופע פון קאַצעטלער אין אַ ד.פ. לאַגער אין דייטשלאַנד „פעלדאַפינג“ (נעבן מינכען) און ווי אזוי ער באַווייזט מיט באַשיי־דענע מיטלען אַנצובינדן דעם קאַנטאַקט צווישן בינע (אויף חורבות) און דעם עולם, זיינע געפייניקטע ברידער. דערצו איז אַן ספק נויטיק געווען אַ סך איי־דעאַליזם און ברען, אַבער אין דער ערשטער ריי אומגעווענע ליבע און פיע־טעט צום טעאַטער און צום יידישן וואָרט.

און ווען מען האָט אַזאַ ליבשאַפט, ווי דאָס האָט פאַרמאַגט ה. פערלמוטער צוריק מיט דרייסיק יאָר, איז גאָר קיין ווונדער נישט, וואָס ער און אַזעלכע ווי

ער, האָבן דערגרייכט אויפצושטעלן אַזאַ אַמאַטאָרן־טרופּע ווי „עמך“, וואָס האָט פּראַקלאַמירט אין איר ערשטער רעוויי־פּאַרשטעלונג :

זאָל לעבן עמך, פון אַלע פּאַכן,
דו מעגסט דאָך עמך, פון אַלע לאַכן,
דו האָסט פּיל מעלות, כאַטש האָסט קיין געלט,
פרעג נישט קיין טאלות, לאַך פון דער וועלט.

נאָך אַזאַ ים מיט צרות און פיין, האָט דער ערשטער געבאַט נישט גע־
קענט זיין עפעס אַנדערש, ווי אַרייַנברענגען הייטערקייט, ליכטיקייט און אַביסל
פּרייד אין די הערצער פון די נעכטיקע קאַצעטלעך. מען פּאַלגט נאָך מיט גרויס
אינטערעס, וואָס און ווי אַזוי עס דערציילט ה. פּערלמוטער. און ער דערציילט
ווי ס'איז געגרייט און אויפגעפירט געוואָרן מיט דערפּאַלג אַן ערשטע רעוויי,
און אַ צווייטע און דאָן דער „דיבוק“ פון ש. אַנסקי, וואָס איז געשפּילט געוואָרן
56 מאָל און אויך אויפגעפירט אין אַנדערע ד.פ.־לאַגען אַחוץ פּעלדאַפּינג.
און דאָס איז דערציילט אויף אַזאַ פּשוטן אופן, דערצו נאָך אין אַ מחיהדיק זאַפּטיקן
יידיש. ה. פּערלמוטער האָט נישט בלויז באַרייכערט דעם מין זכּרונות־ביכּער,
נאָר אויך באַוויזן וואָס אַן אַקטיאַר האָט געקאַנט אויפּטאָן ביים אַרויסברענגען
אויף דער בינע יידישע שאַפּונגען נאָך אונדזער גרויסן חורבן.

„בינע־מאַסקעס ביי קאַצעטלעך“ איז אַבער דער עיקר אַ וויכטיקער דאָ־
קומענטאַלער גבית־עדות פון אַ מענטשן, אַליין אַ ניצול געוואָרענער פון גיהנום,
וועלכער האָט געווינען, ווי ער שרייבט „די מלחמה מיטן מלאך המוות“ און
ווי נאָר „די לעבעדיקע מתים האָבן געקענט שטעלן אַ פּוס אויף דער פּאַדלאַגע“,
האָבן זיי גענומען... שפּילן טעאַטער אויף דער בינע פון די חורבות !
די קאַפּיטלען זענען געשריבן מיט האַרץ און נשמה, אַן מליצה, און זיינען
זייער רירנדיק.

„נייע פרעסע“, פּאַריז.

יחזקאל קארנהענדלער

די טראגישע געשעענישן פון 39-45 האָבן ווייזט אויס אויפגעוועקט איי-נעם מחבר דעם דרעמלנדיקן שרייבערישן כוח וועלכן ער האָט געהאַט אָנהיי-בנדיק צו שילדערן און דערציילן וועגן זיין געבוירן-שטעטל א. נ. „מיין סטער-צעוו“, מיט וועלכן ער האָט שרייבעריש דעביוטירט אין יאָר 1967. ער איז געקומען אין 1972 מיט זיין צווייט און גאָר וויכטיק בוך, „אַן אַק-טיאַר אין אוישוויץ“. אַ ווערק אויף אַ טעמע, וועגן וועלכער קיינער פון די אַפ-געראַטעוועטע מחברים פון זכרונות-ביכער האָט נישט געשריבן, ווייל מ'האַט געקאַנט מיינען — וואָס האָט אַן אַקטיאַר געהאַט צו טאָן אין אוישוויץ? און אַן אַקטיאַר האָט אין אוישוויץ געהאַט אויסצופירן גאָר אַ גרויסע ראַלע. מיט אַ זינג-טאַן אַ יידיש לידל, רעציטירן אַ פּאַעמע, אַ פּראַגמענט פון אַ קלאַסיש ווערק צי גאָר אַ מאַנאַלאָג, האָט ער אַזוי אַרום ממש מחיה געווען זיינע חברים אַרום, ביי וועלכע ער האָט אויפגעלעבט דעם צעטראַטענעם אַנדענק פון יענע טעג, ווען זיי האָבן געלעבט ווי פרייע קולטורעלע מענטשן.

און איצט דאָס דריטע בוך — „בינע-מאַסקעס ביי קאַצעטלער“? אמת, עס איז פון אַ קלענערן פּאַרמאַט, עס איז אַבער אַ ווייטערדיקער און לאַגישער שריט, וואָס האָט באַדאַרפן נאַכקומען. נאָך זיינע צוויי פריערדיקע אויבן דער-מאַנטע ביכער.

דאָס איז אַ מין בראשית ברא פון יידישער קולטור- און קונסט-רענעסאַנס נאָכן גרויסן חורבן. יידיש טעאַטער פון קאַצעטלער פאַר קאַצעטלער וואָס גע-פינען זיך נאָך אויף דער דייטשער ערד. הגם טאַקע שוין אויף דער פריי אַבער פאַרט נאָך אין לאַגערן. צום גליק רק מיט יידן. מען הייבט אַן זינגען פון פרייד. און אויב זינגען איז במילא אויך טעאַטער-שפּיל.

עס איז ביז גאָר אינטערעסאַנט צו לייענען אינעם בוך וועגן דער אַנטשטיי-אונג און דעם ווידערגעבורט פון יידיש טעאַטער נאָך דער היטלער-מגפה, וועגן געוואַלדיק גרויסע אַנשטרענג וואָס ס'האַט זיך געפאַדערט אַ דאַנק וועלכער

ס'האט זיך צעוואקסן און אנטוויקלט דער טעאטער „עמך“ אונטער דער קינסטלערישער השגחה פונעם מחבר.

בסך הכל אַ וויכטיקער דאָקומענט פאַר קומענדיקע געשיכטע-פאַרשער.

„אונזער וועג“, פאַריז.

באַרווין פּרענקעל

עס ווערט דרייסיק יאָר זייט ה. פּערלמוטער פון סטערצעוו איז באַ-
פרייט געוואָרן פון טויטן-לאַגער אוישוויץ. צו דער טרויעריק-שמחה-דיקער
דאָטע איז דערשינען זיין דריט בוך — „בינע-מאָסקעס ביי קאַצעטלער“.
דאָס איז אַ באַווייזן פון אַ וויטאַלן כוח פון וועלכן עס איז ממש צו שטוינען.
ווי אזוי איז מעגלעך געווען אזאַ מעטאַמאָרפּאָזע. כמעט ביי די ראַנדן פון
גיהנום צו טראַכטן וועגן ווידערגעבורט פון טעאָטער ? זעט אויס, אַז עס
איז מעגלעך ביי די, וואָס האַבן געלעבט מיט אַ ניצוץ פון אַן אידעאַל, גלויבן
אין בעל כרח'דיקן מוז פון נאַציאָנאַלן ווידערגעבורט, וואָס שליםערט אין
די טיפּענישן פון דער פּאַלקס-נשמה.

ה. פּערלמוטער, דער סטערצעווער „עמך פאַר עקסעלאַנס“, געהערט צו
דער וויטאַלער קאַטעגאָריע פון פּאַטענציעלע און פּאַלקסטימלעכע קינסטלער,
וואָס ליגן אונטער דעם דיקטאַט פון זייער שליחות.

שוין אין שאַטן פון די קרעמאַטאָריע-אויחונס האָט ער באַוווּזן אויפֿ-
צוהאַלטן דעם פונק פון זיין אַמאָליקן סטערצעוו-פּלאַם שפּילנדיק אַדער רע-
ציטירנדיק פאַר זיינע ליידנס-חברים פּראַגמענטן פון פּיעסן און פּאַעמען,
וואָס האַבן אויף אַ ווילע געלינדערט די אַספּעקטן פון דער נאַצישער גי-
הנום-ווירקלעכקייט. און דאָס האָט ער אויף אַ רירנדיקן אופן באַשריבן אין
זיין גבית-עדות-בוך „אַן אַקטיאָר אין אוישוויץ“.

יעדער קינסטלער איז אין זיין אָנפאַנג אַן אַמאַטאָר. פּערלמוטער איז עס געווען אין זיין היימשטעטל סטערצעוו. אַזעלכע אַמאַטאָרן-טרופן ווי אין סטערצעוו זיינען געווען אין פּוילן און אין דער ליטע, הונדערטער. פון אַט די טויזנטער אַמאַטאָרן האָבן זיך שפּעטער אויסגעפיקט אַ ברכהדיקע צאַל פון גוטע און אפילו גרויסע אַקטיאָרן. דאָס איז געווען דער בראשית פון יידישן טעאַטער (און נישט בלויז פוי יידישן). דעם אַמאַטאָריש-טעאַטראַלן עטאַפּ פון זיין לעבן האָט פּערלמוטער געשילדערט אין זיין ערשטן בוך „מיין סטערצעוו“, וואָס איז אַ דאָקומענט פון אַ תקופה, וואָס איז ליידער אויף אייביק פאַרשווונדן, אָפּגעמעקט געוואָרן פון אונדזער יידישן לעבן.

איך האָב אונטערגעשטראַכן דעם פּאַלקסטימלעכן שורש פון פּערלמו-טערס אַקטיאָרישן מהות... די זעלבע אייגנשאַפט פאַרמאַגט אויך זיין שריי-בערישער טאַלאַנט. דאָס זיינען נישט קיין ליטעראַרישע אָפּהאַנדלונגען, קיין בעלעטעריסטישע דערגרייכונגען, זייער ווערטפולקייט באַשטייט קודם כל אין זייער דאָקומענטאַלן און אויפריכטיקן ווערט. ער שרייבט פשוט, מיט אַ ניצוץ פון נאַאיוויטעט, וואָס איז נישט קיין חסרון, פאַרקערט, מיר באַקומען אַזוי אַרום אַ בילד פון אַ צייט-אַפּשניט, פון אַ סביבה, און אַ גאַלעריע פון לעבעדיקע געשטאַלטן, וואָס זיינען אַדורך די גיהנום-עטאַפּן. שוין אַליין דער-פאַר זיינען זיי באַווייזן פון יידישן מענטשלעכן ווידערשטאַנד און פאַרליי-קענען דעם שקר-בלבול פון גיין ווי „קעלבער צו דער שחיטה“. דאָס איז געווען אַ גרויסער גייסטיקער ווידערשטאַנד, וואָס איז אפשר נישט ווייניקער העלדיש און נאַציאָנאַל ווערטפול ווי אַן אבן-טוב פון גבורה פאַר אונדזער פּאַלקס-קיום.

זיין דריט בוך „בינע-מאַסקעס ביי קאַצעטלער“ פאַרמאַגט די מעלות פון פשטות און דאָקומענטאַלער גבית-עדות. לאַמיר נעמען למשל אַזאַ פּראַג-מענט :

„די מלחמה מיטן מלאך-המוות האָבן מיר געווינען. מען האָט מיט אים זיך געראַנגלט און פאַרט אים בייגעקומען. מיט וואַסערע נסים — דאָס ווייס איין גאַט און די מעדיצין... ס'האַט אַבער געדויערט טעג און וואַכן, ביז מען איז געווען ביכולת צו שטעלן אַ פוס אויף דער פּאַדלאַגע“. און טראַץ

דעם האָבן די כמעט לעבעדיקע מתים, נאָכדעם ווי זיי האָבן געשטילט דעם יאָרנלאַנגען הונגער, זיך גענומען צו זעטיקן זייער גייסטיקן הונגער און דאָס אין דער פאַרם פון שפילן טעאַטער אין די נייע לאַגערן, ווי למשל „פעלדאָ-פינג“. פון קאַצעטלער זיינען זיי געוואָרן „די פיניקעס“ און מיט נומערן אויס-טאַטואירטע אויף זייערע הענט און איינגעפרעסטע אין זייערע נשמות גע-פרוווט שמעלן די ערשטע טעאַטראַלע שריט אויף די פרימיטיווע לאַגער-בינעס, שאַפנדיק דעם טעאַטער „עמד“.

אין אַ ריי קאַפּיטלען רעכנט אויס פּערלמוטער אַלע די עטאַפּן פון טע-אַטראַלער געדייאונג, הגם מיר צווייפלען צי די אויספירונגען זיינען געווען פון אַ טעאַטראַלער דערגרייכונג. אָבער נישט דאָס איז אין דעם פאַל וויכ-טיק, וויכטיק און ווערטפול איז געווען דער אומבויגזאַמער ווילן און באַ-שטרעב אויפצולעבן אויף די דאָזיקע חורבות אַ יידישע בינע אפילו אין איר עמבריאַנישן אויסמעסט. אין דעם באַשטייט דער קערן פון זיג איבערן פאַר-ניכטער.

מיר קאַנען בלויז אויסדריקן אונדזער ווייטיק, אַז דער ביישפּיל פון די קאַצעטלער איז ביי אונדז און אין אַנדערע ישובים נישט ווי געהעריק אַפ-געשאַצט און ממשיך געוואָרן.

איצטער, דרייסיק יאָר נאָכדעם ווי עס איז דאָס ערשטע מאָל אַרויפ-געצויגן געוואָרן די קאַרטינע פון דעם פרימיטיוון קאַצעט-טעאַטער „עמד“, איז שוין שפּעטלעך (אויב נישט צו שפּעט) צו טראַכטן וועגן אַ יידישער טע-אַטראַלער באַנייאונג.

אין דעם פרט איז דאָס בוך פון ה. פּערלמוטער אַ וויכטיקער דאָקומענט און אַ מיז מאַנונג נישט צו פאַרטאַכלעווען די טעאַטראַלע ירושה, וואָס איז אונדז איבערגעלאָזט געוואָרן פון אונדזערע קדושים אַקטיאָרן און טעאַטראַלן. צי איז עס אָבער נישט אַ מאָל אַ קול קורא במדבר? ... מען האָט מורא צו ענטפערן.

„אונדזער שטימע“ פאַריז סעפטעמבער 1974

טייערער ה. פערלמוטער,

„בינע־מאָסקעס ביי קאַצעטלער.“ עס האָט מיך אַזוי פאַרכאַפט. קיין מאָל קען מען זיך נישט זעטיקן מיט דעם תּחית־המתים פון די יידן וואָס זיינען גע־ווען און געפילט דעם טעם פון יידישקייט ביי היטלערן ימח שמו. דאָס איז דער כּוח פון יידן. ווייס איך ניט צי עמעצער אָן אַנדערער קען האָבן אַזאַ כּוח, ווי יידן. און איר באַשרייבט עס אַזוי פשוט, אַזוי פאַקטיש, ווי עס איז געווען, באַ־ריכטמעסיק. אַ דאָנק! עס איז אַ קאַפיטל אין אונדזער געשיכטע, וואָס האָט געענדערט אונדזער געשיכטע. צי קען דאָס יידישע פאַלק לעבן און שאַפן אַן דעם מזרח־אײראָפּעאישן יידנטום, וואָס איז חרוב געוואָרן? אַט זייט איר שוין אין פאַרזי יאָרן און יאָר, און צו קיין „עמד“ איז ניט דערגאַנגען. דאָס האָט געקענט זיין נאָר ביי די יידן אין תּחום און מער ניט.

אברהם גאלאמב

לאָס אַנדזשעלעס, 17־טער אַקטאָבער 1974.

נשיא מדינת ישראל

ירושלים, י' באדר תש"ה, 21-טער פעברואר 1975.

לכבוד מר ה. פערלמוטער,

איך האָב געלייענט מיט אינטערעס דאָס בוך „בינע־מאַסקעס ביי קאַ־
צעטלער“, וואָס איר האָט מיר צוגעשיקט. אַ ווונדערבאַר פּאָלק זענען מיר.
אפילו אין די שווערסטע שעהן איגנאַרירט עס נישט די גייסטיקע ווערטן. ווי
נאָר די געראַטעוועטע האָבן זיך באַפרייט פון די שוידער־לאַגערן — און שוין
ווענדן זיי זיך ווידער צום טעאַטער, צו קונסט, צו באַשעפטיקונג מיט דברים
העומדים ברומו של עולם.

דערמיט איז אונדזער כוח און זייט געבענטשט פאַר ברענגען דערפון אַ

שיינעם אויסדרוק.

אפרים קציר

נשיא מדינת ישראל

ירושלים, י' באדר תשל"ה
21 בפברואר 1975

לכבוד
מר ה. פערלמוטער
מנטון
צופת

מר פערלמוטער הנכבד,

קראתי בעניין רב את הספר "בינע-מאסקעס ביי
קאצעטלער", אשר הואלת לשלוח לי. אך, עם מופלא הוא עמנו, אשר גם
בשעותיו הקשות ביותר אינו מתעלם ואינו פונה עורף לערכים שברוח.
אך נשתחררו הניצולים ממחנות האימים - וכבר פונים הם שוב לתיאטרון,
לאמנות, לעיסוק בדברים העומדים ברומו של עולם.

בזה כוחנו, ותבורך על שנתת לכך ביטוי נאה

בספרך.

בהוקרה רבה,

אפרים קציר

כ'דאָנק אייך פֿאַר די צוויי ביכער וואָס כ'האַב דערהאַלטן מיט עטלעכע
טעג צוריק, איבריך צו זאָגן, אַז כ'האַב זיי געלייענט מיט אַ פֿאַרקאַפטן אַטעם :
פֿאַראַן אינעווייניק אַזויפיל אמת, אַזויפיל ווייטיק — יעדעס בילד, יעדע שורה
רייסן ביים האַרצן, ס'קומט אייך — פֿון אַלע אייערע לייענער — אַ גרויסער
יישר־כח.

אלי וויזעל

מײן זײער טײערער הערש!

סײז אַ װונדערבאַר װײכטיק בוך. און מען מוז זאַגן: אַז סײז אַ גליק װאַס עס געפײנט זיך אין אונדזערע רײען אַ פערלמוטער, װאַס האַט די פאַר־שטענדעניש, קוראַזש און נאַטירלעך אױך די פעאיקײטן און מעגלעכקױטן צו פאַראײביקן אונדזער ביסל פאַרגאַנגענהײט אַלס אַקטײאַרן פון „עמד“־טעאַטער אין פעלדאַפּינג, װאַס האַבן אַזױפּיל געלײסטעט פאַר די ײדישע קולטור און קונסט אין פּינסטערן דײטשלאַנד לשמאױ!

בעת אַנדערע האַבן געהאַנדלט, געװאַנדלט און טאַקע געמאַכט אַ סך געלט אױך, האַבן מײר זיך אַפּגעגעבן מײט דער הײליקער אַרבעט לטובת הכלל באמונה.

פאַרדינסט דעריבער דעם גרעסטן ײשר כוח פון מײר גופאַ און פון אַלע אַנדערע חברים פונעם קאַלעקטײו, צו װעלכע דאַס בוך איז דערגאַנגען און האַלטן עס װײ אַן אבן טוב.

כײבין זיכער, אַז אױך בכלל די ײדישע װעלט װעט עס װיסן װײ געהעריק אַפּצושאַצן, אַלס אײנציקן דאַקומענט פון יענער תּחית־המתײס־תּקופּה. חזק ואמץ טײערער חבר!

אַבראַם יאַכּימאַװײטש
(הױפּט־אַקטײאַר פון „עמד“)

מאַנטרעאַל.

דערהאַלטן דײן גרײט בוך. אַ גרויסן דאַנק דיר! אױך האַב עס געלײענט מײט פאַרגעניגן. אַ פּײנע פאַלקס־שפּראַך, אַן עפּילאַג נאַך אױשוויץ און אַ שטיק טעאַטער־געשײכטע פון פאַרײ, װאַס איז מײר באַזונדערס נאַענט.

לעאַן שפּײגעלמאַן

אייער שיין בוך „בינע־מאָסקעס. ביי קאָצעטלער“ געלייענט און ווידער געפילט אַ חשק נאָכאַמאָל אַלץ איבערצוליינענען. מען מוז זאָגן אַז די פּאָטאַגראַפֿיעס אַזוי ווי די אַנדערע דאָקומענטן וואָס אילוסטרירן די אַלע פּאַר־שידענע עפיזאָדן און געשעענישן פון אייער דאָרטיקער טעאָטער־טעטיקייט, גיבן דעם בוך אַן אַנדער פּנים, מאַכן פון אים אַ היסטאָרישן ישׁ.

דאָס בינטל זכרונות זייט אייער באַפּרייאונג פון די טויט־לאַגערן, וועט זיכער בלייבן ווי אַ גרויסער צושטייער פאַר זאַמלער, פאַרשער און געשיכטער־שרייבער פון יידישן טעאָטער נאָכן גרויסן חורבן. בפרט נאָך אַז די זכרונות זענען פאַר אונדז לעבעדיקע און נאָענטע, ווי מיר אַליין וואַלטן אין זיי אַנטייל גענומען. דערפאַר אַ האַרציקן דאַנק!

אהרן גרונדמאַן

ליל.

אַ גרויסן האַרציקן דאַנק פאַר דער שיינער ווערטפולער מתנה „בינע־מאָסקעס ביי קאָצעטלער“. קודם כל וויל איך אייך זאָגן, אַז איך און אַלע אַרום מיר חבריט און פּריינט זענען געווען זייער צופרידן און אַפילו גליקלעך, וואָס איר זייט ניצול געוואָרן פון די נאַצי־גיהנומס. און הגם נאָך אַ פיזיש דער־שעפטער דאָך גייסטיק אַ באַלאַדנטער, האָט איר זיך באַלד נאָך דער באַפּריי־אונג גענומען צו דער הייליקער אַרבעט צו שאַפן לטובת דער פּאַרפייניקטער דורך רשעים יידישער קולטור און קונסט, ווי מען לייענט עס אין אייער בוך. ווי פרעכטיק ס׳איז אַלץ באַשריבן, מיט אַ שפּראַך וואָס רעדט פּשוט צו דער נשמה און היילט דאָס געמיט. היינט אייער טעאָטער־טאַלאַנט ?

דאָס בוך איז אויך באַשיינט און באַקריינט מיט די ווונדערבאַרע שיינע פּאָטאַגראַפֿיעס און אַנדערע וויכטיקע דאָקומענטן פאַר דער געשיכטע, וואָס וועלן בלייבן אַן אַנדענק אויף שטענדיק!

מאַניע בירנצווייג

בוּענאָס איירעס.

טייערער הערשעלע !

דאָס איז דער ערשטער בריוו מייער געשריבן אין 1981 יאָר. ס'איז אַ האַרבסטטיקער — אין ישראל, אַ ווינטערדיקער — טאָג מיט אַ „פוילישן“ רעגן. אַ לאַנגזאַמער און פוילער ציט ער פונעם פינצטערן הימל און ווירקט שווער אויפן געמיט.

כ'האָב היינט ווידער באַטראַכט דעם פאַטאָ פון מילבערגעריס גלענצנדע סקולפטור — דיין פאַרטרעט דערמאַנט מיר אַלעמאַל די טראַגישע צייטן וואָס מיר האָבן געמיינזאַם איבערגעלעבט.

וויפל יאָרן זענען שוין פאַרביי ? ס'איז נישט לייכט צו מאַכן אַ חשבון הנפש, ווייל אַפטמאַל פרעגט זיך צו וואָס דאָס אַלט, און נאָך וואָס ? זיי מיר מוחל דעם נישט פריילעכן בריוו, געשריבן אויף דער שוועל פון נייעם יאָר. אפשר וועט 1981 זיין פאַר מיר, פאַר אונדז אַלע אַ גליקלעך יאָר, מיט פרייד און געזונטהייט.

זיי מיר געזונט און שטאַרק, ליבער פריינט מייער — דיין :

וויגאָדזקי

גבעתיים, 5'טן יאנואר 1981.

Paris, le 11 mars 1981

Mon cher ami Perlmutter,

Le premier devoir d'un rescapé des camps a été et reste de témoigner, de faire connaître au monde ce que furent le calvaire mais aussi l'héroïsme de la génération d'Auschwitz.

Vous vous y êtes attaché dans vos livres.

De plus, vous avez tenu à évoquer nos grands prosateurs et poètes. Vous avez voulu aussi servir le théâtre yiddish.

Pour tout cela, soyez remercié.

Henri BULAWKO

Président de l'Amicale
des Anciens Déportés Juifs de France

ליבער ר' הערשל פערלמוטער,

כ'בין זיך מודה, אַז ווען כ'לייען אַזעלכע ביכער ווי „אַן אַקטיאָר אין אוישוויץ“ און „בינע־מאַסקעס ביי קאַצעטלער“, דערפיל איד זיך קליין, שוואַך און אַרעם אין ווערטער אַקעגן דעם גרויסן כוח פונעם שרייבער. די גבורה אין שטילן דערציילן איז פיל גרעסער ווי אין שטורעמען פעסטונגען.

אין אייער באַשיידנקייט בעט איר מחילה ביי אַנ־סקין פאַרן רעציטירן אַ פראַגמענט פון „דיבוק“ ביי יענע פינצטערע באַדינגונגען. כ'מיין אַבער, אַז קיין שום אַקטיאָר און קיין שום פובליקום האָבן נאָך נישט איבערגעלעבט אגב טיף די גרויסקייט פון קינסטלערישן וואַרט, ווי איר אין יענעם באַראַק ביים באַרג יידיש אַט. כ'בין זיכער, אַז איר זייט דעמאָלט געווען אַזוי עכט ווי אין אייער שרייבן וועגן דעם, נאָך צענדליקער יאָרן און דאָס געהער דערפאַר צו איי־גנאַרטיקסטער שעפּערישקייט אין דער וועלט.

מיט די איינפאַכסטע ווערטער רופט איר אַרויס די אינטואיציע פון לייע־נער צו זען דעם גרויל אַ סך גרויליקער ווי איר דערציילט. אין אַ האַלבער שורה זאָגט איר מער ווי מ'קען בכלל זאָגן און אגב מאַכט איר פון לייענער אַ מיט־שעפּער. מיר דערפילן דאָס אַלץ, וואָס איז באַהאַלטן הינטער די ווערטער און בילדער, דאָס וואָס מ'וועט שוין קיינמאַל נישט קענען דערזאָגן. און דאָך פילט מען עס אַזוי מוראדיק און עס הערט נישט אויף דער ציטער און אונז, בלויז פון וועלכן עס שלאָגט דער אומבאַשרייבלעכער גרויל און עס שיינט גלייכציי־טיק די דערהויבנקייט פון נישט פאַרלירן דעם צלם אַלוקים אין פינצטערסטן טאָג פון אומקום.

ס'איז גוט, וואָס איר צאָלט נישט קיין שטייער דער הויכער קונסט, נאָר רעדט מיט די פשוטסטע ווערטער און אזוי שטיל, אַז ס'צויבערט, היפּנאָטי־ירט צוצולייגן ס'אויער און לאַזן זיך מיטשלעפּן מיטן מסוכנעס אומבאַגרייפ־לעכן אונטערשטראַם וואָס וועט זיך שוין קיינמאָל נישט לאַזן דעפינירן, ווי מ'וועט שוין קיינמאָל נישט באַנעמען דעם גרויס פון אונדזער אומקום. מ'מח אויך באַווונדערן דעם אומגעהויערן כוח, די גרויסע גייסטיקע ענערגיע צו נע־מען זיך, נאָך יאָרן שווייגן און אויסטראַגן אוישוויץ, דערציילן כאַטש איינצלנע עפיזאָדן פון יענעם וויסטן פּלאַנעט, ווידער אַריינקוקן אין יענע חשכות.

כיזע אייער געראַנגל מיט די אוישוויץ־וויזיעס און איר האַט אוודאי נישט איינמאָל אַוועקגעשאַרט פון זיך די פאַרשריבענע זייטלעך, אָבער זיי האַבן אייך קיין רו נישט געגעבן, ווייל וואָס איז דען מער געבליבן פון אונדזער גאַנג ווי אַט דאָס פאַרשרייבן כאַטש טראַפּנס פונעם שוידער און פון דער קדושה וואָס פירט צוריק צום מענטש. דערפאַר פריי איך זיך מיטן אַנזאָג פון דערשיינען פון אייערס אַ ניי בוך.

זייט האַרציק געגרוסט :

אייער שמעון קאַנץ

חשובער פריינד ה. פערלמוטער,

כ'האב אויפמערקזאם איבערגעלייענט די דריי ביכער אייערע, וועלכע איך האב פון אייך באקומען. א דאנק. זיי האבן ביי מיר ארויסגערופן א באזונדערן אינטערעס. אין אונטערשיד פון פיל אנדערע שאפונגען פון דער צייט און פון אן ענלעכן אינהאלט, פארמאגן זיי געמיטלעכקייט, בטחון און האפנונג, כאטש די מענטשן, וועלכע איר ברענגט ארויס אין אייערע זכרונות פון „מין סטערצעוו“ זענען אין די גרעסטע פיינען אומגעקומען אין פלאמען, די באשרייבונגען פון „אן אקטיאר אין אוישוויץ“ זענען פול מיט גרויל און מענטש-לעכער אזורים און די „בינע-מאסקעס ביי קאצעטלער“ זענען ארומגענומען פון דערמאנונגען פון דער נישט ווייטער מאקאברישער פארגאנגענהייט.

דאס אייגנארטיקע און אפשר אפילו דאס איינציקארטיקע פון אייערע שאפונגען איז דאס רואיקע שילדערן געשפענסטיקע פאסירונגען פון א קוידערי-שער וועלט, ווי זיי זאלן געהערן צו א נארמאלן לעבנס-שטייגער. איר זענט אן עדר-איה פון גיהנום און איר דערציילט וועגן דעם לעבן דארט בניחותא, רואיק און באדאכט. זעט עס אויס פשוט און אומהיילעך, נאטירלעך און מאקאבריש.

דער דאזיקער אויסנאמלעכער כאראקטער פון אייער שרייבן שטאמט, מיין איך, פון צוויי עיקרדיקע סיבות. ערשטנס, אייער קוואליקע יידישע שפראך מיט איר נאטירלעך פאלקסטימלעכן הומאר און מיט איר צוגעפאסטע אין משך פון דורות אויסדרוקן פאר די איבערלעבענישן, געפילן און מחשבות פון יידישן פאלקסמענטש. די נייע גרויזאמע אינהאלטן אויסגעדרוקט אין זעלבן לשון באקומען דעריבער מילדערע קאלירן.

צווייטנס, איז דאס אייער ניגונג צו טעאטראלישער אויסלעבונג, וועלכע האט זיך פארוואנדלט מיט דער צייט אין א ליידנשאפטלעכער ליבע, וועלכע איר האט קיינמאל נישט פאראטן, אפילו אין אנבליק פון טויט. א דאנק דער

דאזיקער ליבע האָט איר געקענט אין שאול-תחתייה פאַרקערפערן אין לעבעדיִק־
קע בילדער אייער בענקשאַפט נאָך פרייהייט, שיינקייט און אמת און אויך זיך
פילן זיכערער אין קרייז פון אומקום, ווי אַ מענטש אין אַ שטאַק־פינצטערניש,
ווען ער טראָגט אַ לאַמטערן אין דער האַנט.

אין שייַן פון דער דאָזיקער ליבע האָט איר לעבן זיך געקאָנט דערזען
אויך אַנדערע מענטשן אין זייער אומגליק און צייטנווייז אויך דאָס מענטשלע־
כע אין זיי, נישט געקוקט אויף די אַרומיקע אוממענטשלעכע באַדינגונגען.

איך ווינטש אייך געזונט און כוח ווייטער אַנצוגיין אין זעלבן נוסח מיט
אייערע רירנדיקע דערמאָנונגען און פיינע באַשרייבונגען, כדי נישט צו לאַזן
איינדרימלען די מענטשלעכע וואַכזאַמקייט, אַז עס זאָלן מער אַזעלכע גרוי־
זאַמקייטן נישט געשען.

אייער מיט פריינטשאַפט :

דוד ספּאַרד

פאַריז דעם 10-טן מערץ 1981.

The Jewish Review BY AND FOR LIBERATED JEWS IN GERMANY

Editorial-Office, Schriftleitung:
MARKBURG-LAHN
FRANKFURTER STRASSE 42
Postsch.-Kto.: Frankfurt-M., 140273

Jüdische Rundschau ILLUSTRIRTE ZEITSCHRIFT
Lizenz-Nr. US - W - 1028 der Nachrichtenkontrolle der Militärregierung
Bankkonto: Marburger Volksbank Nr. 4391, Marburg-L. - Telefon Nr. 2682

Verlagstag 21 April 1946
© Marburg, d. G.

אין בריוו צו ה. פערלמוטער פון שעף רעדאקטאר פון "די יידישע רונדשוי"
אין פראנקפורט - ישראל בלומענפעלד, נאך זיין באזוכן די פרעמיערע "דיבוק"
אויפגעפירט דורכן טעאטער "עמד". רעזשיסער ה. פערלמוטער.

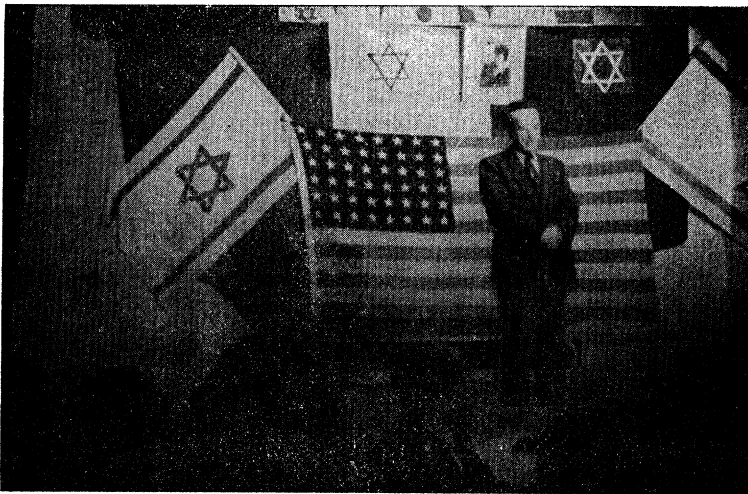
דער קאלעקטיוו פון „עמד“־טעאטער נאָך אַ מאַניפעסטאַציע זומער־צייט
1946.

דער מחבר, בעתן רעציטירן אין מינכענער „שוישפיל־הויז“ גלייך נאָך
דער באַפרייאונג.

דער דיכטער ה. לייזויק נאָך זיין רעפּעראַט אין קולטור־היים (פעלדאָ־
פינג) און פּראָפּעסאָר י. אפרת, וועלכע האָבן אויך באַזוכט די פּאַר־
שטעלונג פון „דיבוק“ געשטעלט דורכן טעאַטער „עמד“.

דער מחבר, בעתן רעציטירן אין טעאַטער־זאַל (פעלדאָפינג).

די פארוואלטונג פונעם טעאטער „עמון“ פון לינקס אויף רעכטס : ראבי, קירשנבלאט, פערלמוטער, פינגערהוט, שטיינברעכער, אָפּטער, קלעטשעווסקי, יאָכימאָוויטש און אַבראַמאָוויטש.

דער מחבר, און זיין קאנצערט־גרופע צו באַדינען די ייִדישע ישובים אין בייערן. פון רעכטס אויף לינקס : די פּיאַניסטין (פון ווילנער פּיל־האַרמאָניע) שרה גראַסמאַן, דער מחבר, די קאַלאַראַטור־סאַפּראָן־זינגערין ריינע סימאָן, דער אַקאָרדעאַניסט יעקב גראַסמאַן.

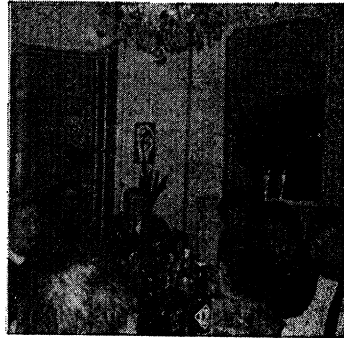
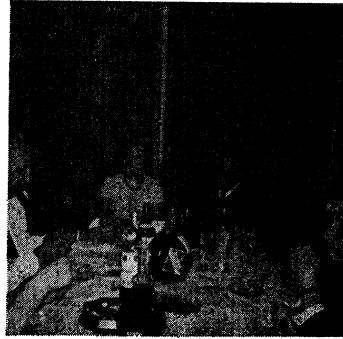
דער דיכטער אברהם סוצקעווער און ה. פערלמוטער בעת אַ באַזוך אין „בצלאל-מוזיי“ ירושלים דעם 10-טן מאַי 1946. פּאָטאַ סאַמי פעדער.

„מזל־טוב־כוס״ נאָך דער חופה אויף דער חתונה פון רינה סוצקעווער דעם 8־טן מאי 1966 ל״ג בעומר. פֿון רעכטס אויף לינקס: אליעזר פינעס, פריידקע סוצקעווער, הערשל פערלמוטער, אברהם סוצקעווער, רינה סוצקעווער, פרוי ווייסגאַל, יעקב זרובבל און מאיר ווייסגאַל.

„ביים רבינס טיש״ אויף רינה׳ס חתונה, פון לינקס אויף רעכטס: אברהם סוצקעווער, משה גראַס צימערמאַג א. לוצקי, (נישט זיכער) אהרן צייט־לין, יחיאל האַפּער, פרוי האַפּער, ה. פערלמוטער, בינעס העלער און הדסה קעסטיין.

רעכטס (אויבן און אונטן): מסיבה ביי די פערלמוטערס לכבוד דעם גאסט פון וואַרשע, דער שרייבער סטאַניסלאָוו וויגאַדזקי, פאַריז, אָקטאָבער 1966. עס זענען אַנוועזנד די משפחות ד"ר חיים סלאָוועס, מרדכי ליטוויץ, משה שולשטיין, בורשטיין-פינער, שמואל בלוס מאַלער.

לינקס (אויבן און אונטן): שבת-סעודה ביי משפחה סוצקעווער, תל אביב, דעצעמבער 1966. צווישן די פאַרבעטענע געסט: די משפחות משה גראַס-צמערמאַג, יעקב זרובבל, יוסף פאַפיערניקאָוו און ה. פערלמוטער.

פון זעלבן מחבר:

מ"ן סטערצעוו

פארלאג "המנורה" תל-אביב

תשכ"ז — 1967

אן אקטיאר אין אוישוויץ

פארלאג "המנורה" תל-אביב

תשל"ב — 1972

בינע-מאסקעס ביי קאצעטלער

יידיש טעאטער נאָכן חורבן

פארלאג "המנורה" תל-אביב

תשל"ד — 1974

H. PERLMUTER

FON ZIH UN FON YENEM

© Copyright by H. Perlmutter
PARIS 1981

Printed in France.

Imprimerie IM.PO., 65, rue du Fg-St-Denis, 75010 Paris